

Seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe upro naše manuša, iranutne thaj themakere paldime manuša

Dromsikavutne bašo činavibe thaj reagiribe ko asavke čhania atakia

maj 2003 berš

UČO KOMESARI
TARO UNIIME NACIE
BAŠ NAŠLE MANUŠA

Editori:
Učo Komesarijati baš našutne ko Uniime Nacie - UNHCR

UNHCR-sko ofiso ko Skopje
Representato: Ketrin Voker

Adresa: Železnička 53, Skopje, 1000
tel: 3118 641; fax: 3131 040
e-mail: mcdsk@unhcr.org
www.unhcr.org

Čibaripe ko romane:
Vaska Bajramovska Mustafa

Korektoro:
Alma Mustafovska

Lektoro:
Sevdija Demirova-Abdulova

Ikaldo ani:
"2 Avgust S" - Štip

© Učo Komesarijati baš našutne ko Uniime Nacie, 2003
Akava dokumenti dela pes basi generalno istimalkeribe. Ikerena pes sa o nijamija.
Akava dokumenti šaj tromale te kopirinen thaj te nakaven ko javer chibja, kotora
olestar, ja palem sasto teksti (numa naši baši komercijakere resarina) dzikote dela
pes e UNHCR-eske prindzaribe.

UČO KOMESARI TARO UNIIME NACIE BAŠ NAŠLE MANUŠA

Seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe upro naše manuša, iranutne thaj themakere paldime manuša

Dromsikavutne bašo čhinvibe thaj reagiribe ko asavke čhania atakia

maj 2003 berš

UČO KOMESARI
TARO UNIIME NACIE
BAŠ NAŠLE MANUŠA

SAIKERIBE

Anglovakeribe	1
Anglosaikeribe	3
Kotor 1: Dikhibe baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe	7
E našle manušengoro arakhibe taro seksualnikano atako thaj taro atako fundirime upri poleskoro preperibe	8
So si seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe?	10
Definiribe e klideskere čipote	11
Čhania taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe	15
Kote thaj kana ovela o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe?	19
Karane thaj konsekvence taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe	21
Klideskere nukte	25
Kotor 2: Dromsikavutne	27
Programakere dromsikavutne	28
Korkorutne dromsikavutne	29
Multisektorskoro pašeavibe	31
Klideskere nukte	32
Kotor 3: Čhinavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe	33
Transformiribe o socio-kulturakere norme	35
Nevjakeribe o sistemi baši dejbedumo ano familie thaj khedina	40
Keribe šartia bašo pošukar džovapialo sistemi	41
Planiribe efikasna servisia thaj thanakeribaskere kapacitetia	42
Asarikeribe upri formalnikane thaj naformalnikane kanuneskere pervazia	47
Observiribe thaj dokumentiribe čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe	50
Klideskere nukte	51

Kotor 4: Reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe	53
Edukacia thaj khedinakoro informiribe	55
Sikavibe e akteren sar te reagirinen ko zaruria e viktimeske/adala so ačhile dživde ..	55
Thanakeribe mehanizmia bašo bahanideibe, raportideibe, observiribe thaj moldikeribe	56
Hazrikeribe e našutnengere khedina te reagirinen	58
Bajraribe/reagiribe ko sastipaskere/medicinakere zaruria baše viktimia/adala so ačhile dživde	59
Planiribe phandlo pheribaja o psiho-socialnikane zaruria baše viktimia/adala so ačhile dživde	60
Bajraribe o reagiribe fundirime upro višvanibe thaj arakhibe	61
Thanakeribe nijamalo/nijamiadalateskoro sistemi bašo reagiribe	62
Identifikuike i rolja taro vavera potencialnikane akteria	65
Te kerelpe plani baš butikeribe e dženencar so kergje o atako (kerutne).....	67
Klideskere nukte	68
Kotor 5: Hulavde dikhiba phandle e čhavencar naše manuša	69
Dromsikavutne	70
Grupa našutnengere čhave so si telo asari taro riziko taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe	71
Hulavde čhania taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so kerelape upro čhave	75
Hulavde dikhiba phandle e činavibaja o seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe so kerelape upro čhave	77
Hulavde dikhiba baš reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so kerelape upri o čhave	80
Klideskere nukte	85
Kotor 6: Pervazi baš akcia	87
Sar kerelape akciakoro plani	87
Klideskere nukte	96
Kotor 7: Observiribe thaj moldikeribe	97
Definiribe o observiribe thaj moldikeribe	97
I resarin taro mehanizmia baš observiribe thaj moldikeribe	98

Tipia mehanizmia baš observiribe thaj moldikeribe	99
Proektiribe sistemi baš observiribe thaj moldikeribe irame kori seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe	99
Misalia baše patrina bašo havljaribe	103
Klideskere nukte	107
Kotor 8: Paldibe fundirime upro poleskoro preperibe	109
Paldibe phandlo e poleskere preperibaja ko konteksti e dženea 1A (2) tari konvencia taro 1951, ja lakoro protokoli taro 1967 so vjavaharinelape bašo našutnengoro statusi	110
Sadaki 1: Kodeksi bašo vjavahari taro učo komesariati taro un baše našutne	123
Sadaki 1.1: Fundavne principia ko Kodeksi bašo vjavahari	129
Sadaki 2: Patrin bašo havljaribe čipote taro atako	131
Sadaki 3: Patrin bašo masekoskoro raportidejbe-programa phandli e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe (SGVB)	143
Sadaki 4: Patrin baši nasvalipaskiri historia thaj doktorengoro dikhibe	145
Džipherdi literatura	149

ANGLOVAKERIBE

Ki sakoja khedin ko sumnal isi manuša kola chidljarena taro namanušikane bukja. O čhelalipa kola kerena šastrale grupe ko maškarpeskere nahaljeviba sakana si šukar reklamirime, džikote baše namanušikane bukja kerde palo phandle udara, ko kurbanengere khera, but hari šunelape. O našutne thaj andre paldime manuša, kola nane protektirime taro pe phuvjengere radže, genjenape maškar okola so si majbut istemalkerde ko namanušikane bukja, astarindoj o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Džidžangjam kaj o seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe majbut fori čipotinelape ko maškar kote na pakivkerenape e manušengere nijamia. O seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe, si haljovelape, jek čhani phagibe manušikane nijamia. O džuvlja thaj o čhave, save majbut fori si istemalkerde ko napakivkeribe manušikane nijamia, si jeka jek agjaar okola so majbut chidljarena taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Akala dromsikavutne bahankerena praktikane nasijatia baš adava sar te gndinkerelepe jek strategijakoro plani thaj te istemalkerenpe aktivipa ko čhani te činavenpe o seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe. Ola jeka jek saikerena evidentia baše fundavne pučiba phandle e sastipaja, kanunianibaja, arakhibe thaj manušikane nijamia, ki digra so si zaruri baš akaja strategija thaj butikeribe.

O dromsikavutne si bajrarde taro arakhiba e UNHCR-eskere partnerencar baš arakhibe e našle manušen: o radže, maškarradžengere agencie thaj biradžakere organizacie. Ola si dende baš UNHCR-eskere bukjarne thaj džene taro partnerija so lena than ko butikeribe baši dejbe arka thaj arakhibe e našle manušen thaj andre paldime manuša. Pučle si ko 32 phuvja ko sumnal, pobut taro 60 partneria so lena than.

O seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si daravutno problemi savo kamla te činavelpe ko direktnikano čhani. Amen bajrargjam nekobor alatia save šaj te oven čhani baš činavibe akava atako thaj save šaj te den arka okole kurbanenge kola nane ko šajdipe te činaven ole. O čačutno istemalkeribe akala alatia, athinela sarinendar amendar so keraja buti e našutnencar thaj androne paldime manušencar.

Ruud Lubbers
Učo Komesari ko Uniime Nacie baše našutne

ANGLOSAIKERIBE

Palunipe

UNHCR ko 1955 berš avgo fori ikalgja o lil *Seksualnikano atako (ja takati) upri našutne: Dromsikavutne bašo čhinvibe thaj reagiribe*. Dži tgani ulo čače phravdo kaj o baripe thaj džandipe akale problemeskoro rodela samalo pašipe thaj dikhibe, khedime butikeriba, so dži adava vakti na sine sar so kamla te oven gndime, ni khedime numa ko savo te si UNHCR-eskoro ikaldo lil. O *Dromsikavutne* ikalde ko 1995 berš kergje arka ko keribe (pobari) minsja thaj haljovibe phandle akale čačutne napakivkeribaja manuškane niamia thaj khuvgje o funde baše planengoro bajrovibe thaj keribe programia ki te šaj akala napakivkeriba ko manušengere niamija te oven čhinvibe, ja sar ko asavke napakivkeriba, ko čačutno čhani te reagirinelpe. Numa, palem, o seksualnikano atako thaj o atako phandlo e poleskere preperibaja kontinuirinela te ovel natiknjarde intenziteteja maškar e našutnengiri populacia, hulavdo maškar o džuvlja thaj o čhave. Ko akala khedina ulo panda pobilačo, sebepi o najeka jek vjavaharia maškar o polia; istemalkerelape sar marebakiri šastra thaj sar šastra ki te anelpe po plesutno mangipe; sikavgjape thaj sar karana baš namanglo, takatime manušengoro paldibe thaj sar bilači konskvenca tarp strukturakoro rumibe ki familia thaj ko khedina kola si astarde ethanakeribaskere proceseja. Akava čhani atako ja istemalkeribe takati, jeka jek kerena nesave taro adala manuša kaske si dendi dajatva te arakhen e našutnen thaj e androne paldime manušen.

Taro 1995 berš siklilepe but dersi ja baše korkorutne, instituciakere thaj themakere džovapialipa phandle e istemalkeribaja o *Dromsikavutne* thaj baši dejbe arka e manušenge kola si paldime bizo ola te mangel. Ko vakti taro akala berša, UNHCR, vavera agencie taro Uniime nacie, radžakere thaj biradžakere organizacie, našle manuša, paldime, sar thaj androne thanakerde manuša, moldikergje o programe thaj o butikeriba bahankerde ko *Dromsikavutne* ko pervazija taro bilače krizakere situacie. An agor taro moldikeribaskoro dikhibe sine „I maškardžianeskiri konferencia baš sikavde dersi phandle e čhinvibaja thaj reagiribaja ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri o poli e manušengoro ko našutnengere dživdipaskere pašutnija, ikerdi ko mart 2001 berš ki Ženeva.

O manuša so lele than ki Konferencija identifikuingje o umala kote kamla te kerenpe iraniba thaj sikavgje o džandipe taro revidiribe o *Dromsikavutne* taro 1995 berš, sar te šaj ola te ikeren o angledžajbe dži kova alo ko palune berša thaj te bajrarelpe o maškaragenciengoro, multisektoreskoro pašipe kori seksualnikano atako thaj atako fundirime upri našutnengoro polianutne thaj androne thanakerde ja paldime manuša. O bahania tari Konferencia leibaja: te zurakerelpe o angažmani taro institucie, kerindoj Kodeksi baši vjavahari baše humanitarnikane bukjarne; vakerindoj o majharni sahne lejjarde standardia phandle butikeribaja ki umal taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe; dejbe dumo baš hulavibe thaj legautnipe e zarurime bukjenar thaj manušencar; thaj lejbe than ja astarindoj o perspektive bašo jeka jekipe maškar o polia ko sakodiveskiri institucionalnikani praksa. O manuša so lelje than sikavgje o zaruri baš angažiribe e našutnengere khedina ko sa o etape taro programakoro realiziribe: ko planiribe, istemalkeribe, dikhibe ja observiribe thaj moldikeribe.

Ko vakti taro avutno dikhibe o bahania tari Konferencija, akala neve *Dromsikavutne* bašo činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atakomujal o naše manuša, irame thaj androne thanakerde ja paldime manuša si bajrarde ko drom taro maškaragenciengere konsultiriba, Istemalkerde si ko tereni ko 32 thema ko sumnal, leibaja than pobut taro 60 klidarde operacionalikane partneria.

I resarin taro dromsikavutne

Akala *Dromsikavutne* si kerde e manušenge taro UNHCR, e agenciengere taro Uniime nacie, maškarradžengere thaj biradžakere organizaciengere, sar thaj baše radžakere organizacie-e themake domakini, kola dena arka thaj dumo e našutnenge thaj e manušenge kolenge interesirinelape o UNHCR. Ola jeka jek si kerde bašo sikavibe o drom bašo butikeribe sar te činavelpe o problemi e takatea, popaše e reagiribaja ko takati istemalkeribe vazdime korkori taro našutnengere khedina. Ola pučljarena o fundavne karane thaj šartia kola anena dži seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe thaj bahankerena praktikane bukja sebepi atakoskoro ja takateskoro istemalkeribe, ja bašo reagiribe ko akava čhani takati. *Dromsikavutne* dena nevo avibe dži o problemi odolea so haljovena kaj o seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe ikerelape thaj buvljarelape kana isi najeka jek vjavaharia ko takati maškar o džuvlja thaj o murša, thaj baš adava ola mangena te kerenge strategijakere partneriba-astarindoj thaj adala maškar o murša thaj o džuvlja, maškar džianeskere thaj maškardžaneskere biradžakere organizacie kola kerena buti ko manušikane niamia, e UNHCR-ea, thaj vavera agencie ko Uniime nacie thaj thema-ki te promovirinenpe o iraniba. Ola jeka jek agjaar sikavena o džandipe taro lejbe than taro mašutnengere khedina, hulavdo džuvlja thaj taro čhave, ko procesi taro planiribe thaj bukjengoro moldikeribe kolengiri resarin si te činavenpe, ja te reagirinelpe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Ovibe paše dži turli kontekstia thaj šartia, o *Dromsikavutne* dena o pervazi baši bajraribe efikasno strategia bašo činavibe thaj reagiribe;ola na dena sahno khedibe ko bukja kola ka šaj te den džovapi baš isakoja šajdutni situacia. Baš adava so o činavibe thaj o reagiribe ko baro problemi taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe rodela maškaragenciengoro, interdisciplinarnikane thaj multi-umalengoro butikeribe, *Dromsikavutne* jeka jek agjaar kerena te gndinkerelpe thaj te kerelpe lafi maškar organizacie thaj o kolege. Ola kamla te džipheren, a na te trampinkeren nesavo vaver materialia bašo sikavibe.

E dromsikavutnengoro saikeribe

Kotor 1	Dela dikhibe thaj fundavne evidentia bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, bašo leskere fundavne karane, šartia thaj konsekvence.
Kotor 2	Dela dromsikavutne kola ki funda saikerena takati bašo činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, sar thaj pervazi bašo multisektoreskoro (umaleskoro) barabarutno pašipe kori akava problemi.
Kotor 3	Bahankerela strategie bašo činavibe ki te tiknjarelpe, ja te cidenpe o karane thaj o šartia so anena te ovel thaj te tergjol seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
Kotor 4	Kerela deskripcia bašo thanakeribe multiumaleskoro sistemi bašo reagiribe ko konteksti taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
Kotor 5	Kerela deskripcia baš hulavde elementia kolen kamla te lenpe ko anglodikhibe kana delape arka e čhavage kola nakhavgje, ja kola šaj te oven ko riziko taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
Kotor 6	Dela konkretna nasiatija baš adava sar te bajrarelpe plani baš akcia kova džipherela o terde takatia ki nesavi situacia.
Kotor 7	Dela konkretna nasiatija baš adava sar te bajrarelpe plani baš akcia kova džipherela o terde takatia ki nesavi situacia.
Kotor 8	Dela džovapi baši čipota paldibe fundirime upri poleskoro preperibe thaj sar te istemalkerelpe ki buti e manušencar so rodona azili.

E drabarutnenge si liparde thaj o džipherde hainga, sakana kana si zaruri, ki te len hulavde informacie ko nesave specifikane teme. O anava taro akala dživasteskere materialia arakhenape ko bangjarde trušulia sekote ko teksti, telo anav "**Dikh jeka jek agjaar**". O misalia taro lila so šaj te anenpe paše baš istemalkeribe ko hulavde situacie, si kotor taro akava dejbe/sadaki. Hulavdo lil džipherde literaturaja arakhelape palo sadaki. I elektronikani verzia taro nesave dokumentia arakhenape ko CD-ROM kova si jeka jek saikeribaskoro kotor taro akala *Domsikavutne*.

Klideskere terminia/anava

Akala *Dromsikavutne* istemalkerenape ko situacie kote isi našutne, iranutne, interno ja androne paldime manuša, ja manuša so rodona azili. Numa so e UNHCR-eskoro mandati thaj i buti šaj te hulavelpe kana kerelape lafi e našutnenge, e androne paldimenge, ja baš vavera agencie taro Uniime nacie, šaj te arakhen thaj te den arka e našlengge, thaj e thanakerde manušenge.

Sebepi praktikani rig, o anav **našutne** istemalkelape bašo manuša so rodona azili, sar thaj baš interno, ja androne paldime manuša taro džuvljano thaj muršano poli,bašo čhave thaj bareder manuša. Paše dži adava, o anav ja termini thanakeribe bašo našutne istemalkerelape baše tranziteskere objektia/thana, centria baš astaribe, našutnengere logoria, thana baš ikeribe manuša so rodona azili, vakteskoro thanakeribe ko procesi tari repatrijacia, thaj centria so khedena interno ja androne paldime manuša. Trujal so buteder taro bahania so si phandle bašo našutnengoro thanakeribe šaj te istemalkerenpe sar ke gaveskere agjaar thaj dizutnengere maškara, ko situacie kana si zaruri, akcentirime si hulavde bukja so kerena pe teli hulavde šartia.

O anav, ja termini, **kurbania/viktimia-manuša so nakhavkergje (o seksualnikano atako)** vjavaharinelape e dženenge thaj e grupenge so nakhavgje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Džikote kori o našutne sakana kamla te vjavaharinelpe istemalkeribaja gajreti thaj hošibe jeka jek sar ola, te vjavaharinelpe olencar sar kori o manuša so nakhavkergje, angigarela lengoro takati thaj tergjojbe.

Maškar adava, isi misalia, kana o viktimia taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ačhola viktimi ja kurbania, trujal o takati so dela thaj i arka tari rig. Ko nesave nijamale kontekstia, o anav viktimi, ja kurbania, si lačhardo/ ja dajatvime sebepi terde kanunia ko misalia kana rodolape pokinibe ko niamalo drom. Maškar adava, ko nanijamale situacie, o anav kurbania šaj peja te cidel diso so telihaljovela nanipe takati thaj čhivibe nišani, thaj asavki deskripcia baš nišaneskere nukte, kamla te na istemalkerelpe sarinendar so kerena buti ki akaja tematika. Sebepi pendžariba akava hali pošukar, ko akava lil ka oven istemalkerde o soduj anava ja terminia.

Trujal so o murša thaj o čhave but fori si kurbania/manuša so nakhavkergje o seksualnikano atako, i statistika sikavela kaj o džuvlja thaj o čhaja majbut fori si kurbania/so nakhavkergej i čhipota. Ki te angigarelpe akava čačipe, **O dromsikavutne istemalkerena e džuvljengoro preperibe kana kerela deskripcia bašo kurbania/manuša so nakhavkergje akava čhani atako.**

O anav **akteria** istemakerelape baše jekutne džene ja grupe, organizacie thaj institucie angažirime ko činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Akteria šaj te oven našle manuša, lokalnikane manuša, o bukjarne ki nesavi agencia ko Uniime nacie ja volonteria ko akala agencie, biradžakere organizacie, themakere institucie-ki them kherutni, donatoria, sar thaj vavera džene ki maškardžianeskiri khedin.

KOTOR 1

DIKHIBE BAŠ SEKSUALNIKANO ATAKO THAJ ATAKO FUNDIRIME UPRI POLESKORO PREPERIBE

O seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe si napakivkeribe baše manuŝikane niamia. Akava ĉhani takati-istemalkeribe bajrrela e dživdipaskoro vakti baše stereotipeskere rolje ko polia save lejarena e manuŝengoro digniteti thaj na mukena normalnikano manuŝengoro bajrovibe. Baro numero kurbania/manuŝa so nakhavkergje o seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe si džuvlja thaj ĉhaja.

O seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe telihaljovela buteder numa seksualnikano atakuibe thaj istemalkeribe takati pendžardo sar siluibe. Trujal so ŝaj te ovel thaj ko phravde thana, majbut arakhelape ko gndipa nesave manuŝengere kola ko garavdo ĉhani lejarena o istemalkjeribe takati ki familia, ki khedin thaj ki them. Kamla te haljovenpe o fundavne karane thaj o konsekvence taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, anglal te planirinenpe o zarurime programia bašo ĉhinavibe thaj reagiribe ko akava ĉhani takati istemalkeribe.

Sar agencia taro Uniime nacie savi kerela buti e naŝutnencar, UNHCR dela maŝkardžianeskoro arakhibe, sar so dela leskoro mandati jeka jek. Ko adava ĉhani UNHCR, jeka jek e themencar hulavela o džovapijalipe baš naŝutnengoro arakhibe taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Nekobor ŝartia phandle e seksualnikane atakvoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Ko sumnal, agjaar vakerdo 40 dži 70% mudarde džuvlja si kerdo taro lengere intimna partneria, but fori ko konteksti taro vjavahari kote isine bilaĉho istemalkeribe.

Ko saho sumnal, jek tari sakoja trin džuvli ko po dživdipe halja daba, namanglo seksi, ja sine bilaĉhe istemalkerdi ko vaver ĉhani.

O butfori kinobikinibe manuŝencar ko sumnal barilo baš paše 50% Maŝkar 1995 thaj 2000 berŝ. I maŝkardžianeskiri organizacia baš migracia (IOM) moldikerela kaj ko jek berŝ 2 milionja džuvlja ovena kurbania taro kinobikinibe manuŝencar thaj ko adava konteksti nakhena turli simantre.

Buteder taro 90 milionja afrikakere džuvlja thaj ĉhaja si kurbania taro sakatikeribe e džuvljengere kotora taro badania.

Paše 60 milionja ĉhaja, save kamla sine te oven dživde, legarenape sar naŝavde taro turli ĉhani populacie, majbut ki Azia, kana peljarena e ĉhaven fundirime upri e ĉhaveskoro poli, mudaribe ĉhave ja naarakhibe.

Ko palune berŝa, o but bro siluibe ko vakti taro marebe si dokumentirime ki Bosna, Kambodža, Liberia, Peru, Somalia, thaj Uganda. I ekipa tari Europakiri Unia, kolakoro savali sine te dikhel o karane, moldikerela kaj ko vakti tari mareba ki Bosna sine siluime pobut taro 20 000 muslimanengere džuvlja.

95% thanakerde familie anketirime ko Siera Leone havljargja ĉipote taro seksualnikano atakuibe, astarindoj o siluibe, maribe thaj seksualnikano bilaĉho istemalkeribe. Majhari 250.000, a ŝaj thaj 500.000 džuvlja sine siluime ko vakti taro kerdo genocidi ki Ruanda 1994 berŝ.

Akava si lejardo taro: „Takati istemalkeribe mujal o džuvlja:

Garavdo sastipaskoro pharipe,, (Sumnaleskiri banka 1994)

O Raporti baš o takati istemalkeribe fundirime upri poleskoro preperibe:

Raporti bašo evidentia ko sadaki lejjaribe ĉerutne hape (L.Heise, IWTC, 1992) thaj

E džuvljengoro angledzajbe ko sumnal (UNIFEM, 2000)

E naše manušengoro arakhibe taro seksualnikano atako thaj taro atako fundirime upri poleskoro preperibe

Sa o manušikane persone si biame tromale thaj jekutne ko digniteti thaj ko niamia

*Univerzalniki deklaracia baše manušikane niamia
Generalno khedipe ko UN
10.dekemvri 1948*

O čhinavibe thaj o reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si ki direktno konekcia e arakhibaja o manušikane niamia.

E manušengere niamia si univerzalnike, nahulavde, maškar peste phandle thaj maškar peste athinale. Sako jek manuš, bizo te dikhelpe leskiri rasa, e mortikakiri renka, o poli, i čhib, pakjaibe, politikano thaj vaver gndipe, nacionalnikano thaj sasoinpaskoro darhi, mali, darhi ja than maškar o manuša, isile niami te ovel sajdime arakhlo, te kerel thaj te istemalkerel sa o fundavne manušikane niamia thaj tromalina. O thema si dajatvaja te keren jeka jek šajdipe sakoneske te istemalkerel o ekonomikane, sasoinne, kulturakere, dizutnengere thaj politikane niamia, sar e džuvljenge agjaar thaj e muršenge, e terne čhajenge thaj e tikne čhavenge.

O bukja taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe phagena baro numero manušikane niamia, kola si garantirime maškardžianeskere instrumentencar baše manušikane niamia. Maškar vavera, adala niamia si akala:

- Nijami bašo dživdipe, tromalipe thaj plesutno arakhibe.
- Nijami bašo majučo reslo standardi bašo fizikano (badaneskoro) thaj ruheskoro sastipe.
- Nijami bašo naistemakeribe mujal o manuša čhani taro pharipe ja bilačo, namanušikano ja ladžavibaskoro vjavahari ja došakeribe.
- Nijami baš tromalo phiribe, gndipe, vakeribe thaj amalipe.
- Nijami te khuvel ki prandin ko tromalo thaj korkori manglo čhani, sar thaj jeka jek niamia ko prandipe, ko vakti džikote si ki prandin, thaj palo prandinakoro čhinavibe.
- Nijami te sikljovalpe, socialnikano arakhibe thaj plesutno angledžajbe.
- Nijami te lelpe than ko kulturakere, politikane thaj phravde čipote, jeka jek lejbe than ko publik servisia, niami te kerelpe buti, sar thaj jeka jek lejbe love baš jeka jek keribe buti.

Nekobor maškardžianeskere instrumentia kerena buti salde ki umal taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ko džuvlja thaj čhaja. **O kongresi baš eliminiribe/chidibe, sa o čhania diskriminacia mujal o džuvlja**, kole o Generalnikano parlamenti leljargja ko 1981 berš, i **Deklaracia taro Uniime Nacie baš eliminiribe o takati upri džuvlja**, kola o Generalnikano parlamenti leljargja ko 1993 berš thaj i **Pekingško Deklaracia thaj i tribina baš akcia**, savi si leljardi ko Peking 1995 to berš, anglodikhena sa o čhania diskriminacia sar so si takati upri o džuvlja thaj o čhaja, thaj zurakerena o džovapialipe taro thema te keren buti ko eliminiribe ja chidibe savko takati. Ko paše vakti, e **Rimeskiri uredba taro maškardžaneskoro**

došalipaskoro adalati taro 1998 berš, kerela deskripcia baš o siluibe, seksualnikano pharipe, namangli prostitucia, namanglo ačhovibe khamni, namangli sterilizacia thaj numa savo te ovel vaver čhani seksualnikano atako, sar došalipaskoro akti savo ki pi funda šaj te komparinelpe e čhelalipancar mujal o manušibe. **I Rezolucia 1325 taro Konsili baš arakhibe ko Uniime Nacie** (2000) akcentirinela e themengoro džovapialipe agjaar so na mukela te ikerenpe čipote mujal o manušipe thaj marebakere čhelalipa, astarindoj thaj o seksualnikano atako thaj o vavera čhania atako upri o džuvlja thaj o čhaja namukindoj ola te nakhen bizi sankcia.

(Egzekutivakoro komiteti taro UNHCR)... Adalatkerela o takti fundirime upri poleskoro preperibe thaj sa o čhania tari diskriminacia, vakeribaja kaj ko adava čhani o seksi leljarelape mujal o našutne thaj paldime džuvlja thaj čhaja, thaj akharela e themen te arakhen o manušikane niamia thaj e badaneskoro thaj psihologikano integriteti, thaj te keren sa te oven minsale baš akala nijamia.

Čhinavibe taro Egzekutivakoro Komiteti num.85 (XLIX), 1998

O Uniime Nacie, o agencie so kerena buti baše manušikane niamia thaj humanitarnikane agencie, jeka jek e themencar hulavena o džovapijalipe baš arakhibe o manušikane niamia. Sar agencia taro Uniime nacie savi kerela buti upri pučibe e našutnengere, UNHCR si mandatea kova dela le dajatva te del maškardžianskoro arakhibe e našle manušenge thaj te rodel savakteskere solucie baše lengere problema. Ko adava čhani, UNHCR thaj o thema hulavena o džovapijalipe baš arakhibe e našutnengoro taro seksualnikano atako thaj taro atako fundirime upri poleskoro preperibe.

E UNHCR-eskiri definicia baš arakhibe

Sa o bukja irame kori arakhibe jeka jek lejbe than baš džuvljengere niamia, baš o murša, čhaja thaj čhave save si džanlipastar baš UNHCR, sar thaj keribe šajdipa baš lengoro istemalkeribe, arakhenape ko jeka jekipe e kanunencar so si ko takati (e maškardžianskore humanitarnikane niamea, sar thaj e napencar so si baš manušikane niamia thaj o kanunia phandle e našle manušencar).

Ko situacie kana khančik nane leljardo ki te činavelpe, ja te reagirinelpo ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, UNHCR, sar kotor taro leskere fundavne butikeriba, kamla te leljarel o šerutnipe ko jeka jek anibe thaj thanakeribe protektiribe arkaja phandle baš akava čhani atako. Akava haljovela keribe takati baš našle manušengoro šukaripe, dejbe nasijatia baš o thema baš adava sar te keren paše po kanunipe e maškardžianskore standardencar thaj leljaripe baro niče napija ki te tiknjarelpe o riziko taro kinobikinibe manušencar, diso so ovela čače darano thaj šajdutno ko čipote kana isi paldime persone.

O kinobikinibe manušencar haljovela regrutiribe, legaribe, transferi, garavibe thaj leljaripe ja astaribe, manušen ko hovavibaskoro čhani, ko čhani istemalkeribaja takati, ja vaver namanglo čhani, sar thaj ko drom čoribaja, hovavibaja, istemalkeribe majšukar bukjarno than, ja istemalkeribaja maj našukar than butikeribaske, ja ko čhani dejbe ja lejbe love ja vaver čhani pokinibe ki te asarikerelpo angigaribe taro adava so si eksploatirime taro vaver so ikerela i kontrola ke pe vasta. Eksploatacija haljovela, ko majtikno vast, eksploatiribe ja istemalkeribe prostituiribe taro vaver manuš, ja vaver čhani seksualnikani eksploatacija, namanglo butikeribe ja servisi, diso so si paše ko izmekjarluko, thaj lejbe telikontrola nesave badaneskiri buti, ja leskoro cidibe.

Protokoli bašo čhinavibe, ikeribe thaj došakeribe o kinobikinibe manušencar, hulavdo o kinobikinibe džuvlja thaj čhave, kova džipherela o dekreti taro Kongresi taro Uniime Nacie, mujal o transnacionalnikano Organizirime kriminali noemvri 2000 berš.

Dikh jeka jek agjaar:

O Kongresi ko Uniime nacie mujal transnacionalnikano organizirime kriminali (2000)

E Rimeskoro činavibe/Uredba taro Maškardžianeskoro došalipasko adalati (1988)

Pekingskiri Deklaracia thaj tribina baš akcia (1995)

Deklaracia taro Uniime nacie baš eliminiribe o takati mujal o džuvlja (1994)

Kongresi mujal cidljaripe thaj vavera čhania bilačo, namanušikano ja ladžavkeribaskoro vjavahari ja došalipe (1984)

Maškardžianeskoro haljovibe baše dizutnengere thaj politikane niamia (1966)

Maškardžianeskoro haljovibe baš ekonomikane, sasoične thaj kulturakere niamia (1966)

Uredba tari UNCR-eskiri Kancelarija GA rezolucia 428(v) (1950)

Univerzalnikani deklaracia baš manuškane niamia (1948)

So si seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe?

O Seksualnikano atako, atako fundirime upri poleskoro preperibe thaj o atako upr o džuvlja, si terminia, save ko sakodiveskipe, but fori nišankerena jeka jek buti. Sa akala anava vjavaharinena phagibe o fundavne manuškane niamia thaj kontinuirinena o vakti taro ikeribe stereotipeskere rolje fundirime upri e personengoro poli, thaj ko asavko čhani e personen chidena taro manuškano baripe thaj korkori vakeribe, thaj činavena o manuškano bajrovibe. Vjavaharinena bašo fizikano, seksualnikano thaj psihologikano načačipe, so kerela o džuvlja te oven potele a bajrarena e muršengoro takati thaj i kontrola upr o džuvlja.

Džikote o atako fundirime upri poleskoro preperibe si rumibaskere asarea upri e džuvljengoro dživdipe thaj upro čhaja, so kerena o baro numero kubania/so nakhavkerge, ov jeka jek agjaar činavela e muršengoro thaj e muržane čhavengoro bajrovibe. O eliminiribe o atako ja takati istemalkeribe thaj o najeka jekipe fundirime upri e poleskoro preperibe, kerela arka te zurarkerenpe pobut sahne khedina.

O termini **atako fundirime upri poleskoro preperibe** istemalkerelape ki te hulavelpe o sahno atakuibe so astarela e personen ja grupen taro persone, athinindoj taro lengoro poleskoro preperibe. O atako fundirime upri poleskoro preperibe si definirime tari Komiteteskiri rig CEDAW sar atako so si irame kori sime ja grupa manuša ki funda upri lengoro poli ja lengoro genetikano poli. Saikerindoj thaj o bukja so anena fizikano, ruheskoro ja seksualnikano načačipe ja chidibe, daravkeribe asavke bukjenar, keribe buti bizo te mangelpe, thaj vavera čhania cidibe taro tromalipe.

O termini **atako upri džuvlja** vjavaharinelape bašo numa savo te si akti taro keribe atako fundirime upri poleskoro preperibe, kova si agorea, ja majčače ka ovel agorea, fizikano, seksualnikano ja psihologikano načačipe kerdo upro džuvlja ja čhaja, numa adava te kerelpe ko privatnikane ja publik situacie.

Seksualnikano atako astarindoj thaj **eksploatacia thaj bilačo istemalkeribe**, vjavaharinelape baš numa savo te si seksualnikano akti, talemi ja daravkeribe, so si agorea, ja majčače ka ovel agorea fizikano, psihologikano ja emocionalnikano načačipe.

UNHCR istemalkerela ko sahnipe i čipota **seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe** thaj lela ko anglodikhibe o fakti kaj o čhave jeka jek sar o bare murša šaj te oven kurbania taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, trujal so o džuvlja thaj o čhave saikerena majbaro numero taro kurbania/ja adala so nakhavkergje o atako.

I buvljardi definicia baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, kola istemalkerela UNHCR thaj leskere egzekutivakere partneria (*fundirime upri o dzene 1 thaj 2 tari Deklaracia andi taro Gernalnikano khedipe ko UN baš eliminiribe o atako upri o džuvlja (1993) thaj o Bahania 19, taro khedipe e Komiteteskoru CEDAW*)

... atako fundirime upri poleskoro preperibe si atko irame mujal nesave manuša sebepi lengoro poli ja genetikano poli. Adava haljovela bukja so kerena fizikano, ruheskoro ja seksualnikano načačipe ja cidljaribe, dar taro asavle čipote, bimanglo thaj vaver čhani cidibe taro tromalipe...Džikote o džuvlja, o murša. O čhave thaj o čhaja šaj te oven kurbania taro atako fundirime upri poleskoro preperibe, o džuvlja thaj o čhaja si majbut fori kurbania taro adava atako.

...ka astarel numa nane thaj te ovel simantrikerdo akalea:

- Fizikano, seksualnikano thaj psihologikano atako **andre ki familia**, astarindoj o maribe, seksualno istemalkeribe, seksualno bilačo vjavahari kori o čhave ko kher, atako phandlo e barvalipaja, siluibe ki prandin, sakatikeribe o džuvljane kotora taro badani thaj vavera tradiciakere adetia so si našukar baš o džuvlja, takati istemalkeribe taro manušo nane lake rom, thaj atako phandlo e eksploatiribaja.
- Fizikano, seksualnikano thaj psihologikano atako **ki pobuvli khedin**, astarindoj o siluibe, seksualno bilačo istemalkeribe, seksualno atakuibe thaj daravkeribe ko bukjarno than, ko edukaciakere khera thaj ko vavera thana, kinobikinibe džuvlja thaj i prostitucia.
- Fizikano, seksualnikano thaj psihologikano atako **kerdo ja navakeribaja lelardo tari themakiri rig thaj lakere institucie**, numa kote te kerelpe adava.

O seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si darhea majbut ko vjavaharia maškar najeka jek takatia maškar o polia. Asavke vjavaharia kontinuirinena o zamani e atakoskoro andre ki familia, ki khedin thaj ki them, thaj navakeribaja leljarelape. O javerčanipe maškar o publik thaj privatnikani umal na kamla te lelpe sar ikljobje baš garavibe o problemi ki familia sar čhani taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. E džuvljengoro chidibe thaj e čhaengoro jeka jek agjaar taro publik dživdipe salde kontinuirinela olengoro šajdipe baš asari taro atako andre ki familia. **O atako andre ki familia** zurakerela i diskriminacia fundirime upri poleskoro preperibe thaj ikerela e džuvljen ko potele hali taro murša.

Dikh jeka jek agjaar:

Raporti baš e manušengoro numero: Agor baš atako upri o džuvlja (Univerziteti Johns Hopkins, Sikljovni baš sastipe 1999)

Atako upri o džuvlja: Garavdo pharipe taro sastipe (Sumnaleskiri banka 1994)

Definiribe e klideskere čipote

O Seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe haljovela buteder tar adava so si salde atakuibe thaj siluibe. Ki te haljova leskere karane thaj konsekvence, kamla te definirinelpa thaj te hulavenpe o čipote **poleskoro preperibe thaj geneteskoro poli**.

O anav **geneteskoro poli** vjavaharinelape baše vjavaharia ko *biologikane nišania* maškar o murša thaj o džuvlja. Akala nišania si taro bianibe thaj o hulaviba maškar olende si simantrikerde ko fiziologikane-reprodukcikere funkcie.

Poleskoro preperibe si čipota so nišankerela *sasoitne nišania* dende muršenge thaj e džuvljenge. Akala sasoitne nišania kerenape upri funda taro turli šartia, sar so si o phuripe, religia, nacionalnikano, etnikano thaj sasoitnipaskoro preperibe. Ola hulavenape sar andre agjaar thaj maškar i kultura thaj definirinena o plesutno nišani, thaj than ko sasoitnipe, o rolje, dajatve thaj o vjavaharia ko takati maškar o džene ko sasoitnipe ja kultura. E poleskoro preperibe sikljolape ko čhani socializacia. Oj nane statično nane ni naturakiri, numa bajrola thaj reagirinela ko nevipa ko sasoitnipe, ko politikano thaj kulturakoro pašipe.

Poleskoro preperibe sikljola pe, thaj baš adava šaj te iranel pe.

O manuša bijangjovena sar džuvlja ja murša (genetikano poli); sikljona sar te oven čhaja thaj čhave thaj tgani ovena džuvlja thaj murša (poleskoro preperibe). E Poleskoro preperibe dikhelape sar nišankerelape i čipota čhavo thaj čhaj, džuvli ja murš, ko dendo sasoitnipe ja kultura. O sasoitnipe sikavela pe dženen baš o gndipa so olendar adžikerenape, thaj baš adava, savo vjavahari, rolja thaj bukja kamla te leljaren. E poleskoro preperibe definirinela o rolje, o dajatve, o simantre, šajdipa thaj privilegie (dende bukja) e muršenge thaj džuvljenge ko numa savo te ovel konteksi. Akava čhani vjavahari akharelape **poleskoro identiteti**.

O džuvlja taro sahno sumnal arakhenape ko ponašukar hali taro murša ko sasoitnipe ja ki ekonomikani digra. O rolje thaj o plesutne nišania fundirime upri poleskoro preperibe, sakana chidena peja najeka jekipe thaj debalansi ko takatia maškar o džuvlja thaj o murša. O atako upri o džuvlja thaj o leljaripe asavko atako andre ko sasoitnipe/ko khedipe, ja ki kultura, si jek taro čhania ko savo sikavelape o najeka jekipe thaj o debalansi ko takati maškar o polia.

O sarigengoro plani baš činavibe thaj reagiribe kamla te ovel irame kori o rolje thaj zaruria sar ko džuvlja agjaar thaj ko murša, thaj te bajrarel o čhania kola ka den šajdipe te kerenpe neve čipote. **Salde koncentriribaja kori o džuvlja thaj o hali kote kerelape lafi baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, o džovapialipe bašo činavibe thaj reagiribe ko akava atako legarelape kori viktimia/okola so nakhavkergje o atako.**

O Atako si diso kolea kerelape kontrola thaj uštavelape, so šaj te haljovelpe sar emocionalnikano, sasoitno ja ekonomiakoro takati-istemalkeribe, presia, thaj fizikano bilačo istemalkeribe. Šaj te ovel jakhdikhlo, ko čhani taro fizikano atakuibe ja daravkeribe šastraja; šaj jeka jek agjaar te ovel garavdo, ko čhani daravkeribe, paldibe, hovavibe, ja te leljarel nesavo vaver čhani psihologikano ja sasoitno keribe presia. O manuš so si resarin taro akava čhani atako hošinelape legardo te kerel diso sar so olestar adžikerelape, ja te kerel diso mujal leskoro mangipe, sebepi i dar.

O atako si buti ja niče taro zijankerde bukja kerde tari rig adalengiri so kergje ole ja tari grupa so kergjele upri o manušja grupa taro manuša. Šaj te haljovel turli čhania atako thaj palem keribe atakuime bukja palo nekobor vakti, thaj te ovel nasakanutne vaktea. Šaj te tergjol nekobor dakikia, aria, dive ja ko sahno dživdipe.

O bilačo istemalkeribe si istemalkeribe takati kolea adava so kerela o atako leljarela i kontrola upri o manuš upri kova kerela bilačo istemalkeribe, keribaja leske psihologikano ja fizikano dukhavibe, ja keribe dar tari adaja dukh. O bilačo istemalkeribe na mukela e kurbane te anel sar ov so mangela činavibe, thaj kerela asari ov te kerel diso mujal leskoro mangipe.

Namanglo keribe si keribe,ja zumavibe vaver manuš te kerel diso mujal leskoro mangipe istemalkeribaja dar, vakeribaskoro daravibe, manipuliribe,hovajbe,kulturakere adžikeriba ja ekonomiakere takatia.

"O atako upro džuvlja... si sikavibe historiakoro najeka jekipe ko vjavaharia takati maškar o džuvlja thaj o murša,so angja dži e muršengoro dominiribe upri o džuvlja thaj dži lengiri diskriminacia tari muršengiri rig, so sar agor isile te činavelpe ko sahnipe e džuvljakoro angledžajbe, thaj o fakti kaj o atako upri o džuvlja si jek taro šerutne mehanizmia upri kola o džuvlja legarenape te keren diso, te leljerem te oven potele taro murša".

*Deklaracia taro Uniime nacie baš eliminiribe o atako upri o džuvlja
23 februari 1994 berš*

Takati nišankerela kabulipe te anelpe dekreti. O istemalkeribe takati kerela asari ko sa e manušengere vjavaharia. Kana o takati istemalkerelape baš anibe dekreti phandlo e plesutne dživdipaja, ov ovela afirmacia baši korkorimukibe thaj korkoripakjaibe so dela pobari digra ko pakivkeribe e vaveren thaj leljaribe e vavere manušen jeka jek sar peste. Kana istemalke-relape baš i dominacia, o takati kerela dajatva,simantrikerela, na mukela thaj anela dekretia baš e vaverengere dživdipa. Ki te šaj o seksualnikano atako fundirime upri poleskoro preperibe efikasno te činavelpe, kamla te kerelpe analiza thaj te haljoenpe o vjavaharia maškar o takati ko murša thaj o džuvlja, maškar o džuvlja thaj o vavera džuvlja,murša thaj vavera murša, bare čhave thaj maškar o čhave.

Ko krizakere humanitarnikane situacie, o astarde populacie athinena taro arakhibe thaj arka taro institucie. O bukjarne tari humanitarnikani arka, funkcioneria thaj radže, o servisia baš arakhibe thaj policia arakhenape ko pošukar hali sebepi so isilen o takati te anen dekretia so kerena asari ko šukaribe e manušenge kaske delape arka. **I eksploatacia thaj bilačo istemalkeribe** ovena ko misalia kana akava debalansi maškar o takatia bilačo istemalkerelape ko zijani taro adala manuša so nane ko šajdipe te keren lafi, ja te anen dekreti ko barabarutno čhani.

I eksploatacia thaj o bilačo istemalkeribe šaj te leljerem sima taro fizikano ja psihologikano takati, ja vavera čhania taro namanglo keribe (daravkeribe, kovljaripe lafencar, hovavibe ja vaver) resarinaja te avelpe dži seksualnikano ja vaver resarin sar trampa baš diso so ka kerelpe.

Tari rig e instituciengiri, i čipota seksualnikani eksploatacia thaj bilačo istemalkeribe tari rig e humanitarnikane bukjarngiri sikavela nakamjabi taro humanitarnikane agencie, kolengiri deklaririme rolja si te delpe arka thaj arakhibe.

*Referati taro interagenciakoro komiteti
Baš arakhibaskiri politika taro seksualnikano bilačo istemalkeribe
thaj eksploatacia ko humanitarnikane krizakere halia
Rim 9.april 2002 berš*

Ojavakeribe isi kana nesavo manuš, kana majanglal ka informirinelp, alusarela biathinale thaj korkori mangipaja diso te kerel. O vakeribe *mujal leskoro(po) mangipe* istemalkerelape ki te sikavelpe nanipe taro informiribaskoro oja vakeribe. Oja vakeribe nane ki čipota kana si lendo daravkeribaja, ja istemalkeribaja vavera daravkeribaskere čhania, sar so si čoribe, hovavibe, hovavno prezentiribe, iftira keribe thaj vaver.

O daravibe tiknjaribaja o love, ja dejbaja lafi kaj o love ka denpe sar resarin džikobor nesavo manuš leljargja diso te kerel, jeka jek agjaar si istemalkeribe o takati; oja vakeribe lendo ko asavko čhani na dikhelape sar korkori mangipe. O oja vakeribe na tergjola thaj kana i persona si poterni taro adava so anglo-dikhela o kanuni/perdoberšipe, ja esapikerelape sar čhavo aso kanunia so si ko takati (Dikh Kotor 5).

Adava so kerela si manuš, grupa, ja institucia kola ko direktno čhani kerela,ikerela ja garavela o takati ja vavera čhani bilačipe upro persone ja grupa taro persone. Adala so kerena diso arakhenape ko hali taro čačutno thaj gndikerdo takati, ko thana kote anena pe dekretia, ja ko thana taro šerutnipe, thaj ko asavko čhani šaj te keren kontrola upri pe kurbania.

O pakjaibe kaj o seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe kerena manuša so na džanena si čače paramisi. Ko čačipe,pobut taro bukja taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kerela diso so si e viktimeske/e manušeske so nakhavkergja o atako, pendžardo, thaj but čipotetaro atako si planirime poangle.

O seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe jeka jek šaj te keren o džene ki familia ja ki khedin. O thema thaj o badania garavindoj leljarena thaj kerena seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, ko misalia kana e diskriminaciakere bukja nane čhinaude, ni ko čhani nijamale dromea ja politikane instrumentencar.Ko vakti taro marebe thaj khuviba, o seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe but fori kerena sine o džene taro košle fracie/riga.

Adala so kerena o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe nekana si jeka jek adala manuša kolendar o manuša so nakhavkergje o atako adžikerena arka thaj arakhibe.

Ko buteder misalia taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, adava so kerela o atako si murš, džikote o viktimi si džuvli/ja adava so nakhavkergja o atako si taro džuvljano poli. Buteder kerde bukja taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so kerena pe upri o čhave thaj murša, kerena vavera murša.

Intimna (paše) partneria (murša, terne): Ko buteder sasoinnipa, i leljardi rolja taro muršano intimno ja paše partneri leljarela anibe dekreti, thaj takati upri džuvljani rig. Bezehaske,akava takati thaj asari but fori kerelape ko diskriminaciakoro drom,atako thaj bilačo istemalkeribe.

E familiakere džene, paše jeria thaj amala: O čhaja si adala kola, andre ki umal taro kherutnipemajbut hošinena o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Taro naikeribe sama/mukhibe, dži incesti, akala napakivkeriba manušikane niamaia but fori na havljarenape, soske kerena len o na has dada, jeria,phralja ja kakoja thaj dajoja. O bilače tradiciakere adetia jeka jek kerena pe džandipaja thaj nekana lejbaja than taro paše džene ki familia ja jeria thaj amala.

Džene tari khedin so silen asari (bukjarne ki edukacia šerutne/legarutne, poličaria) O šerutne/legarutne thaj o vavera džene ki khedin so arakhenape ko nesavo šerutnipe šaj bilače te istemalkeren po učo than kerindoj seksualnikano atako ja atako fundirime upri poleskoro preperibe,Ko asavke misalia, viktimi/manuš so nakhavkergja o atako si potikne mangipaja te havljarel i kerdi čhipota cidindoj taro than so lela adava so kergja o namanglo akti.

E arakhibaskere servisia thaj askeria, adala so arakhena o sansari: O askeria si sakana misal bašo bičhinaudo takati. Sakana si šastraja thaj isilen mandati te arakhen o višvanibe ki khedin.Ko nesave misalia,o askeria šaj te ikeren, ja te phanden manušen bizi dar taro konsekvence-thaj adava kerena,But fori ovela o askeria thaj e arakhibaskere servisia si ko šajdipe e našutnenge te den ja te čhinaven nesave niamia,ja mukiba.O nakhibe trujal i simantra, o nakhibe ko kontrola keribaskere thana thaj rodibe mali thaj servisi taro šastrale takatia šaj te bajrarel o šajdipe taro seksualnikano takati thaj takati fundirime upri poleskoro preperibe, hulavdo ko misali džuvlja našutnja.

Humanitarnikane bukjarne: O džene taro maškardžianeskere, themakere thaj humanitarnikane agencie so kerena buti e našutnencar, kote genjenape thaj o biradžakere organizacie thaj ministeriumia tari themakiri radžadomakjini, si ko thana bare takatea ko situacie kote isi našutne. I khedin dikhela len sar manuša kolen isi love, asari thaj takati. Bezehaske, isi misalia, kote o humanitarnikane bukjarne bilače istemakergje akava takati thaj kergje seksualnikane atakia thaj atakia fundirime upri poleskoro preperibe. Bare džandipastar si te sikavenpe sa o bukjarne tha te BAJRARELPE LENGORO HOŠI BAŠ i čipota poleskoro preperibe, seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj te oven džovapiale baš(ple)našukar/naleljardo vjavahari. (Dikh Sadaki 1 UNHCR-eskoro Kodeksi baš vjavahari, 2002).

Institucie: E diskriminciakoro vjavahari ko dejbe servisi tari socialnikani arka ikerela thaj bajrarella o najeka jekipe maškar o polia. O ikeribe/nadejbe informacie, pobaru vakti ikeribe ja činavibe e medicinakiri arka, najeka jek leibe love baši jeka jek buti thaj **keribe opstrukcija ko nijami** si nesave taro čhania kana o institucie kerena atako.

Dikh jeka jek agjaar:

**Referat taro sakanutno interagenciakoro komiteti baš i politika činavibaske o seksualnikano istemalkeribe thaj eksploatacia ko humanitarnikane krizakere situacie (2002)
E UNHCR-eskoro Kodeksi bašo vjavahari (2002)**

Čhania taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

I tabela so si ko niče kerela deskripcia baš nesave čhania seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so majbut fori arakhenape/dikhenape. Adaja patrin nane agorkerdi, ni phandli. Oj si šajdipe sar te delpe arka ko pendžakeribe o turli čhania seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so tergjovena.

O bukja taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si hulavde ko panč kategorije:

- Seksualnikano atako.
- Fizikano ja badaneskoro atako
- Emocionalnikano ja hošibaskoro thaj psihologikano atako.
- Bilače tradiciakere adetia
- Sasoitno-ekonomiakoro atako.

Seksualnikano atako

Kerdi čipota	Deskripcia/Misalia	Koj kerela
Siluibe thaj Siluibe ki prandin.	Khujbe ko numa savo te si kotor taro kurbaneskoro badan poleskere badanea, ja ko analno ja genitalno phravdo kotor taro viktimi, numa save te si šejea, ja ko numa savo te si vaver kotor taro badani takatea, daravibaja, istemalkeribaja takati, istemalkeribaja po hali, ja mujal/upral o manuš so nane ko šajdipe te del korkori mangipe (Maškardžianeskoro došakeribaskoro adalati).	Numa koj te si ko šukar than, autoriteti, kontrola, astarindoj e muršen, paše partnere ja manuš so arakhela nekas.
Seksualno istemalkeribe čhaven, leibe o čhajipe thaj incesti	Numa savo te si than kote o čhavo istemalkerelape baš Seksualnikano čaljaribe. Numa save seksualnikane vjavaharia/interakcia e čhavea.	Manuš kaste o čhavo pakjala, astarindoj o jeria, phral/ phen, dženo tari pobuvli familia, amala, edukaciakoro sikavno, legarutno, januma savo te si manušo arakhela; so arakhela pe ko šukar than, autoriteti, thaj kontrola upri o čhavo.
Takatime Sodomia/analeskor o siluibe	Takatime/na korkori manglo anaeskoro khuvibe, maškar duj murša ja maškar murš thaj džuvli.	Sako so si ko šukar than, autoriteti thaj kontrola.
Mangipe te siluinelpe ja te kerelpe takatime sadowie/analikano siluibe	Mangipe takatime/na korkori manglo siluibe; bizi penetracia.	Sako so si ko šukar than, autoriteti thaj kontrola.
Seksualnikano Istemalkeribe	Seksualnikano khuvibe, čačutno ja teli dar, astarindoj thaj o našukar astaribe, teli dar ja teli najeka jek ja daravkeribaskere šartia.	Sako so si ko šukar than, autoriteti, thaj kontrola, džene ki familia/khedin, amala ki buti, astarindoj thaj e arakhutnen, e dženen tari rig.
Seksualnikani Eksploatacia	Numa savo bilačo istemalkeribe o than, turli takati ko vjavaharia, ja pakjaibe baš seksualnikane resarina; akava haljovela vakteskoro sasoično ja politikano kjari seksualnikane istemalkeribaja vavere (IASC); O seksualnikano eksploatiribe si jek taro karane baš kinobikinibe manušencar (nesavo seksualnikano vjavahari, ikalibe šeja teli dar, namanglo prandipe, namanglo bijanibe čhave, leibe than ki pornografia ja prostitucia, seksualnikano bahani ki te lelpe diso, servisi, džipherdi arka, seksualnikano izmekjarluko).	Bukjakeredendutne, obzervatoria ja kolege, sako ko si takatea, autoriteteja ja kontrolaja.
Namangli prostitucia korkori (jeka jek pendžardi sar seksualnikani eksploatacia)	Namanglo/seksualnikano kinobikinibe istemalkeribaja takati sar trampa nesave materialnikane bukjenje, servisenge ja arkake, majbut fori irame kori o džuvlja thaj čhaja kola si majbut astarde akale atakuibaja thaj kola nane ko šajdipe te pheren pe fundavne manušiaken zaruria, ja o zaruria lengere čhavengere.	Sakova dženo so arakhelape ko šukar bukjarne than, kas isi love ja kontrola upri materialnikane bukja thaj servisia, kaste so dikhena sar baro manuš, humanitarnikane bukjarne.
Seksualnikano namukibe rahati	Sakova namanglo, majbut palem kerdo thaj nabisterdo seksualnikano avibe paše, narodime seksualnikani sama, rodibe seksualno diso te kerelpe ja te pašakerelpe, seksualnikane aluzie thaj vavera čhania lafeskoro thaj fizikano vjavahari	Adala so dena buti, so opservirinena i buti ja kolege, sako so si ko than sar autoriteti .

Kerdi čipota	Deskripcia/Misalia	Koj kerela
O seksualnikano atako sar marebakiri šastra thaj pharipe	O čhelalipe mujal o manušibe tari seksualnikani natura astaribaja, maškar vaver, siluibe, seksualnikano pharipe, namanglo čhavengoro peljaribe ja sterilizacia ja vavera čhania kolencar činavelape o bijanibe, namanglo khamnipe, namanglo bijanibe thaj namanglo arakhibe čhave. Seksualnikano atako sar čhani baš keribe pharipe definirinela sar akti ja daravkeribe tari seksualnikani karana ko drom trujal savo kerelape ruheskoro thaj fizikano dukhavibe ja cidibe ja cidjaribe ki te šunenpe nesave informacie, angigaribe ja došakeribe tari viktimeskiri rig ja taro trinta džene, ko drom daravkeribe e viktimen ja trinta manuša ja ko drom ruminkerindoj, ko sahnipe ja nesave kotora, nacionalnikane, etnikane, rasakere ja religiakere grupe.	But fori kerenape, mukle ja vakerde te kerenpe tari askerengiri rig, policia, šastrale grupe ja vavera grupacie ano maškar-peskere akošiba.

Fizikano atako

Kerdi čipota	Deskripcia/Misalia	Koj kerela
Fizikano keribe atako	Te marelpe, te khuvelpe vastencar, te khuvelpe prencar, danderelpe, tharelpe, te kerelpe sakati ja te mudarel, šastraja ja bizi late; sakana ki kombinacia e vavere čhanencar taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.	O rom, intimno ja paše partneri, dženo tari familia, amal, pendžarutno, jabandžia, sako kaste isi baro takateskoro than, o džene taro akošle frakcie.
Kinobikinibe, izmekjarluko	Bikinibe, ja kinobikinibe manušencar sebepi namangle seksualnikane bukja, namangli buti ja servisi, izmekjarluko ja metode paše dži izmekjarluko, ikeribe nekas potele pestar ja ikalibe nekaskere kotora taro badani.	Sako kaste isi šukar than ja kontrola.

Emocionalnikano thaj psihologikano atako

Kerdi čipota	Deskripcia/Misalia	Koj kerela
Bilačo istemalkeribe/Ladža vkeribe	Vakeribaskoro bilačo istemalkeribe naphandlo keribaja seks, savo ladžavkerela, džikas peljarela, thaj kerela o viktimi/ja adava so nakhavkergja, te vjavaharinelpo ko jek teluno, ladžavibaskoro čhani, ja anglo sarinende ko phravdo, ja privatnikane; savo činavela o fundavne materialnikane zaruria baši jekhe familiakoro egzistiribe	Sako jek so so ko šukar than ja kontrola; majbut fori adala so kerena si o roma, intimna partneria ja o džene ki familia so si autoriteti.
Ikeribe ko phandipe	Hulavibe e manuše korkori, avri taro amala/familie, simantrikerdo phiribe, činavdo tromalipe ja keribe opstrukcie/restrikcie ko niamia bašo tromalo phiribe	Sako so si ko šukar than ja kontrola; majbut fori adala so kerena si o roma, intimna partneria ja e familiengere džene kolen isi

Kotor 1

Kotor 2

Kotor 3

Kotor 4

Kotor 5

Kotor 6

Kotor 7

Kotor 8

Bilače tradiciakere adetia

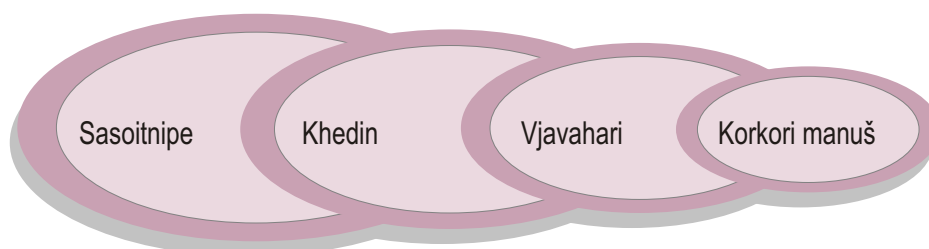
Kerdi čipota	Deskripcia/Misalia	Koj kerela
Keribe sakati e džuvljengere poleskere kotora (FGM Female genital mutilation)	Čhinibe e poleskere kotora baš namedicinakere resarina, majbut ko terne berša; phirela taro parcialno dži sahno čhinibe, e genitaliengoro chidibe, sivibe numa ko lulturake ja naterapiakere resarina;but fori kerelape nekobor droma ko dživdipe, ja,palo bijanibe ja te sine i džuvli/čhaj viktimi taro seksualnikano atakuibe	Načačo doktori kaskere aktivipa, navakeribaja dena arka baš o familie, pakjavibaskere grupe, sahne khedina thaj nesave thema.
Khuvibe but terne ki prandin	O phandlo lafi baš prandin tikneberšengere personaja (ikeribe poleskere vjavaharia ko asavke čipote esapikerelape sar vjavahari tikneberšengere personaja,soske o čhaja nane legalno kompetentna korkori te činaven ka khuyen ja na ki prandin)	O jeria,i khedin i them
Takatime prandin/korkori namangli	O poangle phandlo lafi baš prandin mujal i mangin e viktimeski/adava manuš so nakhavkergja;but fori e familiake delape čeizi;kana i čhaj nane te mangel, o konsekvence si istemalkeribe takati, ja ladžavutne.	O jeria, o džene ki familia
Mudaribe thaj sakatikeribe sebepi arakhibe o čhaipe	O sakatikeribe ja e džuvljakoro mudaribe ja e čhajako sar sankcia baš o kerde bukja so dikhenape sar našukar baš lakoro poli thaj kolake pakjalape kaj anela ladž baš i familia ja i khedin(sar misal, čhoribe kiselina upri čhajakoro muj sar sankcia baš i ladž so kergja e familiajake soske manglja te prandinelpo nekaske kaste so na alusargja i familia), ja sebepi arakhibe e familiakoro muj (sar iranibe baš i ladž so e familiake angja o muršano dženo).	O jeria, o rom,vavera džene ki familia ja e khedinakere džene.
Čhaveskoro mudaribe ja nadikhibe.	Mudaribe,nadejbe te hal,ja nadikhibe e džuvljane čhaven soske lengoro sasoično moldipe si potele taro murša	O jeria, vavera džene ki familia
Čhinavibe o džajbe ki sikljovni baš o čhaja thaj džuvlja	Cidibe e čhaen tari sikljovni,namukibe ja nadejbe e čhaenge thaj e džuvljenge te aven dži fundavni,tehnikani,profesionalnikani ja vigjanali edukacia	O jeria, vavera džene ki familia,khedina nesave themendar.

Socioekonomikano atako

Kerdi čipota	Deskripcia/Misalia	Koj kerela
Diskriminacia,ja čhinavibe o šajdipe,servisia	Namukibe,čhinavibe o avibe dži edukacia,sastipaskiri arka ja pokinime buti;chinavibe o niami ko plesutnipe	E familiakere džene, sasoičnipe, khedina thaj organizacie, radžakere funkcioneria.
Sasoitni izolacia/namukibe fundirime upri seksualnikano preperibe	Čhinavibe o avibe dži servisio,socialnikani arka ja istemalkeribe e dizutnengere, ekonomikane, kulturakere thaj politikane partie,istemalkeribe sankcie sar baš došalipaskere kerde bukja, diskriminaciakoro vjavahari ja fizikano thaj psihologikano khuvibe thaj toleriribe diskriminaciakoro vjavahari, publik ja privatnikano naamalipe mujal homoseksualcia, transeksualiteti ja tranvestitia	O džene ki familia, sasoičnipe, khedina thaj organizacie, radžakere funkcioneria
Opstruiribe i kanunianibaskiri praktika	Namukibe te avelpe dži istemalkeribe thaj lejjaribe e dizutnengere, sasoične, ekonomikane, kulturakere thaj politikane niamia, majbut e džuvljenge.	I familia, i khedin, institucie thaj i them.

Kote thaj kana ovela o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe?

O seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe šaj te ovel sakote thaj sakana. Istemalkerelape sar marebakiri šastra; ovela thaj ko agjaar vakerdo višvanibe khere. Generalnikano sar so o kanunia thaj o strukture so legarena o sasoitnipe kerena asari upri manušengoro vjavahari, agjaar thaj e manušengere gndipa šaj te keren asari upri o čhani ko savo i familia, i khedin thaj o sasoitnipe reagirinena ko nesave čhania vjavaharia. I avutni šema sikavela o čačutne konekcije maškar o manuštthaj o sasoitnipe.

Ki digra taro *korkori manuš*, e džandipaskiri digra, plesutno arakhibe, avibe dži leste thaj kontrola upral adava so isile, upri o dende servisia thaj socialnikani arka, plesutni historia thaj gndipa mujal poleskoro preperibe šaj te den džovapi baš adava ka ovel ja na o manuš viktimi/ja adava so nakhavgja ja so kerela o atako.

I dujto digra, *vjavahari* vjavaharinelape baši direktnikano konteksti koleste o bilačo istemalkeribe šaj te ovel; maškar korkori džene, thaj andre ki familia. Ki akaja digra,, o terdo debalansi maškar o takatia maškar korkori o manuša šurakerela te ovel zoralo ko than potele taro vavera manuša, ja potikno takati.

I digra *khedin* si jek dinamika maškar o manuša upri kolende kerela asari i socializacia ko drom tari lokalnikani struktura, sar so si o sikljovne, sastipaskere khera, jeka jek beršutne thaj o vjavaharia andre ko bukjarno than. Ko misal taro nale manuša, akaja struktura šaj te arakhelpe ko našutnengere logoria ja pašekeribe, kote o butkeribe thaj o avibe dži o bukjarne taro socialnikano arakhibe thaj o korkori fizikano plani e logoreskoro, šaj te keren asari ko adava, ka oven ja na o misalia taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Sasoitnipe haljovela kulturakere thaj sasoitnipaskere norme phandle e poleskere roljaja, o gndipe kori o čhave, džuvlja thaj murša, kanuneskere thaj politikane pervazia so kerena asari upri o vjavahari thaj o gndipe kori istemalkeribe takati sar čhani baši činavibe o konflikti.

Haljovelape kaj o iranibe ko vjavaharia thaj ko gndipa ki savi te ovel umal taro akala šaj te keren asari upri sarinende. O interveniribe sebepi činavibe ja reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe tari adaja karana kamla te ovel irame ko sa o digre.

O seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ovela ko sa e sasoitnipaskere kustika, ko sa o kulture, religie, rase, polia thaj berša.

Seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro orientiribe sar kotor taro našutnengoro ciklusl

Ko vakti taro šastrale khuviba, rumingjovena e themakere strukture. O džuvlja thaj o čhave arakhenape džipherde rizikoja taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe džikote našena taro than kote isi maribe thaj rodna azili. O džene ki familia but fori hulavjovena ko vakti kana našena, mukindoj e čhaven hulavde taro vavera džene ki familia thaj o džuvlja sar jekutne džovapiale baš o arakhibe thaj ikeribe e familiakoro. I avutni tabela, savi si kerdi paše tari rig e S.Purdin-eskiri, kerela deskripcia baš o čhania atako kola šaj te oven ko vakti taro turli etape ko našutnengoro ciklusi.

Etapa	Čhani taro atako
Ko vakti taro khuvibe, anglal te našelpe	Bilačo vjavahari tari šerutnengiri rig; seksualnikano trampibe džuvlja; seksualnikano atakuibe; siluibe; čoribe taro šastrale fraksiakere džene, lejbe than taro arakhibaskere servisia; but baro siluibe thaj ačhovibe ko dujvogja bizo te mangelpe.
Kana našelape	Seksualnikane atakia taro banditia, simantrakere džene, piratia, astaribe sebepi kinobikinibe tari rig e švercerengiri, kinobikinibe manušenar.
Ani them kolate delape azili	Seksualnikano atako; legaribe diso te kerel, rodibe diso tari rig e manušeskiri so si ko šerutnipe; seksualnikano nadikhibe e čhaven hulavde sebepi thanakeribe ko vavera familie; atakuibe khere; seksualnikano atako ko tranzitikane khera, ko vakti taro khedibe kašta, lejbe pani, thaj vaver; seks ki te ačhovelpelpe dživdo/namangli prostitucia; seksualno eksploatiribe e manuše so rodela niamalo statusi ki them kote delape azili ja avibe dži arka thaj vavera zaruria, džajbe angle taro bilače tradiciakere adetia.
Ko vakti tari repatrijacia	Seksualnikano istemalkeribe džuvljen thaj čhaven so si hulavde taro pe familie; seksualnikano istemalkeribe tari rig e šerutnengiri; seksualnikano atako, siluibe tari banditetengiri rig, simantrakere džene, namangli repatrijacia
Ko vakti tari Reintegracia	Seksualnikano istemalkeribe e iranutnen sar čhani te iranelpe lenge; seksualnikano akti sebepi reguliribe nijamalo statusi, ikalibe taro procesi anibaske dekreti; negiribe ja na mukibe te avelpe dži resursia, nijami baši plesutni dokumentacia thaj niami te iranelpe lengoro plesutno mali.

Seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ko vakti taro dživdipaskoro ciklusl

I avutni tabela, kerdi tari rig e L.Heise-skiri, kerela deskripcia baš o čhania atako, kolende šaj te oven mukle o džuvlja ko vakti taro turli etape taro dživdipe.

Etapa	Čhani taro atako
Anglal o bijanibe	O peravibe fundirime upri čhaveskoro poli; maribe džikote si khamni; namanglo khamnipe
Terno čhavoripe	Mudaribe e džuvljane čhaven; emocionalnikano thaj fizikano namangipe; najeka jek avibe dži hajbe thaj sastipaskoro arakhibe.
Terno čhaiipe	Čhavorikani prandin; saktaribe e poleskere organia, seksualnikano istemalkeribe taro džene ani familia thaj manuštari rig; najeka jek avibe dži habe, sastipaskoro arakhibe thaj edukacia.
Ternipe	Takatiistemalkeribe kana mangela te astarelpelpe džikasaja, seks telo ekonomikano takatibe/sar misal, ki te len pe love sikljovibaske); seksualnikano istemalkeribe ko bukjarno than; seksualnikano namukibe rahati; prandin aso phandlo lafi; kinobikinibe
Reprodukcia-koro vakti	Fizikano, psihologikano thaj seksualnikano bilačo istemalkeribe tari rig e paše partnereskiri thaj jerieskoro; ačhovibe khamni teli presia taro partneri; seksualnikano istemalkeribe ko bukjarno than; seksualnikano namukibe rahati; siluibe; namukibe rahati e romnjen bizo roma, astarindoj o čoribe maleskoro barvalipe thaj praksa baš seksualnikano užaribe.
Phureder džene	Namukibe rahati romnjen bizo roma, astarindoj čoribe maleskoro barvalipe; došakeribe baš iranibe palal; fizikano thaj psihologikano atako tari rig e terne dženengiri ki familia; najeka jek avibe dži habe thaj sastipaskoro arakhibe.

Karane thaj konsekvence taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

Sebepi keribe plani baš arakhibe zarurime programi sar te činavelpe thaj te reagirinelpe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, kamla te analizirinenpe o karane thaj o konsekvence taro asavko atako ko savo te si pašipe. O haljovibe e karanengoro ka deltumen arka te bajraren efikasno butikeribe bašo činavibe o atako; te haljoenpe o konsekvence ka kerel tumenge šajdipe te bajraren o zarurime paketia napencar baš dejbe arka e viktimenge/okolenge so nakhavkerge.

KARANE -> Bukja baš činavibe
KONSEKVENCE -> Bukja te reagirinelpe

Karane bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

O fundavne karane bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe pašljona ko gndipa dende taro sasoi nipe, ko thaj baši leskoro vjavahari mujal poleskiri diskriminacia, so čhivela e džuvljen ko potele hali taro murša. O nanipe socialnikano thaj ekonomikano moldikeribe baš o džuvlja thaj lengiri buti, sar thaj o sahne lejjarde rolje ko polia, ikerena pobaro vakti te ovel thaj zorakerena o gndipe kaj o murša si takatea te anen o dekeretia thaj te ikeren kontrola upri o džuvlja. Adala so kerena, dikhena sar te ikeren po šukar than, takati thaj i kontrola upri vavera, ko drom ikeribaja seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, upri korkori džene ja upri grupa manuša.

I rolja e džuvljengiri thaj e muršengiri, sar thaj lengoro identiteti, arakhenape arkaja taro poli, phuripe, sasoi tne-ekonomiakere šartia, etnikano darhi, nacionalnikano thaj pakajibaskoro preperibe. O vjavaharia maškar o murša thaj džuvlja, džuvlja thaj džuvlja, sar thaj murša thaj murša, si jeka jek agjaar nišankerde turli digrencar autoriteti thaj takati so ikerena o privilegie thaj o telunipe maškar o džene ko jek dendo sasoi nipe. O nadikhibe ja o nanipe mins baš manuškane niamia, jeka jekipe maškar o polia, demokratia thaj činavibe o problemia naistemalkeribaja takati, dela arka te kontinuirinel o najeka jekipe maškar akala hulaviba.

Faktoria baš o riziko so kerena te avel dži esavko atako

Džikote o najeka jekipe maškar o polia thaj i diskriminacia dikhenape sar fundavne karane baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, turli vavera faktoria, dena paluno lafi baš o čhani, i digra taro atako ko savo te ovel maškar dživdipaske. Džando si te haljoenpe akala faktia ki te avelpe dži efikasno strategija baš činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

O jeka jek avibe thaj kontrola upri materialnikane resursia thaj socialnikani arka thaj o jeka jek lejbe than e džuvljengoro ko procesi kana anenape dekretia kamla te oven kotor taro sa o programe, sar ko adala so si salde baš o atako fundirime upri poleskoro preperibe, agjaar ko adala so dikhena o reagiribe baš manušengere zaruria ko krizakere situacie, situacie taro saslaribe ja bajrovibe.

I avutni tabela sikavela nesave karane ja faktoria so šaj te bajraren o riziko jek manuš te ovel viktimi ja manuš so kergja o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Karane ja faktoria baš riziko taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

<p>Korkorutne /jekutne faktoria baš riziko</p>	<p>Našavibe o višvanibe Athinalipe Fizikano thaj ruheskoro nakabulipe Nanipe opcie baš leljaribe o iranibe ko sasoično-ekonomiakoro hali (Bilačno) istemalkeribe alkoholi thaj droga Psihologikani trauma thaj pharibe taro khuvibe, paldibe kana našelape Rumime rolje andre ki familia thaj ki khedin Nadžandipe/nanipe džandipe baš o niamia baš manuša garantirime themakere thaj maškardžaneskere kanunenar.</p>
<p>Sasoitne norme thaj kultura</p>	<p>Diskriminaciakiri kulturako thaj tradiciakoro gndipe thaj adetia Dineskoro pakjaibe</p>
<p>Kanuneskoro pervazi thaj praktika ki raštra-kherutno durust darhiengiri phuv</p>	<p>Diskriminacia thaj navakerdo leljaribe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe Nanipe kanuneskoro arakhibe baš e džuvljengere thaj e čhavengere niamia. Nanibe kanuni mujal seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe Nanibe pakjiv ko šerutne badania taro androne bukja Istemalkeribe adeteskere thaj tradiciakere kanunia thaj adetia save legarena peja poleskiri diskriminacia. Sahno nahošibe thaj na adalatkeribe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe Diskriminaciakere adetia ki administracia, niami-adalatibe thaj policia Naikeribe ko havljaripe čipote thaj napkajibe kaj ka avelpe dži čačipe. Namangipe efikasno te istemalkerelpe o došalipaskoro čhani ko sa o čipote so si havljarde ko šerutne Tikno numero vazdime došalipa ko vjavahari taro havljarde numeria Napašipe tari policia thaj adalatia thaj podur thanakerdo logori Nanipe džuvlja policajcia Nanipe administraciakere resursia thaj bukja baš lokalnikano adalatipe thaj arakhibaskere servisia Kanunia thaj praksa ko istemalkeribe o čačipe so si pobut irame kori nesavo poleskoro preperibe.</p>
<p>Mareba thaj šastrale khuviba</p>	<p>Peribe e sasoičnipaskoro saikeribe Istemalkeribe politikano takati thaj kontrola upri vavera khedina Etnikane javerčanipa Sasoitno-ekonomiakiri diskriminacia</p>
<p>Hali phandlo e našle manušenar, irame thaj androne paldime džene</p>	<p>Peravibe o sasoične thaj familiakere strukture dejbaske arka Geografikano than thaj lokalno pašipe (than kote majbut isi kriminali) Plani thaj sasoično saikeribe ko logori (but džene, thana baš nekobor familie, barabarutne garavibaskee thana) Planiribe servisia thaj objektia Majbut šerutne murša ano logoria; dekretia fundirime upri poleskoro preperibe Nanipe habe, šajdipe te kerelpe buti, so anela o phiribe ko izolirime maškara Nanipe policiakoro arakhibe Nanipe lejbe than pobut džene taro UNHCR, biradžakere organizacie ano logori Nanipe jekhutne legitimacie sarinenge Naamalikano hošibe maškar o lokalno džijani (ola e našutnen dikhena sar materialnikane pošukar olendar)</p>

Konsekvence taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

Baš o viktimia/adala so nakhavkergje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe tergjola baro faktori taro riziko taro bare sastipaskere thaj psiho-socialnikane problemia, nekana meribe, thaj tgani kana asavko atako ni na sine. Nikana na kamla te moldikerelpe sar tikno šajdipe taro **BILAČHE** pobutvateskere konsekvence sar karana taro emocionalnikano thaj fizikano daravkeribe.

O haljovibe taro šajdutne konsekvence taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ka šaj e akterenge te bajrarel zarurime strategie sar te reagirinen ko akala konsekvence thaj te činavelpe o keribe džipherdi dukh thaj cidljaribe.

Ko avutno harno dikhibe taro konsekvence, kerdo si dikhibe aso sektoria ja umala.

Sastipaskoro sektori, ja umal

Kana si ko pučibe numa savo te ovel seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, isi šajdipe te bajroven čačutne sastipaskere konsekvence save šaj te oven asarea upri manušengoro dživdipe.

Fatalna agora

Mudaribe
Korkorimudaribe
Dajengoro meribe
Čhavengoro meribe
Meribe phandlo e sidaja

Na-Fatalnikane agora

Akutno fizikane	Hronikane fizikane	Reprodukciakere
Ratvakeribe Šoko Nasvalipe Infekcia	Invaliditeti Rovibe taro somateskere pharipa Hronikane infekcie Hronikani dukh Roj-porengere problemia Naničalo hajbe (bulimija, anoreksija) Naničalo sovibe (Bilačo)istemalkeribe alkoholi/droga	Naturakoro peravibe čhave Namanglo khamnipe Na arakhlo peravibe Seksualnikane astaribaskere nasvalipa, astarindoj thaj HIV/sida Menstruaciakere naničalipa Komplikacie ano khamnipe Ginekologikane naničalipa Seksualnikane naničalipa.

Psiho-socialnikano sektori, ja umal

Emocionalnikane thaj psihologikane konsekvence	Sasoitne konsekvence
<p>Post-traumateskoro stres Depresija Nasansaripe, Dar Holi Hoši tari ladž, navišvanipe, namangipe korkori peste, došakeribe korkori peste Atmakoro nasvalipe Korkorimudaribaskere gnđe, vjavaharia</p>	<p>Došakeribe e viktime/adava so nakhavkergja Našavibe i rolja/funkcia ano sasoitnipe (sar misal.o šajdipe baš butikeribe, te kerelpe sama upri čhave) Sasoitnopasko nišankeribe Naleljaribe thaj korkori mukibe taro sasoitnipe Feminizacija o čorolipe BAJRARKERIBE o najekajekipe maškar o polia</p>

- Buteder sasotnipa došakerena e viktime/adava so nakhavkergja. Akava čhani naleljaribe tari sasoitnipaskiri rig si konsekvenciaja džipherdo emocionalnikano zijani, leljarindož hoši tari ladž, namangipe korkori peste thaj depresia.
- Sar agor dar taro sasoitnipaskoro nišankeribe, buteder viktimia/adala so nakhavkergje nikana na havljarena i čhipota taro atako. Ko čačipe, buteder čhipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe nikana na havljarenape.

Nijamalo/Nijamiadalateskoro sektori, ja umal

- Ano misalia kana e themakere kanunia na dena sar so kamla pe arakhibe taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, ja kana e adalateskiri praktika thaj i praksa taro badania ko andrune bukja si diskriminaciakiri akava čhani taro atakuibe šaj te kerelpe bizi dar taro konsekvence.
- E khedinakere gndipa so došakerena e viktimen/ja okolen so nakhavkergje but fori asarikerena ko adalati. But došalipaskere aktia taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe na leljarenape, ja okolenge so kergje olen, denape kovle sankcie. Ano nesave thema, i sankcia so delape okoleske so kergja o atako si džipherdo napakivkeribe o niamia thaj o tromalina e viktemeskere/ja okoleske so nakhavkergja, sar ko misalia taro namanglo prandipe e manušea so kergja o atako. O emocionalnikano zijani upri o viktimia/ja okola so nakhavkergje ovela pobilačo tazdivikeribaja kaj o kherutno manuš nane došalo.

Arakhibaskoro/Višvanipaskoro sektori ja umal

- O viktimi/adava so nakhavkergja hošinelape naarakhlo, dživdindož ki dar, naprotektirime thaj muklo ko riziko taro džipherdo atako.
- Ko misalia taro kinobikinibe manušencar, i policia thaj o bukjarne taro arakhibaskoro servisi mukenape ko riziko taro iranibe ko garazi.
- Te si i policia thaj o bukjarne ko arakhibaskoro servisi nahošime baš e viktimgere/ja e nakhavkerutngere zaruria, te delpe lenge ko vakti arka thaj mujal olende te vjavaharinenpe bare pakivkeribaja, i konsekvencia šaj te ovel džipherdi dar thaj pharipe sar karana taro nadejbe arka ja nahošibe.

Klideskere nukte

- O seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si napakivkeribe o manuškane niamia. UNHCR thaj o thema hulavena o džovapialipe baš dejbe arakhibe e našutnenge thaj e vavere paldime manušenge. O činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so kerelape upri o našle manuša si kotor tari sarigengiri strategia baš našle manušengoro arakhibe.
- O džuvlja thaj o čhaja kerena o majbaro numero taro viktimia/adala so nakhavkerije o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, trujal so o čhave thaj o murša šaj jeka jek te oven viktimia/adala so nakhavkerije.
- *E poleskoro preperibe* vjavaharinelape ko adava so nišankerela te ovelpe čhavo ja čhaj, ko dendo sasoi nipe ja kultura.
- Sarigengoro plani baš činavibe thaj reagiribe kamla te ovel irame kori o rolje thaj o zaruria e džuvljenge thaj e muršenge, thaj sar šaj soduj polia te oven šej baš keribe neve bukja.
- Buteder taro kerde bukja taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si kerde taro manuš kole adava so nakhavkerija pendžarela.
- O manuša so kergje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe nekana si o jeka jek džene kolendar o manušupri kate so kergjape o atako athinela ko dejbe arka ka arakhibe.
- O seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kerelape ko sa e sasoi nipe kerkere kustika, ko sa o kulture, religie, rase, polia thaj bajroviba. O interveniribe sebepi činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kamla te ovel irame kori korkoridžene, paše vjavaharia, khedin thaj sasoi nipe ko sahnipe.
- O haljovibe o karane taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ka del tumen arka ko keribe efikasno butikeribe baš leskoro činavibe; e konsekvencengoro haljovibe taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe dela tumen šajdipe te bajraren zarurime paketia napencar baš reagiribe ko akava čhani atako sar ka šaj te den arka e viktimenge/okolenge so nakhavkerije.
- O najekajekipe maškar o polia thaj i diskriminacia si fundavne šartia bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- O jekajek avibe thaj kontroliribe upri materialnikane šartia thaj socialnikani arka thaj o jekajek lejbe than taro džuvlja ko procesi taro dekretengoro anibe kamla te arakhelpe sar kotor taro sa o programia, sar ko adala so kerena lafi baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ja okola so kerena buti baš reagiribe ko zaruria e manušengere ko krizakere halia, sar thaj ko halia taro sasjaribe thaj bajrovibe.
- Nikana na kamla potele te moldikerelpe o šajdipe thaj o sikavibe o **BILAČHE** pobut vakteskere konsekvence dži kola ale sebepi emocionalnikane thaj fizikane traume.

KOTOR 2

DROMSIKAVUTNE

O seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si problemi so vjavaharinelape baše korkoridžene, khedin thaj i institucia. Lendoj ko anglodikhibe lengoro buteder saikeribe, dži seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe majšukar avelape paše ko čhani barabarbutikeribe maškar pobut umala, organizacie thaj discipline, save ko adava čhani pendžrkerena thaj planirinena barabarutni strategija mujal akava čhani napakivkeribe o manušikane niamia. Sa o akteria so lena than ko akale strategiakoro keribe kamla te ikerkerenpe dži o Dromsikavutne thaj te haljovent kaj o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si jek čhani napakivkeribe o manušikane niamia. O dromsikavutne so kamla te den dumo baš programakoro butikeribe si: te angažirinenpe e našutnengere khedina ko sahnipe; barabar lejbe than taro džuvlja thaj murša, čhave thaj čhaja ko planiribaskoro procesi, ki realizacia, opserviribe thaj moldikeribe i programa; keribe jekajek gndibe, multisektoreskere butikeriba taro sa o akteria; mangipe te avelpe dži integracia ko sahnio leljardo butikeribe; thaj arakhibe džovapialipe ko sa o digre. O dromsikavutne so kamla te den dumo baš sa o bukja phandle e korkorimanušencar si: Arakhibe o fizikano višvanibe baš o viktimi/adava so nakhavkerija; arakhibe pakjaibe maškar peste; thaj pakivkeribe i mangin, niami thaj digniteti e viktimesko/adava so nakhavkerija, sar thaj lejbe ko anglodikhibe e čhaveskere interesia ko vakti kana anelape dekreti baš o majšukar čhani baš činavibe thaj reagiribe ko nesave čhipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Ki te avelpe dži činavibe o bare problema taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, kamla barabarbutikeribe thaj barabarutno takati ko sa o umala, organizacie thaj discipline. Kamla sa o akteria so lena than ko strategiakoro bajrovibe baš činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe te ikerenpe dži Dromsikavutne kola ka den dumo baš sahnio lenmgoro barabarutno keribe buti. Akala dromsikavutne šaj te hulavenpe ko adala so si baš bajrovibe, reakiziribe thaj programakoro opserviribe, thaj adala so kerena buti baš dejbe arka thaj arakhibe o viktimia/adala so nakhavkerije o atako, numa te si adala manuša murša, džuvlja ja čhave. (Dikh o Kotor 5 sebepi popaše informacie baš o Dromsikavutne phandle e čhavencar).

Dromsikavutne

Programakere

Angažiribe e našutnengere khedina ano sahnipe
Keribe šartia baši jekajek lejbe than taro murša thaj džuvlja, čhaja thaj čhave ano procesi taro planiribe, realiziribe, opserviribe thaj programakoro moldikeribe
Keribe šartia bašo jekajek lejbe than taro multisektoreskere butikeriba taro sa o akteria
Takati baš integriribe thaj sahno leljaribe o dende butikeriba
Keribe šartia bašo džovapialipe ko sa o digre.

Korkorutne

Keribe šartia bašo fizikano višvankeribe baš o viktimi/adala so nakhavkergje
Keribe šartia bašo privatnipe
Pakivkeribe o mangina, niamia, thaj o digniteti e viktingo/adala so ačhile dživde, sar thaj lejbe ko dikhibe e čhavengere interesia kana anelape dekreti baš majšukar čhani te činavelpe ja te reagirinelpe ko nesave čipote baš o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe
Čhinavibe i diskriminacia

O dromsikavutne garantirime ko vavera dokumentia, sar so si e vjavaharibaskoro kodeksi, jekajek šaj te istemalkeren sa o džene so lena than ki programa.

Programakere dromsikavutne

Angažiribe e našutnengiri khedin ano sahnipe. E našutnengiri khedin kamla te ovel ko centro taro sa e programakere butikeriba so vjavaharinenape e seksulanikane atakoske thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. E khedinakoro angažiribe thaj dekretianibe si taro agorutno džandipe, Adava rodela rodkeribaskiri buti ki te haljovenpe o vjavaharia maškar o polia thaj vaver čhani dinamika taro takatia andre ani khedin.

Keribe šartia baši jekajek lejbe than taro džuvlja thaj murša, čhaja thaj čhave ko procesi taro planiribe, realiziribe, opserviribe thaj programakoro moldikeribe. Kamlape o baro hulavibe maškar o grupe thaj o jekutne džene te len than ko sa o etape tari programa baš činavibe, thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Takati baš integracia thaj sahno leljaribe o dende butikeriba. Kamlape o butikeriba baš činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe te ovel leljarido ko fundavne sasoi-nipaskere thavdipa thaj te ovel integririme ko terde programe thaj umala ja sektoria. Adala programe ja proektia na kamla hulavdo te oven kerde, soske ko adava čhani randelape lengoro pobutvakeskoro tergjovibe.

Keribe šartia bašo jekajek multisektoreskoro butikeribe taro sa o akteria. O angažiribe taro klideskere sektoria (socialnikano servisi, sastipe, arakhibe thaj protektiribe) si bare džandipastar bašo kamjabi ko programe so si kerde baše problemengoro činavibe taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. O akteria (radže, biradžakere organizacie, thaj UNHCR) kamla te oven hazri te keren jekajek pe butikeriba, sar thaj te keren barabarbuti thaj jek vavereske te den arka.

Keribe šartia baš džovapialipe ano sa o digre. Sarine so si angažirime ko programengoro butikeribe so si kerde baš činavibe o problemia taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kamla te oven džovapiale baši pi buti thaj bašo reslo kamjabi ko dendelafea savalia thaj datatve.

Korkorutne dromsikavutne

Keribe šartia bašo višvanibe e viktimesko/adava so nakhavkergja thaj lengere familie ko sakova vakti. Ikeren ani godi kaj o viktimi/adava so nakhavkergja šaj te ovel teli bari dar thaj kaj ka ovel zaruri te iranen lakoro pakjaibe ko sahno protektiribe. Ko sa o misalia, kamla te keren te pakjal kaj na tergjola pobut riziko taro bilačo istemalkeribe taro adava so kergja o atako ja taro vavera džene ki khedin. Džikobor si zaruri, te rodelpe arka taro arakhibaskere servisia ko logoria, policia thaj vavera džovapiale badania, tereneskere oficeria thaj vavera. Len ko anglodikhibe o višvanibe thaj manušengoro arakhibe so dena arka e viktimenge/adala so ačhile dživde, sar so si lengere familengere džene, amala, bukjarne taro socialnikano servisi, ja o bukjarne ko servisia phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, sar thaj e sastipaskere bukjarne.

Sakana pakivkeren o privatnikano dživdipe e ratvakerde dženeskoro thaj leskiri familia. Adava nišankerela: dejbe salde zarurime informacie, kolencar o viktimi/adava so ačhilo dživdo mangela te oven šunde, baš adala akteria save lena than ko procesi baš dejbe arka. O privatnipe e manušeskoro so kergja o atako jekajek kamla te pakivkerelpe. O informacie phandle e viktimea/okova so nakhavkergja nikana na kamla te vakerenpe džikobor rodelape thaj o anav. O informacie baš o viktimi/adava so ačhilo dživdo šaj te oven vakerde trintone dženeske salde palo rodime thaj dendo tromalipe baš asavko diso taro viktimi ki hramome forma (ja taro lengere jeria, džikobor kerelape lafi baš o čhave).

Sa i hramome dokumentacia kamla te ovel arakhli thaj phandli ki kartoteka. Ko misal te si zaruri phravdo te havljarelpelpe numa savo raporti ja evidenti, salde jek serviseskoro dženo andre ki organizacia kamla te ovel dajatvikerdo te del asavke informacie thaj te havljarelen. Adava dženo šaj te havljarel salde generalna evidentia baš o viktimi/adava so ačhilo dživdo. Numa save plesutne evidentia (anav, adresa thaj vaver) kamla te chidenpe.

Kamlape o manuša so ko savo te si čhani kerena buti phandli e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe te vasthramonen dendo lafi baš pakjavibe.

Nekana, ko vakti taro intervju e viktimea/e manuše so ačhilo dživdo, kamlape te ovel manuš so kerela čhibjakoro iranibe ja translacia. Ko asavke misalia delape sar nasiati te angažirinenpe asavke transletoria avri tari khedin thaj te thanakerelpe šerutnipe upri lengiri buti. Baš adava so sikavde, biathinale transletoria našti sakana te arakhenpe, kamela i organizacia te anglodikhel finansiakere thaj manušikane šartia ki te arakhelpe zarurime avibe dži kvaliteteskere translaciakere butikeriba.

Sa o čhania ka len ko anglodikhibe i mangin thaj o digniteti e viktimesko/adaleskoro so ačhilo dživdo.

- Keribe intervju ko privatnikano pašipe leibaja than taro translatori ko jeka jek poli, sakana kana isi asavko šajdipe.
- Sakana te kerelpe takati o intervju thaj o pučibe e viktimesko/adaleskoro so ačhilo dživdo, te kerelpe taro manuša jekajekhe polea (sar misal, viktimi/adava so ačhilo dživdo si džuvli e pučibedejutnaja džuvli).
- Te šunelpe bare samaja
- Te vjavaharinelpelpe bizo anglal kerdo gndipe
- Te ovelpe sabrime; te na kerelpe takati upri o viktimi/adava so ačhilo dživdo te del džipherde informacie te nane ov korkoi hazri te vakerel baši pi eksperiensa.

- E viktimenge. Adala so ačhile dživde te denpe salde zarurime pučiba.
- O čhaipe e viktimesko/adava so ačhilo dživdo nane telo pučibe thaj baš adava na kamla te kerelpe lafi.
- Te nakhavenpe o situacie kote o viktimi/adava so ačhilo dživdo kamla te vakeren palem i paramisi ko nekobor turli intervju.
- Te na asalpe thaj te na sikavelpe numa savo te ovel napakivkeribe kori o manušja leskiri kultura, familia ja situacia.
- O viktimi/adava so ačhilo dživdo kamla te bahankerelpe džovapiale/ dajatvime akterenge, kana o kvalifikuime manuša nane ko šajdipe te ikeren intervju.
- Te pučelpe o viktimi/adava so ačhilo dživdo čhavo ko privatnikano pašipe mangela ja na lakoro prandime/naprandime partneri te ovel athe kana kerelape o intervju.

Te si o viktimi/adava so ačhilo dživdo, čhavo i nukta so anglodikhela e **čhaveskoro interesi** kamla te del arka kana anelape dekreti baš o čhani dejbaske arakhibe thaj dumo so si anglodikhlo. Dikh o Kotor 5 baš hulavde informacie.

Diskriminaciakoro činavine. Sakole bare manušeske ja čhaveske, bizo dikhibe o poli, kamla te delpe jekajek dikhibe thaj araka. Trujal o viktimia/adala so ačhile dživde palo atako kamla te vjavaharinelpo jekajek thaj niamalo, bizo te dikhelpe lengiri rasa, dineskoro pakjavibe, nacionaliteti ja seksualnikano preperibe.

E UNHCR-eskere panč dajatvime principia baš e našutnengere džuvlja

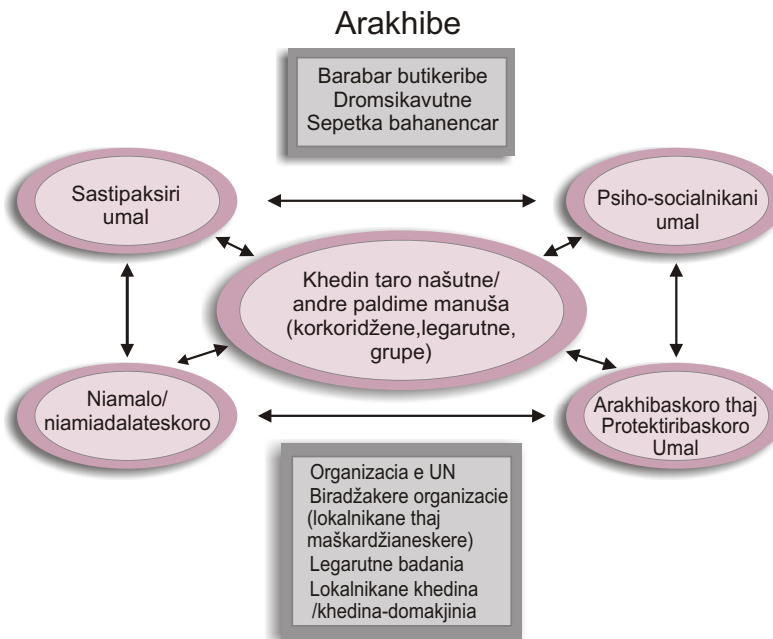
UNHCR angažiringjape te istemalkerel ani praktika panč klideskere dajatvime principia phandle e angledžajbaja o niamia e naše džuvljengere, o jekajek lejbe than taro soduj polia ko šerutne thavdipa ko sasoinpe, sar thaj o dejbe arka baš činavibe thaj arakhibe reakcie pherde gajretluko ko situacie kote kerelape lafi baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Džikote akala panč dajatvime principia na kerena jek saikeribe taro prioriteta phandle e džuvljencar naše manuša, ola si džandlo elementi ko eliminiribaskoro procesi koleste si mukle o našutne ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Adala principia si:

1. Te kerelpe integriribaskiri strategia ki themakiri digra sebepi keribe buti e problemea seksualnikano atako, leibaja than thaj o atako ko kherutnipe, mujal o našutne džuvlja.
2. Oficialnikano havljaribe e našutnengere džuvlja hulavdo thaj keribe šartia baš zarurime dokumentacia sebepi lengoro arakhibe, tromalo phiribe thaj avibe dži fundavne servisia. Taro džuvlja thaj murša našutne adžikerelape jekajek te len than ko havljaribaskoro procesi.
3. Te kerelpe takati 50% taro prezententia ko sa e opserviribaskere komitetia thaj vavera badania so prezentirinena e našutnen ko pervazia taro UNHCR ano dizjakere, gaveskere thaj logoreskere maškara, te oven džuvlja.
4. Te kerelpe takati o džuvlja direktno thaj indirektno te len than ko hajbaskoro hulavibe thaj vavera rtiklia sar šaj akava mali te ovel teli kontrola taro bare džuvljane džene taro kher.
5. Te denpe sa e džuvljenge thaj e čhaenge zarurime sanitarnikane meterialia taro UNHCR so ka bajrol ki sakanutni praksa sar kotor tari UNHCR-eskiri programa baš dejbe arka.

Multisektoreskoro pašeavibe

E Multisektoreskoro pašeavibe si pervazi kaskere arkaja tamirinenape o butikeriba baš čhinavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. I avutni šema prezentirinela o čhani ko savo turli akteria barabar kerena buti ki te den džovapi baš o zaruria e viktimeske/adala so ačhile dživde.

Maškaragenciengere thaj multisektoreskere pervazia baš čhinavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Arakhibe	O Maškardžianeskoro arakhibe haljovela leljaribe sa o napia ki te šaj o našutne te oven arakhle sar so kamla te ovel thaj te istemalkeren pe niamia. UNHCR kamla te bešel ko čekat taro takati baščhinavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe baš našle manuša.
Butikeribe tari khedin e našutnengiri	O našutne kamla te oven šukar inkorporirime ko proektiribaskoro procesi, ko planiribe thaj realiziribe sa o bukja, lejbaja than thaj adala so si resarin baš čhinavine thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Bare džandipastar si ko adava te len than o murša thaj adolescentia, sar thaj o džuvlja, ko bukja phandle e čhinavibaja thaj reagiribaja ko atakuibe. O murša si šerutne ko but legarutnipaskere saikerina ko našutnengere situacie. O legarutne murša kerena zoralo asari upri sahani muršani populacia, thaj ko adava čhani šaj te keren bari arka ko haberengoro buvlipe baš čhinavibe akava čhani atako. Jekajek šaj te keren takati baš adava o lokalnikane thaj adeteskere adalatia te vazden pučiba phandle e seksualnikane atakuibaja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Angažirindoj e adolescenten, šaj te šurakeren te iranen nesave gndipa thaj anglodikhiba so si šaj ki funda taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Kana sa o džene tari khedin lena than ko čhinavibe thaj reagiribe ko atako, i khedin lela pobaro hoši bašo džovapialipe trujal adala so si mukle ko riziko taro atako thaj trujal o viktimia/adala so ačhile dživde taro asavko čhani atako.
Funkcia tari barabarbuti	O kher dendo anglal i šema prezentirinela o principia thaj operacionalnikane nukte kolenge dengje jekajek gndipe sa o akteria so lena than ko butikeribe. Adala si o metode baš barabrbuti, dromsikavutne, thaj sistemia bašo dejba bahani maškar turli akteria.
Angažiribe sa e klideskere akteria	O kher potele prezentirinela adava kaj tergjona but vavera akteria kaskoro dendipe si bare džandipastar, numa ola nane hulavdo Angažirime ja ki našutnengiri grupa, ja ko sektoria taro grupe. Lengere rolje thaj dajatve kamla te oven phravde vakerde.

Kotor 1

Kotor 2

Kotor 3

Kotor 4

Kotor 5

Kotor 6

Kotor 7

Kotor 8

O činavibe thaj o reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe haljovela butikeribe taro turli akteria, kolendar buteder prezentirinena jekh taro štar klideskere umala: Sastipaskoro, psiho-socialnikano, arakhibaskoro thaj niamalo/niamiadalateskoro.

O akteria ko **sastipe** si: o manuša taro sastaribaskere khera, doktoria, medicinakere phenja, phure mamie so dena arka ko tradicionalnikano bijanibaskoro čhani, bukjarne ko sastaribaskoro servisi ki khedin, praktičaria tari tradicionalnikani medicina, sastaribaskere šerutne, direktoria, koordinatoria, sar thaj e serviseskere džene thaj o džene taro ministeriumi baš sastipe ki them domakjini.

O akteria ko **psiho-socialnikano umal** si : o manuša thaj volonteria andre ki khedin, o džene e khedinakere, biradžakere organizacie so istemalkerena programakere bukja phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, sikavne, našutnengere grupe, manuša baš strukakoro sikljovibe, bukjarne so kerena buti ko pučibe baši lovengoro anibe thaj dejbe mikro-kreditia, sar thaj e serviseskere džene thaj bukjarne ko socialnikane servisia/ko ministeriumi baši socialnikani arka ki them kherutni.

O akteria ko **višvanibe thaj arakhibe** si o džene ki: policia, arakhibaskere servisia, arakhibaskere oficeria thaj oficeria so kerena buti avrijal, ko tereni ko pervazia taro UNHCR thaj biradžakere organizacie; bukjarne so arakhena e našutnen thaj našutnengere legarutne dženen/džene ki khedin.

O akteria ko **niami/niamalo adalateskoro** umal si o džene: taro arakhibaskoro kotor ko UNHCR thaj organizacie so kerena buti ko manuškane niamia, adalataria thaj vavera adalateskere bukjarne ki them domakjini, kanunianibaskere džene, e khedinakere legarutne kote lena than thaj o telikomitetija baš našutne džovapiale baš opserviribaskoro butikeribe thaj sankciengoro istemalkeribe tari khedinakiri rig, kriminalistikane servisia, sar thaj biradžakere organizacie thaj grupe so prezentirinena e themakere kanunia thaj politika phandli e seksualnikane atakuibaja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Klideskere nukte

Sa o akteria kamla te ikerenpe dži akala dromsikavutne:

Programakere

- Te angažirinelp e našutnengiri khedin ko sahnipe
- Te šajdikerpelp baš barabarutno lejbe than taro džuvlja thaj murša, čhaja thaj čhave ko plairibaskoro procesi, realiziribe, opserviribe thaj programakoro moldikeribe
- Te šajdikerpelp jeka jekutni, multiumaleskiri buti taro sa o akteria/džene
- Te pretendirinelp ko integriribe thaj sahno bukjakoro leljaribe
- Te šajdikerpelp džovapialibe/rensposibiliteti ko sa o digre

Korkorutne (individualnikane)

- Te šajdikerpelp badaneskoro višvanibe baš o viktimia/okola so nakhavkergje
- Te šajdikerpelp privatnipe
- Te pakivkerenpe o mangina, niamia thaj o diginiteti e viktimgoro/okola so nakhavkergje, thaj te lelp ko anglodikhibe e čhavengoro interesi ko vakti kana ka činavelpe baš o majšukar čhani baš činavibe thaj reagiribe ja reagiribe ko nesavo misal taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe
- Te činavelpe i diskriminacia

Te istemalkerelp multiumaleskoro avibe ko sa o čhania bašo činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

KOTOR 3

ČHINAVIBE O SEKSUALNIKANO ATAKO THAJ ATAKO FUNDIRIME UPRI POLESKORO PREPERIBE

O bajraribe zarurime thaj efektivnikani arakhibaskiri strategija šaj te ovel salde džikobor kerelape pendžaribe baš o šartia so anena thaj kerena asari upri o čhani thaj čačutno haljovibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Baš e arakhibaskere bukja i resarin si o šajdutne džene so kergje diso, o šajdutne viktimia/kurbania, thaj okola so ka šaj ko nesavo čhani te den lenge arka. Baš adava, kamlape i buti te iranelpe kori našutnengere džene, humanitarnikane bukjarne, kori e themakere dizutne/lakere themutnipaja thaj kori e radžakere džene. Sar so si misal ko sa o programia baš čhinavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, e arakhibaskere ja preventiakere strategije sikavena majbaro efekti kana ko planiribaskoro čhani, ko realiziribe thaj moldikeribe si astarde, ja lena than, sa o umala, sar thaj korkori o naše manuša.

O efikasna arakhibaskere ja preventiribaskere strategije astarena o butikeriba ko panč klideskere resarina: transformiribe o socio-kulturakere norme, akcentea baš sikavibe e džuvljen thaj e čhaen; te nevokerelpe o saikeribe ki familia thaj khedin, sar thaj o sistemi baš dejbe dumo; planiribe efikasna servisia thaj thanakeribaskere kapacitetia; butikeribe e formalnikane thaj tradiciakere niamale sistemencar sebepi lengoro anibe paše dži o stnadardia baš maškardžianeskere manuškane niamia; opserviribe thaj keribe dokumentacia taro čipote astarde seksualnikane atakoja ja atakoja fundirime upri poleskoro preperibe.

O čhinavibe seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe haljovela arakhibe thaj chidibe sa okola šartia so kerena nesave džene taro našlengere khedina te oven astarde taro akava čhani atako ja takati thaj planiribe niče taro strategije so kerena pošukar e arakhibaskoro kvaliteti baše sa o naše manuša. Akala strategije majbut sikavena po efekti kana planirinenalen, realizirinena thaj dikhljarena sa o umala so lena than ko arakhibaskoro procesi thaj dejbe arka ko našlengere khedina, sar thaj korkori o naše manuša.

Sebepi ČHINAVIBE o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, kamlape te pendžakerenpe, te haljovenpe thaj te dikhljarenpe o KARANE thaj ŠARTIA KOLA ANENA te ovel terdo asavko čhani atako ja takati.

Sar avgo, pendžakeren o šartia thaj o pučiba phandle tumare pašutnipaja ki te istemalkeren o moldikeribe taro zaruria/analizirinen o hali (dikhen o Kotor 6 baš buteder informacie). O moldikeribe taro zaruria/analiziribe o hali ka kerel tumenge šajdipe te:

- Informirinen tumen baši kultura, tradiciakere čhania baš arakhibe, adetia thaj o vjavaharia e takatea, ja popaše, o vjavaharia maškar o polia ki našlengiri khedin thaj ki phuv ja ki kherutnengiri khedin.

- Pendžaren o hali kote isi šajdipe nesave džene te oven astarde seksualnikane atakoja ja atako fundirime upri poleskoro preperibe, sar so si misal ko distribuciakere thana, ko thana kote ikerenape o manuša anglal te džan ko phandipe, ko nakhibaskere ja simantrakere thana, ko kafane kote delape alkoholi thaj vaver.
- Keren barabar buti e organizaciencar so kerena buti dejbaja sastipaskere, psiho-socialnikane, arakhibaskee thaj niamale bukja ki them-kherutni, e biradžakere organizaciencar thaj agencie taro Uniime Nacie sebepi barabarutno keribe thaj bajraribe arakhibaskere ja prevenciakere napia.

Keribe ja bajraribe čačutne thaj zarurime arakhibaskere strategije šaj te ovel salde džikobor pendžakerenape o šartia so kerena te avelpe thaj kerena te ovel nesavo čhani seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Šartia so šaj te keren asari upri korkori džene, grupe thaj institucie si:

- Demografiakoro saikeribe taro manuša (akate dikhenape e statistikakere evidentia hulavde palo beršengoro bajrovibe thaj poli).
- O sasoitne thaj kulturakere norme andre ko našlengere khedina.
- O saikeribe ko sistemi baš dejbe dumo e familienge thaj e khedinenge palo mukibe lengoro dživdipaskoro than.
- O džandipe, o riga, thaj e manušengere vjavaharia so arakhenape ko šerutnipe taro egzekutivakere badania
- O servisia thaj thanakeribaskere kapacitetia, lejbjaja than thaj o fizikano pašipe, e tereneskoro preperibe, e službengoro resibe
- O niamalo pervazi, adalateskiri praksa thaj adetia, sar o formalnikane agjaar thaj o naformalnikane

Sar so si o misal sa e programencar bašo činavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, kamlape aktivno te oven angažirime e našlengere khedina ki te šaj korkori te dikhen akala šartia thaj te šaj te planirinen strategija kolate korkori ka keren buti.

E prevenciakere ja arakhibaskere bukja si resarinaja te den arka baš šajdutne viktimia, okola so kerena atako ja okola so ka šaj nesar te den len arka. Baš adava i buti kamla te ovel irame kori našlengere manuša, humanitarnikane bukjarne, kori o themutne ki them-domakjini thaj kori o džene tari radža.

O činavibe jeka jek agjaar haljovela bizočinavibe te opservirinelpa thaj te moldikerelpa programa, sar thaj te kerelpa analiza baš o evdidentia so si khedime taro kerde raportia phandle e misalencar taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

O efikasna arakhibaskere ja prevenciakere strategije astarena o butikeribe ko panč klideskere resarina:

- Transformiribe o socio-kulturakere norme, akcentea bašo sikavibe e džuvljen thaj e čhaen.
- Te nevjakerelpa saikeribe ki familia thaj khedin, sar thaj o sistemi baš dejbe dumo.
- Planiribe efikasno servisia thaj thanakeribaskere kapacitetia
- Butikeribe formalnikane thaj tradiciakere niamale sistemencar sebepi lengoro anibe paše dži o snadardia baš maškardžianseskere manuškane niamia.
- Opserviribe thaj keribe dokumentacia baš o čipote astarde e seksualnikane atakoja ja atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Transformiribe o socio-kulturakere norme

Sar so si lipardo ko Kotor 1, o darhia baš o karane ko seksualnikano atako ja takati thaj takati fundirime upri poleskoro preperibe arakhenape ko socio-ekonomikane norme baš diskriminacia thaj na jeka jekipe maškar o polia (murš/džuvli). O čhinavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe rodela te kerenpe iraniba ko vjavaharia maškar o polia andre ki khedin-ja taro sasoinpe dende rolje, dajatve, adžikeriba, simantre, šajdipa thaj privilegia, so denape e dženenge ki khedin.

E arakhibaskere ja prevenciakere bukja baš o socio-kulturakere norme si resarinaja te keren asari, iranibe ko džandipe, gndipe thaj vjavaharia. O resarina bašo sako tari akaja umal si:

Džandipe:	Te haljoventpe e manušengere niamia; te pakivkerenpe e reprodukciakere dajatve thaj kherutne bukja; te leljarenpe alternaciakere rolje maškar o polia; te istemalkerenpe natakatime metode baš rodkeribe i holi thaj načalipe; te ovelpe informirime baš adava kaj isi sevisia baš dejbe dumo e viktimenge/baš okola so nakhavkerge, thaj okola so kerge.
E khedinakere Gndipa:	Pakjaibe kaj e manušengere nijamia si jeka jek, sar maškar i khedin agjaar thaj maškar korkori džene; te moldikerelpe o dendipe taro sakojek manuški khedin; te astarenpe sarine ko procesi kana anelape nesavo dekreti; te delpe dumo e viktimenge/o manuša so nakhavge seksualnikano atako ja atako fundirime upri poleskoro preperibe; te na toleririnenpe manuša so bilače istemakerena po takati.
Vjavahari:	Čhinavibe o problema bizo takati; pakivkeribe sa e manušen, bizo te dikhelpe lengoro poli ja poleskoro preperibe; te havljarenpe sa o čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, te adalatkerenpe o manuša so kerena o atako, agjaar thaj lengoro akti, thaj te delpe dumo baš o viktimia/okola so nakhavkerge adava.

Sebepi adava so si paldime taro lengere khera, thaj sebepi adava so lengere sakodiveskere butikeriba si rumime, buteder taro našle manuša hošinge o iraniba ko tradiciakere rolje taro polia. O programe bašo čhinavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe šaj te ikeren pobut vakti o pozitivna transformirime, ja nevo kerde vjavaharia maškar o polia nadre ki khedin. E arakhibaskere ja e prevenciakere bukja, jeka jek agjaar šaj te anen dži čhinavibe o bilače tradiciakere adetia, sar so si o sakatikeribe e džuvljakere poleskere kotora taro badani.

STRATEGIA:

Te gndikerenpe kampanje baš informiribe, edukacia thaj komunikacia (IEC)¹

Te gndikerenpe thaj te kerenpe kampanje baš promoviribe o iraniba ko gndipe, informiribe thaj vjavaharia ki khedin. Šajdutne teme:

- Poleskoro preperibe;
- Manušikane niamia, hulavdo baš e džuvljengere thaj čhavengere niamia;
- Seksualnikano atako ja takati, thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe;
- O rolje thaj o adžikeribe andre ki khedin so si fundirime upri poleskoro preperibe;

¹ Information, Education, Communication = IEC (prim. prev.)

- O servisia bašo dejbe dumo baš okola so nakhavkergje thaj sar te avelpe dži olende; thaj
- Čhinavibe o košibe thaj keribe sansari.

O haberia irame kori hulavde khedina, astarindoj džuvljen, muršen, ternen, čhaven, pakjaibaskere grupen, sikljovnen, bukjarnen, šerutnen/legarutnen, adala so istemalkerena tradiciakiri medicina, thaj vaveren.

O metodia taro IEC kamla te planirinenpe thaj te istemalkerenpe aktivno astarindoj thaj e našutnengere khedina. Kamlape te istemalkerenpe turli metodia ki te šaj i khedin te motivirinelpe te lel than aktivno. Adala metodia kamla te keren šajdipe baši pakjaibe korkori peste, pakjaibe ko vavera thaj sahno jeka jek gndipe maškar pe džene ki khedin ki te leljarenpe o neve promovirime teme. O džene taro naše manušengere khedina kamla te oven sikavde sar šaj ko efikasno čhani te legaren akaja kampanja. I nevi informiribaskiri tehnologija sar so si Internet, kamla te istemalkerelpe sar kotor tari IEC kampanja, sakana kote šaj. Sakana kana isi šajdipe, te astarenpe ko planiribe thaj buvljaribe o haberia taro IEC, manuša kolen isi džandipe tari umal e informiribaskiri thaj masovnikano informiribe.

Efikasno čhani te legarelpe i resarin taro haberi si:

- Te štembilinen pe posteria thaj lila brošure;
- Te ikalelpe pursakime konkursi bašo posteria/tasviria;
- Khelinengere performanse, gilja thaj kheliba;
- Keribe lafi ko radio;
- Te havljarenpe o publik servisia;
- Video prezentiribe;
- Parole štembilikerde ko uravibaskere šeja;
- Edukaciakere seminaria;
- Naformalnikane diskusie.

Kana planirinelape IEC strategija, len ko džidžanibe o šajdipa taro čhibjakere pharipa ko sa o digre taro adava kobor o manuša džanena te drabaren thaj te hramonen.

STRATEGIA:

Te zurakerel pe i khedinakiri struktura ja saikeribe

E našlengiri khedin kamla te khelel šerutni rolja ko planiribe, realiziribe thaj moldikeribe i strategija sar te činavelpe o seksualnikano takati ja atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe. O humanitarnikane akteria kamla te keren barabar buti e turli umalencar taro našutnengere khedina- e džuvljengere organizaciencar, e ternengere khedinencar, e sastipaskere bukjarnencar, edukacijakere bukjarnencar, e legarutnencar andre ko našutnengere khedina, thaj vaver- ki te šaj andre ki khedin te arakhenpe volonteria so ka mangel te den arka ko istemalkeribe akala bukja. Kamla te iranelpe sama ko jeka jek numero prezententia taro soduj polia kana angažirinena pe volonteria tari khedin. Akala džene šaj te sikaven e vavere dženen tari khedin, jeka jek beršencar sar ola, te den nasijatia, thaj ki grupa te den arka ko krizakere situacie.

O biradžakere organizacie, UNHCR, thaj o šerutne ki them-kherutni kamla e volonterenge te keren šajdipa baš ničali edukacija ja talemi thaj tehnikani arka.

Dikh jeka jek agjaar:

Sar legarelape: Programi phandlo e seksualnikane atakoja thaj atakoja fundirime upro poleskoro preperibe ki Gvineja (UNHCR 2001 berš)

Sar legarelape: Programi phandlo e seksualnikane atakoja thaj atakoja fundirime upro poleskoro preperibe ki Liberija (UNHCR 2001 berš)

Sar legarelape: Tamiribe timeskoro lejbe than sebepi čhinavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako, Kigoma, Tanzania (UNHCR 1998)

STRATEGIA:

Te arakhelpe jeka jek numero so lena than taro soduj polia ko šerutne ja legarutne strukture thaj ko procesi kana anelape nesavo dekreti

Džandlo si te kerelpe šajdipe e džuvljenge so si našutnija te len than kana anelape dekreti thaj ko šerutnipe. O čačutno numeroskoro balansi maškar o polia thaj ko šerutnipe ki khedin, ka kerel šajdipe te ovelpe pobare minsaja baš e džuvljengere zarurija, e muršengere rodiba, baš adava so rodena o čhaja thaj čhave, sar thaj baš jeka jek avibe thaj kontrola upri o šartia thaj adava so si muklo e muršenge thaj e džuvljenge.

Ko nesave čhipote kamla te arakhelpe hulavdo than bašo lafikeribe, upri funda taro poli thaj e manušengoro phuripe/beršalipe. Ko akava čhani kerelape pobaro tromalipe ko keribe lafi, kolestar šaj te ikljon džande evidentia baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe andre ki khedin. Hulavde khediba si leljarde thaj ko nesave situacie, numa e džuvljengoro aktiviteti ko procesi bašo dikhjaribe thaj anibe čhinaviba ki khedin, si bare džandipastar. Kana i kultura ja i našutnengiri khedin na mukela e džuvljen thaj e čhaven te len than ko muršengere khedipa, o gndipe e džuvljengoro thaj e čhavengoro kamla te oven saikeribaskoro kotor taro dekreti so anena o murša. Ko jeka jek vakti keren takati te keren jek grupa murša so dena dumo thaj o džuvlja te len than, ki te šaj te šurakerelpe iranibaja o gndipe maškar o muršane džene ki khedin.

STRATEGIA:

Hazrikeribe e džuvljen

Trujal so o murša thaj o muršane čhave šaj te oven viktimia taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, viktimia taro asavko čhani ratvakeribe taro fundavne manušikane niamia, majbut fori si o džuvlja thaj o čhaja. Ko but kulture, o džuvlja si sakana telo muršengoro gndipe thaj athinena taro murša. Maškar akava najeka jek vjavahari maškar takatia, o džuvlja si dijfori hendikepirime: arakhenape ko pobaro riziko taro fizikano thaj psihologiakoro bilačo istemalkeribe; thaj, ko misal taro bilačo istemalkeribe, olen nane len but šajdipe te iranen o bilačhipe, ja te oven ekonomiakere biathinale persone.

- O lokalnikano niamalo sistemi šaj na dikhela ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe sar došalipskiri buti.
- O havljaripe taro džuvlja šaj te na lelpe ko dikhipe, šaj te asalpe baš adava ja te ignoririnelpe.
- I džuvli šaj te na havljarel i čipota taro atako, tari dar kaj palem ka kerelpe lake adava ja tari dar kaj ka kontinuirinel o seksualnikano atako upri late ja upri džene ki lakiri familia.

- Te si o manuš so kerela adava atako lakoro rom, oj šaj te hošinelpe sar ikerdi bizo mangipe ko dživdipe olea, sar thaj ko šajdipe džipherdo te cidel pharipe, soske nane ko šajdipe peske thaj pe čhavenge te hazrikerel biathinalo dživdipe.

Ki te iranen e džuvljakiri rolja ko sasoinpe thaj lengoro dikhibe ko adava, bahankeren olenge bukja promovirinena lengoro plesutno thaj ekonomiakoro biathinalipe, sar thaj lengoro kabulipe te oven legarutne thaj te anen dekretia. Adala bukja šaj te oven:

- Programe sikljovibaske;
- Strukakere sikljoviba;
- Plania thaj programe sar te anenpe love thaj dejbe mikro -kreditia;
- Hazrikeribe jeka jek numero džuvlja thaj murša ko egzekutivakere komitetia baš šerutnipe thaj dejbe arka e naše manušenge;
- Istemalkeribe o barabarutnipe maškar o polia kana dela pe šajdipe e našlengte te keren buti;
- Jeka jek šajdipe bašo sikljovibe thaj baš o čhaja;
- Dejbe dumo e džuvljane organizaciengte thaj asocijaciengte;
- Talemia baš o metode sar te ovelpe legarutno.

Trujal o promoviribe e džuvljakiri rolja baš šerutno ki khedin thaj ko procesi kana anelape nesavo dekreti, o džuvlja našutne jeka jek kamla te motivirinenpe te oven phandle maškar peste barabarutne butikeribaja ki te šaj sarine te keren buti baš jeka jek nijamia andre ki khedin.

Dikh jeka jek agjaar:

Dromsikavutne phandle e arakhibaja e džuvljen naše manuša (UNHCR 1991)

**STRATEGIA:
Te angažirinenpe o murša**

- O ingaribe I strategia baš činavibe thaj reagiribe salde baš o džuvlja ignoririnela o fakti kaj o murša ko majbut fori kerena o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Baš adava o murša kamla te len than ko problemeskoro činavibe. Olenge ačhola te vakeren phravdo si li mujal o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ki te avelpe dži čačutno angledžajbe ki akaja umal.
- O murša so arakhenape ko šukar than silen takati thaj autoriteti te šurakeren niče taro nevipa, so šaj te dikhenpe sar karana e vaverenge.
- E muršenge kamla te delpe dži džandipe kaj adala so kerena o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe sankcionirinenape, thaj adava but bilačo asari ka kerel upri lengere familie thaj khedina.

Den arka ko fundiribe thj dejbedumo e muršenge so si angažirime ko agor-keribe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe andre ani lengiri khedin. Asavke grupacie šaj ko but te ikeren I idea baš adava kaj o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe nane salde "džuvljani buti". Šaj but bukja te sikljovenpe taro adala so kerena buti e muršencar ko programia baš familakoro planiribe. Kana I khedin dikhela kaj o murša angažirinenape baš činavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, ola adale problemeske dena kredibiliteti savo šaj te kerel asari upri vavera murša te len jekajek sar olende than.

Len ko anglodikhibe jeka jek agjaar kaj o murša thaj o čhave šaj te oven viktimia/adala so nakhavkergje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Keren than thaj šartia so ka den šajdipe e muršenge te keren lafi baš adava problemi thaj te len than ko adale problemskoro čhinavibe. Oven minsale baš o fakti kaj o viktimia taro muršano poli nasakana phravdo kerena lafi baš o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, taro džuvlja.

Šurakeren nageči; sikaven e jerien baš e poleskoro preperibe, jekajekipe thaj o riziko taro atako ki te šaj ola adava te legaren pe poterne čhvenge. O dersia baš seksualnikano thaj reprodukciakoro sastipe, manuškane niamia thaj poleskoro preperibe kamla te bahankerelpe e adolescentenge ano sikljovne ja ko drom taro vavera programme ki khedin.

Dikh jeka jek agjaar:

Čhinavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ko našutnengere thana dživdipaske: hramome lil tari Maškaragenciengiri konferencia baš o sikle dersia. Raporti bašo manušengoro numero: Agor baš o atako upri o džuvlja (Univerziteti JOHNS Hopkins, Sikljovni bašo sastipe 1999).

STRATEGIA:

Te angažirinenpe čhave thaj terne

O haljoviba , šuniba thaj vjavaharia si polokho te iranenpe ko terne berša.

- Te keren asari upro jeria te pendžakerenpe e manuškane niamencar, poleskoro minsalipe thaj natakatime čhinavibe o problemia thaj akava te legaren thaj pe čhvenge.
- Te sikavenpe e edukaciakere džene te istemalkeren akala teme ko po butikeribe.
- Te fundirinelpe thaj te delpe dumo baš ternengere thaj čhavgere khedipa so kerena buti edukacijaja jekajek beršengere manušen thaj te bajrarelpe l minsale baš o problemi taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- Te delpe bahani bašo fundiribe čhaengere khedipa ano sikljovne sebepi dejbe arka maškarpeste thaj sebepi nasijatidejbe e poterne čhaenge.
- Te kerelpe lafi baš poleskoro preperibe, baš vjavaharia, thaj seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ko bukja so šurakergje thaj kerenape ki khedin, thaj kola telihaljovena edukaciakere thaj strukakere programe thaj kampanja mujal HIV/sida baš o terne.
- Gndipaja te avelpe dži čhania baš javerčhani keribe e čhavgere haljoviba baš adava so nišankerela te ovelpe čhavo ja čhaj trujal mediumia sar so si performanse, khelina, poezija thaj arti.
- Te kerelpe šajdipe baš o terne thaj o čhave te sikaven pe zaruria thaj interesia

Dikh jeka jek agjaar:

**Butikeriba phandle e čhavgere nijamencar (ARC)² - Pučiba bare džandipastar: Bilačhoistemalkeribe thaj eksploatacia (UNHCR, OHCHR, INICEF, Arakhen e čhaven 2002)
Čhave našutne: Dromsikavutne baš arakhibe thaj dikhibe (UNHCR 1994)**

2 Action for the Rights of Children = ARC (prim. prev.)

Nevjakeribe o sistemi baši dejbedumo ano familie thaj khedina

Kana i populacia našela tar košibe, but fori perena o sistemi baš dejbe dumo olengere familienge thaj khedinenge. O familie butfori rumingjovena ko vakti taro khuviba thaj ko vakti kana našena. Buteder taro našutne si čhave thaj džuvlja so dživdinena bizo lengere roma thaj buvli familia. But džuvlja bizo te mangel lelje nesave muršane tradicionalnikane rolje ki te šaj peske thaj pe familiake te keren fundavni egzistencia. O murša našutne šaj te hošinenpe bizoarka, došale: ano lengere jakha, o humanitarnikane organizacie so dena habe thaj thanakeribe nesavo vakti lena lengiri tradicionalnikani rolja te arakhen thaj te protektirinen e familia.

E khedinengere saikeriba so dena o napia baš etikakere thaj sasoiitnipaskere vjavaharia, jekajek si kišle ja rumime ko vakti taro našibe. Ko asavko pašutnipe covtonela o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Adaleske, taro baro džanlipe si so majsig te nevjakerenpe adala strukture thaj sistemi so denadumo bašo pakivkeribe thaj jekajek niamia baše sa o džene ki familia.

STRATEGIA:

Bajraribe sasoiitne thaj rekreativnikane programe

Kana proektirinenape e našutnengere thanakeribaskere thana, keren te ovel šukar than baš sporti, rekreacia thaj sasoiitne butikeriba, thaj baš o tamirime thana kote so ka oven thanakerde akala aktivipa. Keren barabarbuti e našutnencar, hulavdo e džuvljencar thaj e čhaencar ki te bajraren e rekreaciakere thaj sasoiitne butikeriba. O sikljovne na dena salde edukacia: ola jekajek agjaar šaj te arakhen e čhaven taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. So vakerela, kaj kamla te hazrikerelp jekajek lejbe than dži sikljovne sar e čhvenge agjaar e čhaenge.

STRATEGIA:

Te bahankerenpe e dineskere thaj spiritualnikane butikeriba

Ko vakti taro proektiribe, keren than baš o khangerja, džamie thaj vavera dineskere khera. Bahankeren e dženenge taro khedina te nevokeren e dineskere thaj spiritualnikane butikeriba. E dineskere šerutnen kamla te angažirinen sar partneria sebepi buvljaribe o haberi baš e džuvljengere thaj čhavgere niamia, sar thaj činavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe andre ani khedin.

Dikh jeka jek agjaar:

Vasteskorolil bašo sigutne čipote-dujto ikalibe (UNHCR 2000).

Keribe šartia bašo pošukar džovapialo sistemi

Ko vakti taro haleskoro analiziribe, identifikuinen, ja pendžaren o vjavaharia taro takati andre ani khedin e našutnengiri thaj maškar adala so dena arka e našutnenge. O manuša ko šerutnipe šaj te oven potencialnikane džene so kerena o atako, adala so si ko šukar than te keran asari ko sasoične thaj kulturakere norme, ja adala so dena arka e dženenge so nakhle seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Džande pučiba si:

- Koanela o dekretia ani khedin?
- Kasa o humanitarnikane organizacie trampinena nasiatia thaj kasa kerena barabarbuti ano planiribe, realiziribe, opserviribe thaj intervenciakoro moldikeribe?
- Ko lela arka?
- Ko kontrolirinela o šartia andre ki khedin thaj ki familia?

STRATEGIA: Minsakoro bajrovibe

O džene taro sa organizacie kamla ničale te educirinen baše manuškane nijamia, poleskoro preperibe, zarurime themake thaj maškardžijaneskere kanunia thaj politika, sar thaj baš o dromsikavutne baš čhinavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Zaruri si jekajek ničale te planirinelpa ikeribe kursia bašo pošukar džandipe. Ano akala kursia te len than o džene taro Uniime nacie, biradžakere organizacie, šerutne ki them kherutni thaj vavera partneria.

I edukacia baše manuškane nijamia thaj poleskoro minsalipe te delpe e dženenge ani khedin, baš adalatia thaj themake thaj maškardžianeskere humanitarnikane akterenge.

STRATEGIA: Keren šartia baš i digra standardi ko džovapialipe thaj vjavaharibaskoro kodeksi

Nijekhe humanitarnikane bukjarneske na kamla te ovel dendo te istemalkerel ko bilačo leskoro hali ja than. O džovapialipe, adžikerina, norme thaj standardia so si baš o džene kamla te oven kotor taro kodeksi baš vjavahari thaj deskripcia baš bukjarno than, thaj ki čhipota o humanitarnikane bukjarne te na keran buti aso akala standardia thaj dajatve, kamla te istemalkerelpa došalipaskere napia.

E vjavaharibaskoro kodeksi si prevenciakiri buti. Oj sikavela baro takati ko korkoridikhibe, fundiribe thaj dumodejbe baš čačutne standardia, sar thaj baš čhinavibe o vjavahari so palem kerela viktimia taro cidime džene ani jek populacia, savi phagela e manušengere niamia, randela o mandati thaj na pakivkerela akaja organizacia.

Ruud Lubbers, učo komesari ko UN baš našutne, 2002

Ko drom taro informativnikane thaj edukaciakere butikeriba, den džovapi dži našutnengiri khedin baš o standardia baš humanitarnikano interveniribe thaj baš sa istemalkerutne kodeksia baš vjavaharibe. Te kerelpa sistemi trujal kova o čhipote bašo bilačho istemalkeribe tari rig e humanitarnikane bukjarnengi šaj te oven pakivkerde havljarde thaj puče.

O pakivkeribe jek vavereste kamla te ovel garantirime e dženenge so ka havljaren asavke čipote, thaj e dženenge so nakhavgje asavko čhani atako. Oven višvanime kaj o džene taro našutnengere khedina džanena kote te džan thaj te havljaren asavke čipote. O rodkerina ko misalia taro bilačhoistemalkeribe tari rig e humanitarnikane bukjarnengi kamla te šurakeren so majsig thaj kamla te oven legarde ko profesionalnikano čhani. (Dikh Sadaki 1 baš UNHCR-eskoro Kodeksi bašo vjavaharibe thaj Sadaki 1.1 baš IASC-eskere Fundavne principia ko Kodeksi bašo vjavaharibe).

Planiribe efikasna servisia thaj thanakeribaskere kapacitetia

O minsalo kerdo plani bašo proektiribe plani baš o logori thaj avibe dži fundavne zaruria šaj te del arka ko činavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Kana proektirinela e logoreskoro thanakeribe thaj kana planirinenape našutnengere servisia:

- Te našelpe taro but baro dživdipe ko jek than thaj dživdipe nekobor familiencar.
- Te delpe vakteskoro thaj hulavdo thanakeribe e čhvenge bizo jeria džikote na arakhelape lenge than dživdipaske ani nesavi vaver familia so ka arakhele.
- Te delpe thanakeribe baš o familie so si legarde taro džuvlja kote nane baro muršano dženo tari familia.
- Te dikhelpe o familie so nane paše te na hulaven barabarutne sovibaskere kamre thaj vavera dživdipaskere kamre.
- Te kerelpe o zarurime inkalia, sar so si habe, pani thaj takjaribaskere bukja thaj keribaske habe, te denpe e džuvljenge, ja te hulavenpe arkaja taro džuvlja. Keren praktikano avibe dži akala inkalia, a gjaar so o džuvlja te na ovel zaruri te džan pali lende ko mukle thana.
- Thanakeren o abdesane ko arakhibaskoro duripe taro dživdipaskoro than thaj te džanelpe koja si muršani a koja džuvljani abdesana.
- Te kerelpe kvalitetno rošalipe, hulavdo ko thana so si majbut istemalkerde taro džuvlja ki te aven popaše dži objektia thaj servisia.
- Te kerelpe phandibaskere kvake ko avdesane thaj te ikerelpe o privatnipe baš o džuvlja thaj čhaja ko barabarutne nangjovibaskere kamre.
- Te asarikerelpe o džuvlja barabar te len than ko logoreskoro legarutnipe thaj ko dekretianibaskere strukture.
- Te organizirinelpo policiakoro arakhibe thaj patrolengoro phiribe andre ko logoria thaj te kerelpe ničalo sikavibe baš o policajcia ki te oven ola efikasna partneria ko činavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- Te kerelpe ničalo lejbe than taro UNHCR ja biradžakere organizacie ano logoria.
- Te dikhelpe sa e našutnen te ovelen zarurime dokumentacie
- Te kerelpe takati bašo dejbe plesutne dokumentia e našutnenge tari radžakiri rig.
- Te iranelpo sam baš adava sar dikhena e našutnen o manuša so dživdinena ko adava than. Isi šajdipe nesave džene tari khedin-domakjini kherutni te dikhen ko našutne sar materialnikano pošukar dženalipe olendar, baš adava so lena arka šaj te oven našukar vjavaharea kori lende.

STRATEGIA:**Te dokumentirinenpe sa o našutne**

Ano misalia kana si havljarde salde muršane legarutne tari familia thaj kana lenge hulavenape bonia baš habe, o džuvlja šaj trujal so na mangena te ačhon ko vjavahri bilačhoistemalkeribe tari dar kaj ka našaven o avibe dži habe thaj vaver čhani arka. Baš adava, bare džandipastar si hulavdo te dokumentirinenpe o našutne thaj te delpe lenge plesutne dokumentia sakone dženeske hulavdo. Ko misalia kote našti te arakhelpe hulavdo dokumenti baš sakova jek dženo tari familia, e pherdeberšengere džuvljenge kamla te delpe pobaro prioritati ko lejbe asavke dokumentia ki te pheren o šartia baš lejbe arka.

Dikh jeka jek agjaar:

O čhinavibe taro UNHCR EXCOM baš Dokumentiribe našutnen thaj dženen so rodna azili num. 91 (LII) (UNHCR 2001).

Vasteskoro lil baš sigutne čhipote-dujto ikalibe (UNHCR2000)

Dromsikavutne phandle arakhibaja e džuvljen našutnja (UNHCR 19991)

STRATEGIA:**Te informirinen pe o našutne baše lengere nijamia, šajdipa thaj beneficie**

O našutne kamla te oven minsale baš pe nijamia, beneficie thaj dajatve. Ko čhani arakhibe e našutnencar sar džene ki khedin, ja trujal štembilime materiali, sar thaj istemalkerindoj lafi ja tasviri, e našutnen kamla te informirinelpe baš:

- Sevisia, beneficie thaj niamia kolenke sa o našutne isilen nijami.
- O čhani sar te avelpe, ja te lelpe than ko dejbe arka thaj servisia, thaj o napia phandle baš avibe thaj lejbethan.
- Mehanizmia sar te hramonenpe, nasijatilejbe thaj nasijatidejbaskere khera kote o avibe si šajdutno baš korkoridžene so nakhavgje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- E themakere kanunia so arakhena o niamia garantirime maškardžianeskere manuškane niamencar thaj e konstitucionalea ki them kolate dživdinena.
- Baš niamalo čhani thaj administraciakere mehanizmia baš hramovibe tužba palo pučibe seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- E akterenge so dena rka thaj kerena vavera bukja, lengiri rolja thaj dajatve kori i khedin, thaj o avutne plania thaj programe.
- E radžakere prezententia, humanitarnikane agencie, džuvljane thaj khedipa baš manuškane nijamia, sar thaj khedipa taro dizutne so kerena buti ki adaja umal.
- Baš i terdi politika thaj dromsikavutne taro UNHCR so denadumo baš arakhibe e džuvlja thaj čhaven taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Dikhen korkori kobor si informirime o našutne ki khedin, sar o murša, džuvlja agjaar thaj o terne thaj čhave, sar adala so džanena te hramonen, agjaar thaj adala so na džanena, ko čhani so ka šaj te ovelenge paše thaj te haljojen.

O haberi kamla te buvljarelpe aso zurarkerde kanalia so si majpaše thaj majpraktikane turli grupaciengere andre ki khedin, sar so si khedipa taro džuvljane komitetia, khedipa taro ternengere komitetia, thaj vaver.

STRATEGIA:

Te angažirinelpa i khedin ko butikeribe sar so si planiribe, proektiribe thaj realiziribe

O programia baš činavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe šaj te oven kamijabiale salde džikobor i khedin aktivno angažirinelpa ano sa o etape taro lengoro keribe thaj bajrovibe, šurakerindoj taro identifikuipe thaj problemeskoro dikhibe, dži opserviribe thaj butikeribaskoro moldikeribe phandlo e činavibaja akava čhani atakuibe. I khedin si majkabalime te arakhel o karane baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, te del nasijati sar majšukar te buvljarelpe informacia baš adava problemi, thaj te džanel save prevenciakere ja arakhibaskere napia kamla te istemakerel.

- Te rodelpa lejbe than taro muršane thaj džuvljane legarutne, džene so si pakivkerde ki khedin, sar so si o šerutne ja dineskere legarutne, thaj vavera zainteresirime našutne ko vakti taro avgo bešibe palo nekobor sigutne čhipote.
- Te iranelpe sama baš adava so vakerena o našutne. Mukenlen tromale te keren lafi baš pe zaruria, pharipa, thaj tgani kana dava nišankerela hulavde arakhibe baš turli grupe našutne. O džuvlja nekana na hošinenape tromale te keren lafi anglal o murša; o adolescentia nekana nane tromale te keren lafi anglal o pobare manuša.
- Te lelpe ko anglodikhibe thaj te istemalkerenpe o bahania dende tari našutnengiri rig:

Te proektirinelpa plani baš o logori

Te delpe thanakeribaskoro than.

Te hulavenpe habaskere thaj vavera inkalia.

Te kerenpe hulavde napia baš činavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

Te lačharelpe o sistemi bašo raportidejbe thaj bičhalibe, ja dromsikavibe.

O dživdipe ano logori but fori kerela baro našukar hošibe thaj natromalipe maškar o našutne. Ko butikeribe e našutnencar, keren arakhibaskere aktivipa so ka denlen šajdipe te ikalen pi energia, sar misal sporti thaj rekreacia. O niamia baš dejbe alkoholi, misafirengere thana thaj vavera sasoične aktivipa ano logori kamla te tiknjaren o riziko taro arakhibe. Ko butikeribe o thaneskere šrutnencar, dikhljaren o napia baš činavibe o bilačhoistemakeribe so kerela o alkoholi. Organizirinen edukaciakere kampanje baš adava sar o bilačhoistemakeribe taro alkohol šaj te ovel karana baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

I prevenciakiri strategia šaj dži nekote te anelpe paše ki te avelpe dži efikasno butikeribe e iranutnencar thaj čhipotencar taro dizutne thana. Javerčhani tari logoreskiri populacia, kaske si simantrikerdo o than, o iranutne ko but fori si čhorde andre ani khedin. Sebepi arakhibe akaja populacia taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, kamlape:

Te angažirinenpe o džuvlja tari iranutnengiri thaj dizutnengi populacia baš tamiribe khedipa thaj sepetka baš dumodejbe so ka ovel šerutne roljaja ko prevenciakere butikeriba.

O programe baš čhinavibe te na iranenpe salde ko našle iranutne, numa thaj kori o legarutne thaj prezententia e khedinake thanakerde ko thana kote iranenape o našle manuša.

Te organizirinelpe edukacia phandli e pendžaribaja thaj džanibaja o niamia baš čhinavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe thaj bašo tamiribe kapaciteti ko fundirime lokalnikane organizacie thaj khedipa ko thana kote o našle manuša iranenape.

STRATEGIA:

Te gndikerenpe distribuciakere sistemia fundirime upri poleskoro preperibe

O sistemia baši distribucia habaskere thaj vavera inkalia kamla bare samaja te planirinen pe thaj te dikhen pe, sebepi korupciakoro, bilačhoistemalkeri-baskoro thaj eksploataciakoro čhinavibe. Istemalkeren sa o terde bukja ki te informirinen e našutnen, hulavdo e džuvljen thaj čhaven, baše lengere niamia. O jekajek avibe thaj kontrola upro šartia tari rig taro soduj polia ko kherutnipe dela šajdipe baš šukaripe sa e dženenge ki familia, tiknjarela o najekajekipe maškar o polia, agjaar so kerela kabulia e džuvljen, thaj šaj te tiknjarel o riziko taro atako ko kher. Len ko anglodikhibe o šajdipe te den e džuvljenge hulavde bonia habaske, te šaj adava praktikane te kerelpe. E džuvljen kamla te asarikerenpe te leljaren i centralnikani rolja ko legarutnipe, distribuiribe thaj dikhibe sar hulavelape o habe. Ko adava čhani kerelape polokho o avibe dži habe baš sa o džene ki familia, thaj čhinavelope i eksploatacia upri o džuvlja trujal nakanuneskere čipote te delpe seksualnikano istemalkeribe sar trampa baš habe. Arakhen jekajek numero bukjarne taro džuvljano poli ko vakti kana hulavelape o habe. O komitetia taro džuvlja našutnja kamla te oven astarde ko dikhibaskoro procesi, ko hulavibe thaj ko aktivipa palo habeskoro hulavibe. O humanitarnikane bukjarne so nane džene ki našutnengiri khedin kamla te oven athe kana delape habe ki te kontrolirinen o sahno procesi.

STRATEGIA:

Implementiribe o programe phandle e reprodukciakere sastipaja

Buteder taro butikeriba phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so kerenape ko umal taro sastipe, si iradaja te reagirinelpe ko akala čhania taro atako thaj dejbe arka e viktimenge/adala so ačhile dživde. Maškaradava, i umal sastipe šaj jekajek te anel baš čhinavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe agjaar so kerela:

Samalo dikhibe o pacientia ko sastipe sebepi pendžaribe adala so majbut si mukle ko riziko taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, ki te čhinavenpe o džipherde traume thaj dukha e viktimenge/adala so ačhile dživde.

Implementiribe o bukja phandle e reprodukiakere sastpaja, lendoj thaj o diskusie baš poleskoro preperibe, vjavaharia, thaj seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Akala bukja si salde na e džuvljenge, numa thaj e muršenge thaj adolescentenge (informacie bašo činavibe HIV/sida jekajek kamla te oven kotor tari akaja buti).

Angažiribe tradicionalnikane arkakere džene ko vakti taro bijankeribe sar partneri ko bukja phandle e reprodukiakere sastipaja. O tradicionalnikane arkakere džene kana bijankerelape šaj te den bare džnadipastar informacie thaj arka ko buvljaribe o haberi phandlo e činavibaja thaj arakhibe taro seksualnikano atako.

Dikh jeka jek agjaar:

Maškaragenciengoro tereneskoro vasteskoliil bašo reprodukiakoro sastipe ano našutnengere halia (Maškaragencie 1999)

STRATEGIA:

Te istemalkerenpe programe baši višvanibe thaj arakhibe

O hoši kaj sijan arakhlo kerela asari ko sa e sasoinpaskere digre: ko kher, našutnengo/paldimengo pašutnipe, lokalnikani khedin, thaj themakoro pašutnipe. Ano principi, o šerutno džovapialipe baš e našutnengoro arakhibe lela i radža-domakjini. Maškaradava, ko situacie kote i them si bizo takati, marginalizirime ka propeli, o humanitarnikane akteria but fori lena i rolja sar arakhutne baš o naše manuša thaj paldime džene. Ki te ovel e našutnengoro arakhibe bizi dar, kamla pe:

- Te delpe takati sar e muršane agjaar thaj e džuvljane legarutnen tari khedin, sar thaj sepetka taro našutnengere arakhutne ko logoreskoro pašutnipe.
- Te bajrarelpe o hoši thaj te kerelpe pobaro o kapaciteti tari lokalnikani policia baš efikasno pheribe pe dajatve.
- Te proektirinelpelpe plani baš logori so tiknjarela e džuvljengoro šajdipe taro atako.
- Te angažirinenpe jek numero taro džuvlja baš butikeribe ko servisia baš arakhibe thaj butikeribe e policijaja ja ko vavera džandipastar organia baš androne bukja locirime andre ja paše dži o logori.
- Te kerelpe bizidar phiribe bašo džuvlja našutne džikote khedena kašta takjaribaske ja pani ja džikote kerena kinobikinibe ja vavera bukja so anena love.
- Te thanakerelpe jekhin tari arakhutnengiri khedin, so sar džene si taro našutnengere khedina thaj te kerelpe šajdipe baš lejbe than jekajek numero džuvlja ano adala khedina.
- Te analizirinenpe o evidentia baš o čipote taro atako thaj te kerelpe lafi baš o riziko thaj vavera pučiba phandle e arakhibaja sa e akterencar ani khedin.
- Te činavenpe o dikhle problemia sar misal te kerelpe garavdo than, te pošukarkerelpe o rošalipe, istemalkerelpe radio
- Te kerelpe barabarbuti e našutnencar bašo činavibe o džipherdo riziko thaj i dar palo viktimi/adava so ačhilo dživdo kerindoj plania baš arakhibe e dživde manušen ko vakti palo namanglo bibahtalipe (sar misal, nevo than dživdipaske, kerindoj "arakhibaskiri" zona andre ano logori, fundirindoj višvanale dživdipaske thana, thaj vav.).
- But fori policiakoro patroliribe ko uče rizikoskere thana.
- Anive dekreti baš adava o manuša so kergje o atako te oven cidime tari khedin ki te arakhelpelpe e viktimeskoro dživdipe thaj te činavelpe palem te kerelpe asavko akti.

Dikh jeka jek agjaar:

Čhinavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ano našutnengere pašutnipa: raporti tari Maškaragenciengiri konferencia naš sikavde dersia.

Dromsikavutne phandle e arakhibaja e džuvljen našutnja (UNHCR 1991)

STRATEGIA:**Te ovel tumen hoši kori i populacia taro kherutno**

Buteder populacie taro kherutno dživdinena ko relativnikane čorole šartia thaj šaj adaleske te na mangel so e našutnenge so dživdinena maškar olende delape arka thaj vaver diso. Organizirinen lafikeriba e lokalnikane džijanea palo našutnengoro pučibe-soske si akate, kobor šaj te ačhoven, soske kamla lenge araka-ki te čhinavenpe o pharipa maškar akala duj grupe. Kana si adava šajutno, e programakere bukja istemalkeren upri lokalnikani khedin. E sastipaskere servisia majbut si mangle thaj moldikerde.

STRATEGIA:**Astaren o pučiba phandle e poleskere preperibaja ano sa etape taro planiribe thaj programakoro realiziribe**

Sa o humanitarnikane akteria, jekajek thaj o agencie taro UN, biradžakere organizacie, radža-domakjini thaj vavera keribaskere partneria, kamla te istemalkeren analiza baš poleskoro preperibe kana planirinena o programe. Adala programe kamla te oven hošea baš poleskoro preperibe, lendoj ko anglodikhibe o hulavde zaruria e muršenge thaj e džuvljenge ko jek vakti. Arkaja e dženendar taro UNHCR o operativnikane plania kamla te den o prioriteta tari dendi kancelaria so si hošea bašo poleskoro preperibe/bajrovibe.

O maškardžianeskere thaj biradžakere organizacie kamla sigate te thanakeren jekajekipe maškar o polia (agjaar so sakova poli kerela 50% taro sahne džene) ki digra taro legarutne, thaj ko vakti taro butikeribe ano tereni. Ko adava čhani o pučibe bašo poleskoro preperibe ka ovel aktuelnikano ko sahno programakoro butikeribe.

Dikh jeka jek agjaar:

Rezolucia taro UN GA bašo poleskere preperibaskoro lejbe than ko buvlo sasoitniskoro thavdipe (A/52/3 1997)

Asarikeribe upri formalnikane thaj naformalnikane kanuneskere pervazia

Upru buvlpe e seksualnikane atakosko thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ani khedin nekana kerena asari kanunia so na mukena asavko čhani atako, ja akale kanunengoro istemalkeribe ani thme-domakjini thaj i them kotar avena. O seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe šaj te kerelpe bizi dar tari sankcia ko čhipote kana:

- O Kanunia thaj i poltika denadumo baši poleskiri diskriminacia thaj navjakeribaja leljarena o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- Tergjola simantrikerdo kanuneskoro arakhibe e džuvljengere nijamia.
- Nane kanunia mujal seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- Bilačo kanunengoro istemalkeribe anela nanipe pakjaibe ko kanunia.
- E kanunengoro istemalkeribe thaj adalateskiri praksa anena dži negativno vjavahari fundirime upri poleskoro preperibe.

Majanglal, **paše pendžarkeren tumen e formalnikane thaj tradiciakere ja adetengere nijamale sistemencar ani them-kherutni thaj ani them kotar so avena.** Dikhen isi li kanunia thaj politika so arakhena tari diskriminacia fundirime upri poleskoro preperibe, sar thaj taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, astarindoj thaj o čipote taro atako ano kherutnipe. Dikhen sar adala kanunia šaj te keren pe pošukar. Keren kontaktia e organizaciencar so kerena buti ko manuškane niamia thaj e džuvljengere nijamia ani adaja them.

STRATEGIA:

Butikeribe e tradiciakere nijamale sistemencar

E Tradiciakere ja adetengere nijamale sistemcia, kolenge ko čekat arakhelape patrijarho, aktivna si ano but našutnengere khedina. Nijamia, procedure thaj dekretia ano asavke grupacie ikerena o norme, gndipa thaj riga ani jek khedin. Asavke grupacie silen nijami te adalatkeren ko čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, astarindoj thaj o čipote taro atako andre ki familia. Ko čipote kana adalatkerena asavke adalatia ja komitetia ladžavkerena o standardia baše manuškane nijamia phandle e viktimeskere nijamencar, thaj kamla te leljaren napia baš edukacia e dženon ko adala badania bašo terde standardia baše maškardžianeskere manuškane nijamia.

Iranen o kampanje thaj edukaciakere programe baše manuškane niamia thaj poleskoro preperibe ko akala grupe. Sikaven o gndipe kaj o pakivkeribe o manuškane nijamia baš sa o džene thaj i natolerancia baš o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ka anel šukaribe baši sahni khedin. Baš adava so o patrijarho so adalatkerela ki khedin si bare pakivkeribaja taro džene ki khedin, lengere gndipa kerena asari upri vavere dženenegre gndipa. Ikeren e džuvljengoro lejbethan thaj e ternengeoro dženalipe ano akala tradiciakere saikeriba. Asavke komitetia kamla te den dumo bašo havljaripe o čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ko formalnikano nijamalo sistemi, ko situacie kote asavko atako esapikerelape sar došalo vjavahari.

STRATEGIA:

Butikeribe e themakere sistemea bašo nijamiadalatibe

Keren vjavahari e lokalnikane adalatarea baše phageriba, adalataria thaj adalatia. Bahankeren edukaciakere programe phandle e kanunea baše maškardžianesere manuškane nijamia. Te akharenpe e themakere adalateskere šerutne thaj o džene taro sasotne dizutnengere nijamia te phraven o pučiba baš arakhibe o manuškane nijamia ano themakere kanunia, thaj o došale dizutnengere procedure, phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Ano thema kote o adalateskere

šerutne si simantrikerde nanipaja šartia, te tamirinelpa sepetka so astarela e adalataren, došakerutnen thaj policia, ki te arakhelpe dumodejbe baše themakere kanunia.

Ano situacie kana o adalataria nane tromale, sar misal, arakhenape ko dut thana, len ko dikhibe o šajdipe baše phirutne adalataria finansirime taro UNHCR thaj vavera agencie. Ano nesave thana, asavko adalatengoro tergovibe angja dži bajrardo numero taro havljarde čhipote taro seksualnikano atako thaj atko fundirime upri poleskoro preperibe, bajraribe o numero e havljarde čhipotengo, thaj pošukar khedinakoro informiribe tari umal nijamlo sistemi.

STRATEGIA:

Te zurarkerenpe e themakere kanunia thaj politika so arakhela o manušiakane nijamia

Te kerelpe buti e themakere humanitarnikane organizaciencar, sar so si e džuvljengere khedipa-nijamalutne thaj organizacie taro dizutnengere khedipa, sebepi lobi bašo pošukarkeribe o kanunia thaj i politika ki them-kherutni phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. O nijamalo themakoro pervazi so na mukela seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si bare džandipastar baši keribe kamjabiale preventivnikane strategije fundirime upri nijamalo sistemi.

Te kerelpe barabarbuti e organizaciencar so kerena buti baše kanunengere reforme so ka anen te dikhelpe o problemi taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj vavera napakivkeriba e našutnengere nijamia. Dikhen o kanunia, procedure thaj i politika ki them-kherutni te na sikaven diskriminacia mujal o našutne.

Ki barabarbuti e agenciencar taro UN thaj o khedime dizutnengere amalipa. te keren asari i them-kherutni te mangel te kerel ratifikacia o instrumentia baše maškardžaneskere manušikane nijamia. Ko adava čhani ka lel than o nijamalo statusi baše našutnengere viktima/adala so ačhile dživde palo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Dikh jeka jek agjaar:

E našutnengoro arakhibe: Legarutno bašo butikeribe ko tereni baše biradžakere organizacie (UNHCR 1999)

STRATEGIA:

Te gndinkerelpe zarurime došalipaskere napia baš adala so kergje o atako

O zarurime došalipaskere napia mujal adalatime džene so kergje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe šaj te keren destimulativnikano asari. Kori o našutne so kergje akava našukaripe kamla te vjavaharinelpa jekajek sar mujal o themutne so kergje jekajek bukja: arkaja taro ničalo kanuneskoro pervazi thaj anglodikhle došalipaskere napia. Ki funda, o došalipa bašo džene so kergje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kamla te pakivkeren o fundavno principi te na kerelpe takati baš iranibe ki them kotar so alo.

Sakote kote šaj, o sankcie kamla te oven paše e takatea so rodona rehabilitacia e dženeske so kergja o atako ko misal, sikaviba/informiribe baše manušikane nijamia thaj poleskoro preperibe, sar thaj pali satisfakcia e viktimenge taro atako.

Observiribe thaj dokumentiribe čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

Ki te bajrarenpe efikasna arakhibaskere ja prevenciakere napia, kamlape te ovelpe čačutno tasviri bašo problemia ano tumaro hulavdo pašutnipe. O observiribe upri o čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kamlape te ovel džovapialipe bašo sa o akteria; sastipaskere, arakhibaskere, psiho-socialnikane, sar thaj bašo džene taro arakhibaskoro servisi thaj o džene taro našutnengere khedina. (Dikh o Kotor 7 sebepi džipherde informacie baš opserviribe thaj moldikeribe). Ko vakti taro šurakeribaskere faze taro planiribe i programa, ma bistren te arakhen finansiakere thaj manuškane resursua baš butikeribe ko observiribe thaj moldikeribe.

O evidentia bašo pobutfori avibe dži čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kamlape te khedenpe thaj te kerelpe lenge analiza tari jek centralnikani agenciakiri rig, jekfori ko masek. E serviseskere džene baš arakhibe kamena majanglal te den takati baš ikeribe o evidentia bašo napakivkeribe akava tipi manuškane niamia ko čhani koleste khedenape thaj arakhenape o vavera evidentia taro vaver nijamengoro phageribe.

Sebepi ikeribe i pakiv thaj istemalkeribe o khedime evidentia, keren arakhibe sa e akterencar ki te definirinen o čipote (ki te den sa o akteria jek anav jekhe tipeske atako) thaj sebepi arakhibe o čhani baš gjenibe o čipote taro atako. O khedime informacie kamlape te len thaj o zarurime šartia sar so si o tipi čipotape, o than kote kergjape, demografia bašo dženo so kergja o atako thaj baš o viktimi/adava so ačhilo dživdo, sar thaj potencialnikane rizikoskere faktoria. Akala masekoskere raportia kamlape te den džovapi ko akala pučiba:

- So ulo ko akava masek?
- Savi prevenciakiri strategija sine kamjabiali? So na sine taro kjari? Soske?
- So kamlape ponadarig te kerelpe, ko thavdipe taro akalemasekoskoro raportia?

Phandenlafi sa e partnerencar baš o zaruria, raportidejbaskoro čhani thaj e raporteskoro formati, sar thaj baš adava ko savo čhani thaj kaske ka denpe akala raportia (Dikh o Kotor 2 bašo misal tari Patrini bašo havljaribe čipote taro atako).

Akharen multisektorskere khedipa, so kamlape te astaren thaj e našutnen, sebepi evidentengoro dikhibe. Ko vakti taro akala khedipa, alusaren o šartia so šaj te anen dži seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj gndinkeren plania ki te ciden akala šartia (Dikh o Kotor 6 sebepi džipherde informacie).

Samale dikhibaja o čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, ka oven ko šajdipe te moldikeren o kamijabi taro tumare prevenciakere strategije, kheden o džandipa, thaj o pakiveskere statistikane evidentia so ka den tumen arka kana ka dikhen e tendenciakoro ikeribe thaj kana keren komparativnikani analiza.

Dikh jeka jek agjaar:

Sar kamal te legarelpe: Observiribe thaj moldikeribe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, Tanzania (UNHCR 2000)

Klideskere nukte

Ko zumavibe te kerelpe asari upri istemalkeribe o socio-kulturakere džandipa, gndipa thaj vjavaharia:

- Bajraren o kampanje baš informiribe, edukacia thaj komunikacia.
- Regrutirinen volonteria tari khedin.
- Ikeren balansi ano legarutne strukture thaj ano procesi taro dkretianibe.
- Den šajdipe bašo džuvlja.
- Lejaren thaj e muršen.
- Angažirinen e čhaven thaj e ternen

Kana e familiakere sistemia, ja e khedinakere kolabirinena:

- Bajraren amalipaskere thaj rekreaciakere programe.
- Ikeren barabarbuti e dineskere thaj vavere legarutnencar ani khedin ki te promovirinen o nevokeribe ko sasoitne moldipa so denadumo bašo barabarutnipe thaj pakivkeribe sa e dženen tari khedin.

Kana kereja zumavibe te irane o čhania baš vjavaharia ko manuša so isilen takati:

- Kamla te lejare nakonfrontaciakoro thaj naadalatkeribaskoro čhani baš vjavahari
- Te ove minsalo bašo manušikane nijamia thaj o poli
- Te tamirine esapikeribaskoro sistemi koleste ka lel than o implementiribe taro legarutne kodia.

Ko vakti taro planiribe o servisia thaj thanakeribaskere kapacitetia baše našutne:

- Te angažirinenpe sa e klideskere džene so dena serviseskere bukja ja o servisia taro arakhibe, socialnikane servisia, sastipe, arakhibaskere servisia, policia, thaj zarurime šerutne, thaj korkori e našutnen.
- Keren šajdipe baš našutnengere legitimacie baš sa o našle manuša (e muršenge thaj e džuvljenge).
- Informirinen e našutnen baše lengere nijamia, dajatve thaj beneficie.
- Angažirinen e khedina ko proektiribaskoro procesi, planiribe thaj butikeribaskoro realiziribe.
- Fundirinen barabarutne polengere sistemia baši distribucia.
- Istemalkeren programe baši sastipaskiri reprodukcia.
- Istemalkeren programe bašo višvanibe thaj arakhibe.
- Te ovel tumen haljovibe kori o džiani tari them-kherutni.
- Te lenpe o anglodikhibe o pučiba phandle e poleskere preperibaja ano sa o etape taro planiribe thaj programakoro istemalkeribe.

Ko vakti taro zumavibe te asarikerelpe upri formalnikane thaj tradicionalnikane nijamale sistemia:

- Pendžakeren tumen e formalnikane thaj tradiciakere niamale sistemia ki them-kherutni thaj ,ki them kotar avena.
- Te kerelpe barabarbuti e legarutnencar ko tradiciakoro nijamalo sistemi sebepi ikeribe o nevjakeribe ko programe.
- Te kerelpe barabarbuti e dženencar taro themakoro sistemi bašo niamiadalatibe ki te iranen o naše manuša o pakjavibe ko nijamalo sistemi.
- Te zurakerenpe e themakere kanunia thaj politika so arakhela o manuškane nijamia.

Ko vakti kana dikhenape o čhipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe:

- Ko masek te khedenpe thaj te analizirinenpe o evidentia bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe.
- Te anelpe jekajek o definicie bašo čhipote thaj o čhania ko genjibe o čhipote maškar o akteria.
- Te kerelpe jekajekipe sa e partnerencar trujal o čhani bašo raportideibe thaj o formati baš o raporti so ka istemalkerelpe ki buti.
- Te akharenpe multisektorskere khedipa, so ka astaren thaj e našutnen, sebepi revidiribe.

KOTOR 4

REAGIRIBE KO SEKSUALNIKANO ATAKO THAJ ATAKO FUNDIRIME UPRI POLESKORO PREPERIBE

Baredžandipastar si te haljovenpe o konsekvence taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe ki te planirinenpe efikasna programe bašo dumodejbe bašo šukaribe e viktimesko/adava so ačhilo dživdo palo akava čhani atako. Akala konsekvence hulavenape athinindoj bašo savo čhani atako kerelape lafi.

Sa o džene tari našutnengiri khedin kamla te džanen kote thaj sar šaj te havljaren o čhipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. O viktimi/adava so ačhilo dživdo, te na havljargja i čhipota taro atako, našti te delpe lake i zarurime arka. E khedinake ko vasta si o pučibe te gndinkerel sar te del arka e viktimeske/adava so ačhilo dživdo. O butikeribe taro aktivipa leljarena: Educiribe thaj informiribe e khedina; sikavibe e akteren sar te reagirinen ko zaruria taro viktimi/adava so ačhilo dživdo; te thanakerelpe bahandebaskoro mehanizmi; raportideibe, observiribe thaj moldikeribe; te kerenpe kabuli e našutnengere khedina te reagirinen ko asavko čhani atako; te reagirinelpe ko sastipaskere/medicinakere zaruria bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo; planiribe ki te pherenpe o psiho-socialnikane zaruria bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo; te leljarenpe višvanibaskere thaj arakhibaskere napia; te thanakerelpe nijami/niamiadalateskoro mehanizmi, Te alusarenpe o rolje bašo vavera potencialnikane akteria; thaj te planirinelpe butikeribe e manušenar so kergje o atako. O Dromsikavutne phandle e pakivdejbaja baš informacie, fizikano arakhibe, thaj pakivkeribe o mangipe, nijamia thaj digniteti e manušesko so ačhilo dživdo, kamla te ikerenpe trujal akala aktivipa.

Baredžandipastar si te pendžarenpe thaj te haljovenpe o turli čhania seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe ki te bajrarenpe zarurime napia bašo reagiribe (Dikh o Kotor 1 baši patrin taro konsekvence taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe). Akala konsekvence šaj te hulavenpe ko štar fundavne kotora; sastipaskere, psiho-socialnikane, višvan-arakhibaskere thaj niamale ja niamiadalateskere. O reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe baš adava kamla te dikhenpe trujal akala štar klideskere umala.

Ki te šaj te REAGIRINEN ko zarurie e viktimeske/adava so ačhilo dživdo palo seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe, kamla te haljoven o KONSEKVENCE tar adava atako.

Harno dikhibe baše majdžandle konsekvence taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe

SASTIPASKERE	EMOCIONALNIKANE/PHANDLE E KHEDINAKERE PAŠUTNIPAJA
<p>Ratvakeribe, invaliditeti, meribe Seksualno astaribaskere nasvalipa, sida Nasvalipe ko reprodukiakere organia Problematikano khamnipe, pharo bijanibe Peravibe Namanglo khamnipe Naprofesionalnikano kerdo abortusi Depresia thaj hronikane nasvalipa Šoko Infekci, hronikane infekcie Baro ratčhoribe</p>	<p>Holi, dar, namangipe korkoripeste Hoši ladžavibasko, navišvanibe, našavibe o kabulipe te funkcionirinelpo andre ani familia thaj khedin Depresia Nasovibe ja nahajbe Ruheskoro nasvalipe Izoliribe taro amalipe Korkorimudaribe Čhivibe l došupro viktimi Izoliribe/namangipe e viktime Keribe presia upri o šartia thaj dumodeibe tari khedin.</p>

NIAMALE/PHANDLE E ARAKHIBAJA	ARAKHIBASKERE/PHANDLE E KHEDINAKERE PAŠUTNIPAJA
<p>Keribe presia upri thaj agjaar phare policiakere thaj adalateskere sistemia Nazarurime kanunia phandle turli čhanencar seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe šaj te anen dži nanipe adalateskere solucie ko kjari e viktimeske/adava so ačhilo dživdo; bizo te došakerelpo o manuš so kergja o atako Nakamutne adalateskere dekretia so kerena džipherdi trauma upro viktimi/adava so ačhilo dživdo, sar missal namanglo thaj terno prandipe e manuša so kergja o atako. Kišlo havljaripe o čipote taro seksualnikano atako maškar nanipe korkoripakjavibe ko disfunkcionalnikano adalateskoro sistemi. Bajrardo numero čhipote taro palemkerdo atako upri jekajek viktimi/adava so ačhilo dživdo, ja upri vavera džuvlja ja čhaja ani khedin</p>	<p>O viktimi/adava so ačhilo dživdo hošinelpo naarakhlo, daravkerdo. I daravkeribaskiri atmosfera thaj navišvanibe ja ki sahani khedin ja salde maškar o džuvlja I khedin šaj te hošinelpo naadekvatno ja bizotakati soske nakamjabikergja te činavel o atako ko drom taro arakhutne/ arakhibaskere servisia. I khedin lela o čačipe ano pe vasta ki te arakhelpo taro manuša so kergje o atako. O socialnikane bukjarne thaj o viktimi/ adava so ačhilo dživdo jekh vaverestar našena.</p>

O butikeriba zaruri bašo reagiribe ko zaruria e viktimeske/o dšene so nakhavkergje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ko harnipe si sikavde ki avutni rig. Sar ko misal tari preventivnikani strategia, akala aktivipa si majefektivnikane kana planirinenape ko drom taro multisektoreskoro avibe, lejbaja thaj o angažmani tari našutnengiri khedin. Kana o našutne/iranutne arakhenape ko butedr dizja, šaj ka ovel zaruri pobaro numero akteria ki te reagirinelpo ko čhipote taro seksualnikano atako agjaar sar so kamla te reagirinelpo.

Harno dikhibe baš aktivpa taro reagiribe ko seksualnikano atako**Educiribe thaj khedinakoro informiribe**

Sikavibe e akteren ki te reagirinen ko zaruria e viktimeske/adava so ačhilo dživdo.

Te thanakerelpe mehanizmi taro bahandeibe, raportideibe, opserviribe thaj moldikeribe.

Kabulikeribe e našutnengere khedina te reagirinen ko asavko čhani atako.

Reagiribe ko sastipaskere/medicinakere zaruria e viktimenge/adala so ačhile dživde.

Planiribe ki te pherenpe o psiho-socialnikane zaruria e viktimenge/adala so ačhile dživde.

Leljaribe višvanibaske thaj arakhibaskere napia.

Thanakeribe niamalo/niamiadalateskoro mehanizmi

Te vakerelpe i rolja e vavere potencialnikane akterenge.

Planiribe butikeribe e dženea so kergja o atako

Edukacia thaj khedinakoro informiribe

Te lansirinelpa kampanja bašo publik informiribe bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, so prezentirinena e kulturakoro hošibe, etika thaj hulavde šartia so si majbut ko tumaro pašutnipe.

O teme so akala kampanje šaj te vazden si: kote thaj sar te rodelpe arka ki čhipota taro seksualnikano atako; soske so džandlo te havljarelp e i čhipota thaj o rodibe arka; themakere thaj maškardžianeskere kanunia so na mukena o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe; sar thaj sankcioniribe o čhipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Akala haberia šaj te buvljarenpe ko čhani taro brošure, bilteni thaj bare tasviria ja posteria; ko drom tari bahlana, sar misal giljencar thaj dramenere performanse; ko drom prezentiribe ko vakti taro arakhibe e khedinaja, ja vavera čhania amalipe, ko drom taro radiosekere emisie thaj vavera bare mediumia; sar thaj ko drom taro video.

Sikavibe e akteren sar te reagirinen ko zaruria e viktimeske/adala so ačhile dživde

Ko vakti taro khedinakoro angažiribe ko diskusie bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe thaj te asarikerelpe upri khedin te havljaren o čhipote taro seksualnikano atako, o akteria so lenathan ko reagiribe ko zaruria e viktimeske/adava so ačhilo dživdo kamla te oven hazri te den akala servisia:

O džene džovapiale te dikhen e viktimen/adala so ačhile dživde kamla te oven jekhajekhe dikhibaja kori poleskoro preperibe thaj te agorkeren sikljovni baš o pučiba phandle e poleskere preperibaja. Asavko sikljovibe bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kamla te akcentirinel akava:

- **E Sastpaskere džene** kamla te keren o avgo doktoreskoro dikhibe thaj te kerenen o sasljaripe thaj vavera servisia dikhindoj thaj ponadurig e sastipaskoro hali.

- **O nasiatidendutne kerena psiho-socialnikane dikhiba bašo problemi thaj e khedinakere problemia** kamla te den psiho-socilanikani arka thaj džovapiale bahania.
- **E arakhibaskoro servisi** kamla te šajdikerel višvanibe e viktimeske/adava so ačhilo dživdo savi hošinelape darvakerdi thaj naarakhli.
- **O džene taro nijamalo arakhibe** kamla e viktimenge/adala so ačhile dživde te den dumodejbe kana vazdelape adalateskoro procesi mujal adala so kergje o atako, te mangela oj adava.

Džikobor ko vakti taro havljaripe i čipota taro seksualnikano atako, e viktimeske/ adava so ačhilo dživdo nane dende servisia, ja ko vakti nane šajdakerdo ko šukar čhani, oj našavela o pakjaibe ano adala servisia, a vavera džene jekajek nane te mangel te den asavke čipotengoro havljaripe.

Džikote o viktimi/adava so ačhilo dživdo na informirina nekaste baši čipota taro seksualnikano atako, nane te delpe lake i zarurime arka.

Thanakeribe mehanizmia bašo bahanideibe, raportideibe, observiribe thaj moldikeribe

Kamla te thanakerelpe čačutno sistemi bašo dikhibe ano sakova pašutnipe, ki te šaj o viktimi/adava so ačhilo dživdo te džanel kaste te džal te rodel arka ko vakti.

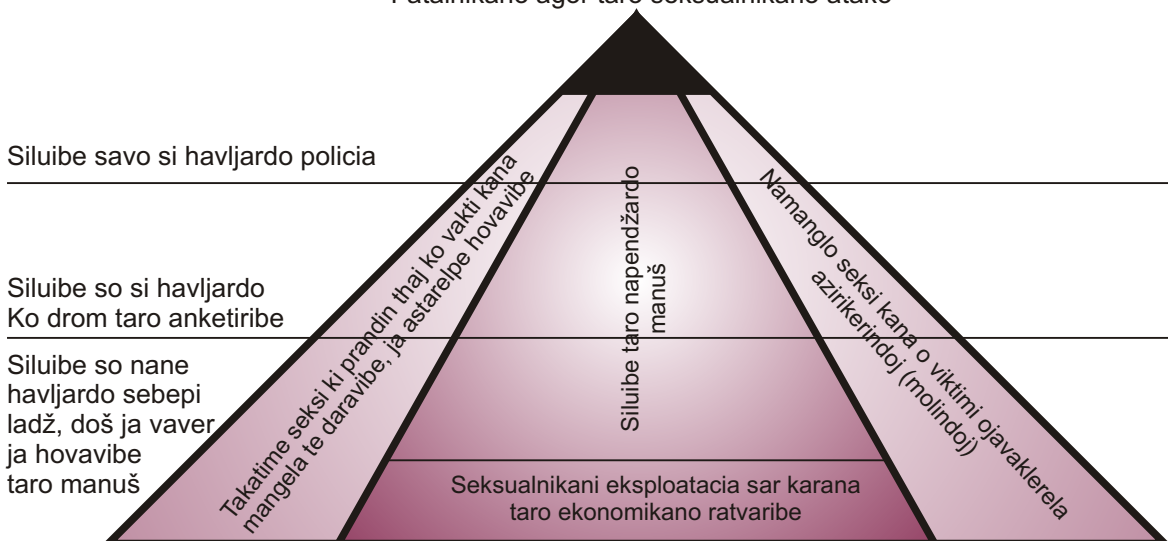
Akava sistemi, koleske si džovapiale sar o humanitarnikane bukjarne, agjaar thaj e khedinakere džene, kamla te ovel pendžardo sa e dženenge ki khedin thaj sa e akterenge so lena than ko dejbearka e viktimenge/adala so ačhile dživde. O maškaragenciengoro raportideibe thaj i procedura bašo bičhalibe kamla te ovel hramome thaj irame ko lokalnikane čhibja.

Sar so sikavela o avutno diagrami, buteder taro čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe na havljarenape:

ILUSTRACIA 6.1

O baripe taro seksualnikane atakoskoro problemi

Fatalnikano agor taro seksualnikano atako

Haing: Sumnaleskoro raporti baš takati thaj sastipe: WHO 2002

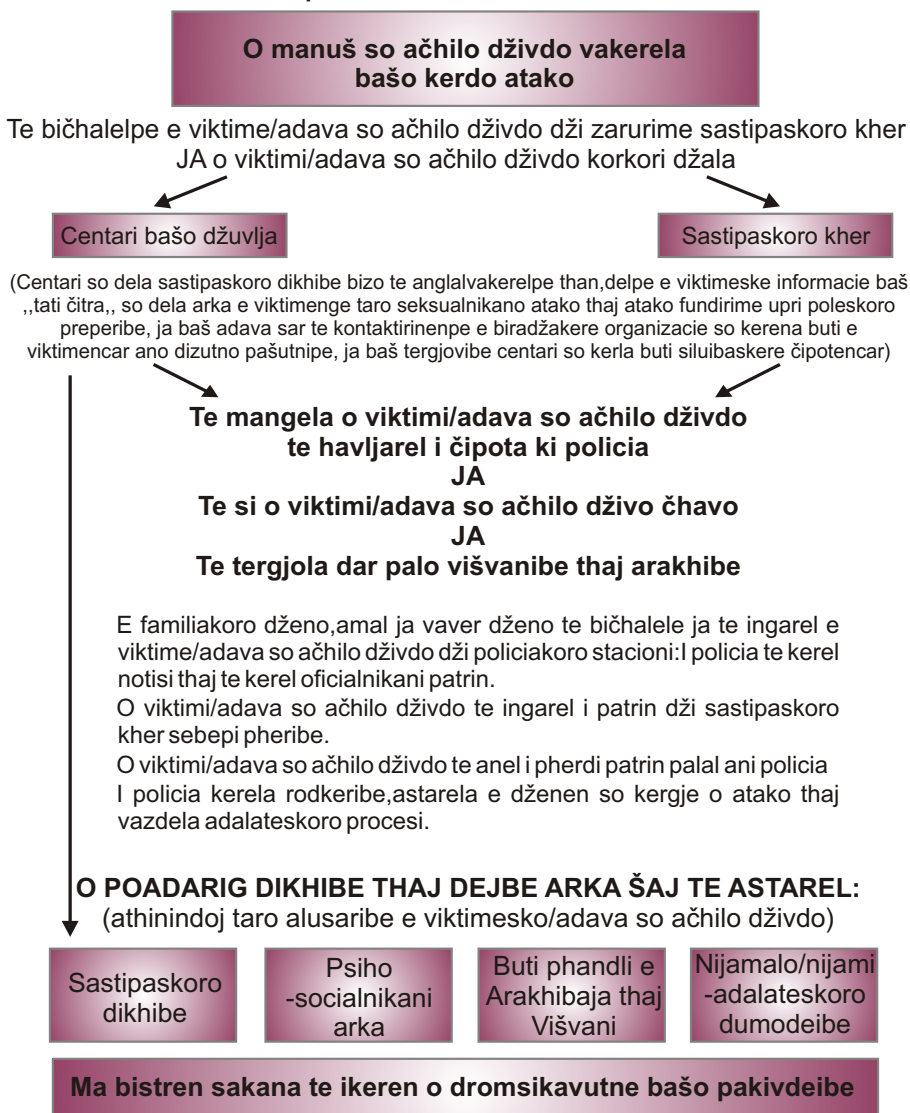
Sa o akteria kamla te oven jekhajak gndipaja bašo jekutno raportideibaskoro sistemi.

Jek džandlo elementi baš efikasno sistemi bašo raportideibe si te istemalkerelpe jekutni thaj barabarutni Patrin baš havljaripe o čipote taro seksualnikano atako thaja atako fundirime upri poleskoro preperibe. Kana si zaruri,akaja patrin kamla te iranelpe,a sa o akteria kamla te oven sikavde bašo leskere istemalkeribaskoro čhani. Dikh o Kotor 7 baš adava sar te bajrarelpe jekutno thaj barabarutno raportideibaskoro sistemi, thaj baš adava save informacie kamla te denpe ani Patrin baš havljaripe o čipote taro seksualnikano atako thaj atakpo fundirime upri poleskoro preperibe. Ko Sadaki 2 arakhelape misal tari patrin baš havljaripe o čipote taro seksualnikano atako.

O akteria kamla te bajraren o mehanizmia baš observiribe thaj moldikeribe o butikeribe baš reagiribe thaj efikasno sistemi baš raportideibe thaj bičhalibe.

I resarin taro raportideibaskoro sistemi si te arakhel bajraripe e reagiribaskoro interveniribe sar so si planiribe.O moldikeribe dela arka e akterenge baš identifikuipe o čačutno butikeribaskoro čhani, efikasnipe ko reagiribaskoro butikeribe, thaj baš adava isi ja nane e viktime/adava so ačhilo dživdo zaruria so nane pherde. Sa o akteria kamla te len than ko akale mehanizmengoro bajrovibe thaj moldikeribe. Dikh o Kotor 7 palo pučibe bašo čhania te bajrarenpe efikasna mehanizmia baš observiribe,raportideibe thaj moldikeribe.

Misal bašo raportideibaskoro sistemi/bičhalibe

Kotor 1

Kotor 2

Kotor 3

Kotor 4

Kotor 5

Kotor 6

Kotor 7

Kotor 8

Hazrikeribe e našutnengere khedina te reagirinen

I buti e khedinaja si džandipastar bašo bajrovibe o ikeribaskere programe thaj aktivipa

Akala programe, bajrarde ki barabarbuti e humanitarnikane akterencar thaj našutnengere khedinencar, sikavgjepe sar majefikasna: Sebepi khedinakoro angažiribe:

- Te tamirinelp e džandlipe thaj haljovibe o vjavaharia maškar o polia, sar thaj seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe andre bi našutnengiri khedin ko drom taro kampanje baš informiribe.

Akala kampanje kamla te astaren sa e populacia: murša, dzuvlja thaj čhave taro sa etnikane thaj dineskere grupe. O murša so si angazirime ano nasiatideibe paše sar peste dzenenge thaj ko informiribaskere bukja, šaj te oven tari arka ko asarikeribe upro gndipe ko tradiciakere adalatia mujal o viktimi/adala so ačhile dzivde, kana bajrarelape e arakhibaskoro sistemi ani khedin so činavela thaj reagirinela ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe thaj ko pakjabe e vavere muršen ko fakti kaj asavko atako kerela bilačhipe baši sahani khedin.

- Te ikerenpe thaj te zurakerenpe o terdutne sepetke taro sasoično dumodejbe.
- Te ikerelp e džuvljengiri rolja sar jekajek ko procesi taro dekretianibe thaj sar legarutni ki khedin.

E dzuvljen-legautne ki khedin sine len činavibaskiri rolja ko dejbe kurazi bašo viktimi/adava so ačhilo dzivdo te oven zorale thaj te roden arka. Kana si sikavde sar organizatoria bašo kampanje baš informiribe ja sar nasiatideuten baš paše sar peste dzene, o dzuvlja legarutne ki khedin iranena sama baš adava o pučiba phandle e poleskere preperibaja thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe te ovel vazdime thaj dikhlo.

- Den arakhibaskoro than baš dživdipe thaj vakteskiri arka bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo.
- Legaren e viktimize/adale so ačhilo dživdo te lel socialnikani, medicinakiri thaj niamali arka.
- Višvankeren o arakhibe e viktimeskoro/adava so ačhilo dživdo, e manušeskoro so kergja o atako, lengere familie thaj i khedin

O aktivipe te reagirinelp kamla jekhajak agjaar te lel sar resarin e manuše so kergja o atako. O viktimia/adala so načhavkergje o atako ani familia majbut fori ka alusaren te ačhon e manuše so kergja o atako taro ekonomikane karane. Te na dengjape arka e manušeske so kergja o atako, majčače ov ka kontinuirinel asavke bilačheistemalkerutne atakoncar.

- Keren jekhajak tumaro butikeribe e našutnengere khedinaja thaj e vavere akterencar baš promoviribe o efikasno butikeribe bašo činavibe thaj reagiribe.
- Keren takati te angažirinelp e našutne ko dekretianibe baš turli čhania servisia so ka oven sar bahani, ko save lokacie, koj ka del olen, ki savi čhib/čhibja.

Ano našutnengere logoria, o servisia šaj te denpe ko centria taro ambulankoro tipi, centria baš dzuvljengoro sastipe, kulturakere khera thaj ternengere, ja ko vavera lokacie kote o viktimi/adava so ačhilo dzivdo hošinenape šukar ki te havljaren i čipota taro atako. O servisia kamla te denpe ki lokacia kote šaj te garantirinelp e pakivkeribe thaj digniteti e viktimeske/adava so ačhilo dzivdo.

- Te kerelpe takati baš servisia kola si hošime ko kulturnikane pučiba.
- Te kerelpe takati baš viktimeskere /adava so ačhilo dživdo nijamia thaj baše džuvljengere nijamia ko sahnipe.

Buteder radze-kherutne na mukena e našutnenge te len than ano politikane aktivipa, sar misal ko mangipe te iranenpe o kanunia. Akava simantrikerela e našutnengoro kabulipe te fundirinen khedipa baš džuvljengere nijamia kola ka keren buti ko po šukaripe. I thanakerdi konekcia e biradzakere organizaciencar anfdre ani them-domakjini so lenathan ko butikeriba bašo šajdikeribe e našutnenge te ovelen kjari taro nijamiarakhutno bizo te phagenpe o kanunia e phuvjake-kherutni.

Bajraribe/reagiribe ko sastipaskere/ medicinakere zaruria baše viktimia/adala so ačhile dživde

O tipi atako thaj e vakteskoro roko taro hamli kana uli i čhipota dži o hamli kana o viktimi/adava so ačhilo dživdo resela ko sastipaskoro kher, alusarela o čhani dikhibe so šaj te delpe leske.

Bare džandipstar si o manuš so ačhilo dživdo te vizitkerel e sastipaskoro kher so majsig šaj palo čhipotakoro ovibe, ki te delpe leske majšukar šajdutni arka ja dikhibe.

Te delpe sarigengoro sastipaskoro arakhibe so si lokho te dejbaske

- E doktorengere dikhiba thaj o sasljaripe kamla te keren sikavde džene, šajdipaja taro jekhajek poli sar o džene kaske kamla te delpe sastipaskere servisia. O džovapiale protokolija thaj adekvatna šeja, drapia thaj vaver, kamla te istemalkerenpe baš:

Te činavelpe infekcia (seksualnikane astaribaskere nasvalipa thaj vavera)

Te činavelpe o namanglo khamnipe

Te sasljarenpe o ratvakeriba

Te khedenpe fizikane tasdivia baš atako.

Te denpe nasijatidejbaskere servisia thaj sasljaripe ko čipote taro psihologikane traume

Te kerelpe pacientengiri selekcia ano sastipe ki konekcia e seksualnikane atakvoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

- Te bičhalelpe thaj te arakhelpe vora ki zarurime digra baš dikhibe kana si zaruri.
- Te denpe servisia baš adarutno dikhibe e sastipaskoro hali.
- Te arakhenpe medicinakere tasdivia (tasdivikeribe, kana adava si zaruri) ko vakti taro adalateskoro procesi, vazdime sebepi dekreti taro viktimi/adava so ačhilo dživdo te rodel po čačipe ko niamalo drom.
- Te kerelpe barabarbuti e doktorencar tari tradiciakiri medicina sebepi identifikuipe, havljaripe, bičhalibe thaj dejbe zarurime fundavni arka bašo viktimi/adala so ačhile dživde.
- Te dokumentirinenpe, khedenpe thaj analizirinenpe o evidentia.

- Te observirinenpe e sastipaskere servisia, lendoj thaj o jekhajekh lejbe than taro džuvlja, murša thaj adolescentia, sar thaj o kvaliteti taro dende servisia.
- Te observirinenpe e sastipaskere zaruria bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo.
- Te identifikuinelpe thaj te planirinelpe strategia so kerela buti e anutne šartencar sar so si alkoholozmi.
- Te kerelpe lafi ko anav e viktimesko/adava so ačhilo dživdo.

Sebepi arakhibe,višvanibe thaj protektiribe.

Sebepi kanuneskere iraniba thaj politika ki them domakjini so šaj te ovel ko mujalipe e niamencar ja/thaj e zarurencar taro viktimia/adala so ačhile dživde.

- Te kerelpe barabarbuti e dženencar taro sastipaskere khera,doktoria tari tradiciakiri medicina thaj khedin bašo sikavkeribe thaj bajraribe o hoši.

Dikh jeka jek agjaar:

Klinikakoro dikhibe baše manuša so nakhavgje o siluibe (UNHCR/WHO 2002)

Maškaragenciengiri konferencia baše sikavde dersia phandle e činavibaja thaj reagiribaja ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ano našutnengoro pašutnipe (UNHCR 2001)

Praktikano pašeavibe dži atako fundirime upri poleskoro preperibe: Programakoro legarutno baš bukjarne thaj direktoria ano sastipaskere servisia (UNFPA 2001)

Maškaragenciengoro tereneskoro vastlil bašo reprodukciakoro sastipe ano našutnengere situacie (maškaragencie 1999)

Planiribe phandlo pheribaja o psiho-socialnikane zaruria baše viktimia/adala so ačhile dživde

Palo kerdo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, o viktim/adava so ačhilo dživdo šaj te hošinel turli emocionalnikane thaj psihologikane reakcie.,lendoj i dar,ladž,doš,depresia thaj holi. Šaj te kerel zorale mehanizmia baš arakhibe, sar so si bistrejbe,naangigaribe thaj hor garavibe e traumakoro akti so oj hošingja upri peste. E familiakere džene jekajek agjaar šaj te nakhen turli emocionalnikane hošia, baš so kamlape lenge dumodeibe ko vakti taro akava traumatikano periodi.

Kori o viktimia/adala so ačhile dživde kamlu te vjavaharina amen bare samaja thaj gajreteu.

O aktivipa andre ani khedin si majefikasna kana lokjarena o traume.Akala aktivipa šaj te astaren:

- Identifikacia thaj sikavibe e tradicionalnikane bukjarne so dena dumo thaj kola si fundirime andre ani khedin
- Te bajrarelpe grupa bašo dumodeiba e džuvljenge ja grupa so si hulavdo kerdi bašo dumodeibe e viktimenge/e dženenenge so nakhavkergeje o seksualnikano atako thaj lengere famiilige.

- Te thanakerelpe "iranibaskere thana" kote o viktimi/adava so ačhilo dživdo šaj te len pakjavutni thaj gajlelime dikhibe, informacia thaj nasiati.
- Ko adava o psiho-socialnikane bukjarne kamla te:

Ten nasiatia ko krizakere situacie (šunibe, emocionalnikano dumodeibe, kuraži) e viktimenge/adala so ačhile dživde thaj lengere famlienge, bičhalindoj olen baš dejbe polungovakteskere servisia baš emocionalnikano dumodeibe;

Te ikeren e praksakoro kontinuiteti bašo pozitivnikano tradiciakoro saljovibe ja užariba so kamjabiale istemalkerenape ki them kotar so avena, sar džovapi baše traumatikakere thaj dukhavne čhipote;

Te keran buti ko anav e viktimeske/adava so ačhilo dživdo anglo sastipaskere servisia, policia/arakhibe, niami/niamiadalateskoro šerutnipe thaj baše vavera džene so kerena nesavi buti;

Te bajraren grupakere butikeriba bašo viktimi/dava so ačhilo dživdo thaj baše vavera džuvlja, so si phandle e tamiribaja sepetka bašo dumodeibe, reintegracia ani khedin, sikljovibe džandipe thaj korkoipkajibe thaj bašo promoviribe o ekonomikano abulipe. Te šurakerenpe programia

Dikh jeka jek agjaar:

Sar legarelape: Džovapi tari khedin ko seksualnikano atako upral o džuvlja, Ngara, Tanzania (UNHCR 1997)

E ruhiskoro sastipe ko našutne (UNHCR/WHO 1996)

Bajraribe o reagiribe fundirime upro višvanibe thaj arakhibe

Ko nesave čhipote, e viktimeske/adava so ačhilo dživdo šaj te ovel zaruri te arakhelpe than kote ka šaj te garavelpe palo kerdo atako. Oj šaj na ka ovel ko šajdipe te iranelpe khere te si ko misal, o manuš so kergja o atako thaj ko jek vakti dženo ani familia, komšia ja dženo ki lakiri khedin. ***I familia thaj i khedin kamla avgo te den garavibaskoro than thaj arakhibe e viktimeske/e manušenge so ačhile dživde.***

- Te planirinenpe strategie thaj opcie bašo vakteskoro arakhibe e viktimeske/adava so ačhilo dživdo, sar so si relokacia, fundiribe arakhibaskere zone andre ano logoria thaj keribe arakhibaskoro than. Arakhibaskere garavde thana kamla te keranpe salde ki čipota kana nane vaver ikljovibe, soske, te si locirime podur tari khedin thaj legardi tari rig e operacionalnikane partneski, šaj džipherdo te ciden te keran korkori e viktime/adale so ačhilo dživdo.
- Te lenthana thaj o pophure džene ani našutnengiri khedin kana delape arka baš o viktimi/adava so ačhilo dživdo.
- Te analizirinenpe o evidentia taro seksualnikane atakongere čipote thaj te komunicirinelpe sa e akterencar, sar thaj e khedinaja baš arakhibaskere rizikoja thaj problemia.
- Te keranpe šartia baš pakivkeribe o kanunia ikerindoj o efikasno servisengoro lejbe than baš arakhibe, sar thaj baš niamalo thaj sigutno adalateskoro procesi bašo manuš so kergja o atako.
- Te angažirinelpe i khedin ko sa o riga bašo khedinakoro arakhibe. Te keranpe šartia o džuvlja te oven kotar taro polciakere takatia/ja arakhibaskere džene.

- Te lenpe ko anglodikhibe o alternativnikane solucie sar čhania baš arakhibe o viktimia/adala so ačhile dživde, lejbaja thaj o thanakeribe ko vaver logori ja thanakeribe, numa kote te ovel šajdutno.
- Te arakhelpe sikavde policajcia taro džuvljano poli baše sa arakhibaskere grupacie andre ano našutnengere khedina.
- Te educirinelpa i policia thaj o bukjarne ano arakhibaskere servisia baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe.

Dikh jeka jek agjaar:

Čhina viba thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ano našutnengoro pašutnipe: Raporti baši Maškaragenciengiri konferencia baše sikavde dersia (UNHCR 2001)

Thanakeribe nijamalo/nijamiadalateskoro sistemi bašo reagiribe

Jekhajak e thaneskere šerutnipaja te thanakerelpa sistemi baši dejbe arka kole arkaja o viktimia/adala so ačhile dživde so mangena nijamali satisfakcia baše došale bukja upri lende te šaj ko vakti te šurarkerel adava procesi.

Akava teliphaljovela keribe thaj ikeribe zoralo barabarbutikeribe e lokalnikane niamalipaja, policijaja thaj e došalipaja. Panda pobut, kamlape barabarbuti e tradicionalnikane adalatencar andre ani khedin ki te šaj o viktimi/adava so ačhilo dživdo te lel satisfakcia savi so kamla te delpe lenge.

Pendžaribe o relevantno nijamalo sistemi

- O oficeri baš arakhibe kamla te pendžarel o relevantno nacionalnikano kanuni, sebepi akava:

Kola kanunia thaj kola procedure si ko takati? Kola si o nijamale definicie baši turlu čhania seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe: Kerela o atako ja na ano kherutnipe došalipaskiri sankcia, javerčhani taro sahno phageribe phandlo e fizikane atakoja?

Te ikerela ko konstitucionalni amandamnia phandle e manuškane niamencar, isi li šajdipe te akharelpe ko adala nukte taro amandmania ki te vazdelpe pučibe baše nesave čhania seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe?

Kola kanunia dikhljarena o pučibe čhaveskoro peravibe? Te si o peravibe ki funda nalegalnikano, tergjona li hulavde šartia (so šaj te chidenpe)-sar misal kana i džuvli ačhola khamni taro siluibaskoro akti, kana e džuvljakoro dživdipe si telo pučibe, ja kana tergjona karane phandle e psihologikane šukaripaja baši džuvli-teli save o peravibe si muklo? Savo čhani tasdivi si zaruri ki te pherenpe o šartia baš hulavde karane?

So te kerelpa ki čhipota rovibe phandlo e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe.

- O džene so komunicirinena e viktimea/adalea so ačhilo dživdo thaj čhivgja te rodel satisfakcia ko nijamalo drom kamla te ovel gajretlia. Ano jek vakti, kamla te del sa o informacie baš nijamali procedura tari them so dela azili.
- O viktimi/adava so ačhilo dživdo kamla te ovel informirime baš adava so šaj te adžikerel tari niamali procedura. O džene taro arakhibaskoro servisi thaj sasoinipe kamla te keren barabarbuti ki te arakhen jekajak informiribe baš o

dženo so dengja rodibe ja tužba baš leskere nijamia, kanuneskiri procedura thaj vakteskoro periodi phandlo e proceduraja. Kamla te oven hazri te den džovapi ko numa savo te si pučibe taro dženo so dengja o rodibe. E džene so dengja o rovibe, kamla te ovel nasijatime bašo šajdipe taro došalipaskoro akti ano kanuneskere jakha, baš adava kobor o rodkeribe thaj došalipaskoro paldibe ka ovel, baše šajdutne agora taro niamaiadalateskoro procesi, thaj baši rolja taro UNHCR thaj o agencie kolencar kerela barabarbuti.

- O arakhibaskere džene jekajek agjaar kamla e viktimeske/adava so ačhilo dživdo te nasijatidel baš o terde sastipaskere servisia, astarindoj o avibe dži nasijatidejbaskere servisia thaj o procedure phandle e dikhibaja o ratvaribe, nasvalipaskoro činavibe thaj agorkeribe o namanglo khamnipe, agjaar sar so anglodikhena e themakere kanunia.

- E arakhibaskere oficiria jekajek kamena te :

Te dikhen o dženo so ačhilo dživdo thaj adava so kergja o atako te ovelen registraciakere dokumentia thaj legitimacie;

Te oven ki barabarbuti e lokalnikane advokatencar so džanena e themakere kanunia thaj o procedure phandle e seksualnikane atakoja;

Te dikhen o raporti baš tužba te ovel hramome ki lokalnikani policia;

Te keren takati baš adava e doktorengoro raporti thaj o raporti taro viktimi/adava so ačhilo dživdo te oven notikerde thaj istemalkerde taro zarurime themakere šerutne (policia thaj publik došakerutno);

Te keren o šerutno tasdividženo tari našutnengiri khedin te ikerelpe dži kanuneskere procedure ko drom dejbe raporti thaj te avel ko adalati tgani kana adava rodelape lestar;

Te oven ki tang konekcia e arakhibaskere oficirea thaj e policijaja, thaj te den takati o džene taro adalateskoro procesi phandlo baš seksualnikano atako te oven arakhle taro daravkeribe thaj vavera daraviba upri lengoro fizikano arakhibe;

Te keren sama UNHCR thaj leskere bukjarne ja o džene taro leskere egzekutivakere partneria/agencie te dikhen sa e našutnengere viktimen/adala so ačhile dživde ko vakti taro šunibe anglo adalati.

Kamla pe te ovelpe pendžardo e roljaja taro UNHCR thaj vavera nijamale servisia.

- O oficiria baš arakhibe kamla te identifikuinen o lokalnikane organizacie baš džuvljane niamia thaj o nijamale khedipa so kerena buti ko pučiba baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj te bajraren partneriba sebepi akale problemengoro činavibe. Ano thana kote UNHCR dela niamali arka, kamla te dikhel o viktimi/adava so ačhilo dživdo te oven prezentirime taro nijamalutne poangle praktikane džandipaja. O prezententia taro biradžakere organizacie so kerena buti e UNHCR-eeskere dženenecar baš arakhibe sebepi dejbe nijamale servisia kamla te:

Te den e dženeske so dengja tužba (rodibe) sa o zarurime informacie baši kanuneskiri thaj došalipaskiri procedura resarinaja te hazrikeren ole thaj leskere/lakere familia baš adalateskoro procesi;

Te den arka e dženeske so dengja o rodibe kana havljarelape bašfinansiribe o niamlutno procesi, te si adava čhani arka šajdime e themakere kanunencar (te na tergjola asavko čhani arka, UNHCR kamla te dikhel ko budžeti te arkhel nesavi nukta phandli e adalateskere hardžipancar bašo viktima taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe);

Te legaren e džene so dengja o rodibe dži policiakoro stasioni thaj dži adalati thaj te len than ko vakti taro sa o intervjuja thaj ikljovibe anglo adalati;

Te havljaren e adalateske sar opserviribaskere džene ko sa o čipote kana šaj te keren lafi angli adlati (akava si bare džandipastar ko čipote so si phandle e čhavencar);

Te dikhljaren o šajdipe te ikerelpe adalateskoro šunibe palo phandle udara ki te šaj o viktimia/adala so ačhile dživde thaj lengere familie te arakhenpe taro džipherde traume;

Te arkhen o pakivkerde notisia taro sa o čipote thaj adalea nai konekcia ko niče te den raporti baš e arakhibaskere džene taro UNHCR.

Kamla te džanenpe sa o nijamia baš adava so si došakerdo.

- O došakerdo si nijamea kori leste te vjavaharinenpe pakivbaja leskere nijamia sar dženo kaskoro došalipe nane sikavdo. E UNHCR-eskiri dajatva kori o došakerutno si adale dženeske te kerel šartia baš niamalo adalateskoro procesi thaj ko vakti taro leskoro šučibe thaj o vakti nakhavdo ko phandipe trujal leste/late te vjavaharinelpa sar kori manuškano dženo. E UNHCR-eskere džene baš arakhibe ka iranen sama bašo pakivkeribe o nijamia e došale dženeske ko vakti taro rodkeribe thaj adaltibe. UNHCR hulavdo ka iranel sama baš:

O gečjavibe ko vakti taro adaltibe te na oven but bare;

O dženo so si phandlo te na ovel cidljardo;

O došakerdo te na ovel dikhlo ko namanušikano čhani džikote si ko anglo phandipe (pritor);

Ki čhipota džikobor o došakerdo si namanušiakne tretirime, UNHCR ka arakhel leskere nijamia angli o relevantna šerutne ki te višvankerel o tretmani aso jekajekipe e kanunencar.

Kamlape te džanelpe e sankciakoro istemalkeribe thaj baši džeza.

O džene taro UNHCR džovapijalo baši dejbe arka kamla te iranel sama adala našutne so si došakerde sebepi seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe te oven sankcionirime ko jekahjek čhani sar kana bi ovena sine sankcionirime o themutne adala thematar, ja, ko jekajekipe e zarurime themakere dromsikavutnencar phandle e sankcioniribaja. UNHCR thaj leskoro biradžakoro partneri so dela niamale nasijatia ki dendi them, kamla te iranen sama ki te šaj adala so kergje o atako te oven sankcionirime ko čhani so na diskriminirinela olen sebepi lengoro našutnengoro statusi. O sankcioniribe e došale dženen so si čhave kamla te lelpe ko dikhibe lengoro zaruri tari rehabilitacia, Sakote kote isi šajdipe, e tikneberšengere došakerde na kamla te oven anglophandle ko jekajek objektia, ja thana sar o bare došale džene.

Kamla te ovelpe informirime baši satisfakcia.

Te rodela o viktimi/adava so ačhilo dživdo satisfakcia taro adava so kergja o atako trujal dizutnengiri parnica, kamla te višvankerelpa leske nijamalo dumodejbe baš adaja procedura. Ki čhipota kana UNHCR nane ko šajdipe te del asavki arka, kamla e viktimenge/adala so ačhile džibvde te lokharelpe o avibe dži bizolovengoro nijamalo dumodejbe kolen dena o nasijatidejbaskere khera baši nijamali arka, ja organizacie baše džuvljane nijamia andre ano dizutnengoro khedipe.

Kamla te ovelpe informirime bašo čhania sar činavenape o nahaljoviba.

Ano nesave khedina, bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo šaj si polokho te roden niami baš regres taro tradicionalnikane ja adeteskere mehanizmia baš problemengoro činavibe. Ano nesave čipote, o viktimia thaj lengere

familie si teli presia te istemaleren o mehanizmia tari dar kaj i khedin ka našel olendar džikobor na kerena adava. O džene taro UNHCR džovapiale baši dejbe arka kamla te dikhen akala mehanizmia ki te pakivkeren korkori kaj ola si ko jekajekipe e themakere kanunencar thaj maškardžianskere standardencar phandle baš manuškane niamia. Ko čipote kana akala alternativna strukture phagena e themakere kanunia, e arakhibaskere džene kamla te sikaven thaj te šajdikeren pošukar informiribe ani khedin, kuražindoj e dženen tari khedin kaj pi praksa baš problemengoro činavibe te anen paše e maškardžianskere standardencar baše manuškane nijamia. Akava čhani nevipa šaj te ovel pobaro vakti, agjaar so o gajreti thaj o gndipe bizo anglal kerdo tasviri si bare džandipastar.

Dikh jeka jek agjaar:

Legarutno baš arakhibaskere oficiria: Čhinavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe (UNHCR 1998)

Čhave našutne: Dromsikavutne phandle dejbaja arka thaj pošukar dikhibe (UNHCR 1994)

Dromsikavutne phandle e arakhibaja džuvlja našutne (UNHCR 1991)

Identifikuibe i rolja taro vavera potencialnikane akteria

Trujal o akteria tari umal sastipe, sasoitne servisia, thaj arakhibe thaj višvanibe, tergjona vavera manuša kolengere rolje si džandle kana reagirinelape ko zaruria e viktimenge/adala so ačhile dživde. **Sarine so kerena buti e našutnencar kamla te oven pendžarde pe dajatvencar thaj e vaverengere dajatvencar so lena than ko dejbedumo e viktimenge/adala so ačhile dživde palo seksualniukano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe.**

Tereneskoro servisi

- Lela thaj dikhela o raportia bašo čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- Dela višvanibe baš o viktimi/adava so ačhilo dživdo thaj bahankerela sa e akterenge so adale dženenge dena arka te vjavaharinenpe kori lende bare samalipaja thaj gajretea.
- Kerena takati ki te šaj o viktimi/adava so ačhilo dživdo te lel arka taro sa o akteria, aso zaruria.
- Bajrarel e administraciakere mehanizmia phandle e arakhibaskere zarurencar bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo, sar so si dejbe bonia baš hajbe andre ko kher, thaj dejbe hulavdo thanakeribe thaj nahabaskere inkalina bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo.
- Kerela evidencija baš i kontrola upri trendia taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, analizirinela o problemia thaj kerela strategija baš činavibe thaj reagiribe.
- Kerela jekhajekh pe butikeriba e vavere sektorencar thaj akterencar.

Programakere servisia

- Dela arka thaj dumo baš sa o sektoria ko thanakeribe multisektorenkoro plani bašo činavibe thaj reagiribe.

- Dela resursia bašo dumodejbe ko zarurime butikeriba.
- Lela thaj dikhela o harne raportia so saikerena evidentia, thaj butikeriba phandle e zarurenar ko trendia, analiza baš činavibe thaj reagiribe.
- Dela dumo bašo partneria so si ko jekh vakti thaj maškardžianeskere biradžakere organizacie kana delape resursia baš programe bašo činavibe thaj reagiribe.
- Kerela jekhajekh po butikeribe sa e sektorencar thaj akterencar.

Šefi ki kancelaria

- Lela thaj dikhela o raportia thaj analize baš o evidentia phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj e programakere butikeriba thaj agora.
- Dela dumo bašo UNHCr-eskoro planiribe, realiziribe, opserviribe thaj moldikeribe i strategia baši činavibe thaj reagiribe.
- Lela than ko maškarsektoreskoro thaj maškaragenciengiri koordinacia.
- Angažirinela sa e dženen taro UNHCR, našutne, partneria thaj tari radžadomakjini ko programengoro bajrovibe
- Šajdikerela uči digra baš dejbedumo ko butikeribe baši činavibe thaj reagiribe, dela arka ko činavibe o problemia thaj kerela takati baše zarurime resursia.
- Kerela barabarbuti pe kolegencar taro vavera UNHCR-eskere kancelarie thaj vavere agencienar taro UN baš ikalibe o maksimalnikano kjari taro dende resursia thaj dejbe informacie.

Policia

- Lela rodiba thaj legarela o rodkeribe palo niamalo thaj došalipaskoro čhani bašo butikeriba liparde ko kanuni
- Ko jekhajekhipe e standardno policiakere šhaneja bašo butikeribe, astarela e došakerde džene/dženen, legarela o rodkeribe, hazrikerela o tužbakere rodiba, dela e adalateskere lila bašo lejbe than thaj kerela takati sa o potencialnikane tasdivia te oven ko adalatibe.
- Kerela takati, kana si zaruri bašo sigutno keribe o rodkeribe thaj došalipaskoro paldibe ko čhipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- Dela džovapi e viktimeske/adava so ačhilo dživdo bašo došalipasko-niamalo procesi
- Sikavela haljovibe bašo zaruri taro privatnipe, pakjaibe thaj pakivkeribe e viktimize/adava so ačhilo dživdo.
- Lela than ko kampanje baš edukacia thaj informiribe bašo kanunia thaj niamia so hazrikerena o servisia baš arakhibe ko kjari e našutnengere khedinake.

Adalatibe

- Hazrikerela e kurkeskiri patrin čipotencar,dejbaja deskripcia ko save taro liparde čipote o džene taro soduj riga si našutne džene (adala so dengje rodibe ja došakerde)
- Ko jekhajekhipe e standardikane proceduraja,legarela o nijamalo čhani taro čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so astarena thaj pakivkeribe o čipote, legarutnipe ko šunibe thaj adalateskoro procesi, tasdivengoro akharibe thaj sankcioniribe.
- Lela than ko butikeribe thaj seminarengere butikeriba, ko publikoskoro informiribe so organizirinela o arakhibaskoro servisi.

Te kerelpe plani baš butikeribe e dženencar so kergje o atako (kerutne)

O butikeribe e dženencar so kerena o atako si pharo,numa thaj zarurime. O manuškane niamia e dženeske so kergja o atako, thaj lengoro arakhibe, kamla te pakivkerenpe. Te si o manuš so kergja o atako ko jekh vakti thaj našutno, tgani le isi nijami taro maškardžianeskoro arakhibe. ***E multisektorskoro timi kamla te bajrarel plani bašo butikeribe e dženea so kergja o atako.***

- Te konsultirinelp e nacionalnikane autoritetencar baš o butikeribe so si leljarde ki lokalnikani digra baš butikeribe e dženencar so kergje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- Angažirinela e arakhibaskoro servisi thaj i policia, astarindoj thaj e arakhibaskoro servisi ki khedin, ko butikeribe thaj observiribe o butikeribe taro pendžarde džene so kergje o atako.
- Sakote kote isi šajdipe,durarkerela e dženen so kerena o atako taro vavera džene ki khedin

Klideskere nukte

I khedin kamla te lejarel o legarutnipe ko planiribe o čhania bašo dumodejbe bašo viktimia/adala so ačhile dživde manuša.

Bajrarella o butikeribe baš edukaciriba thaj informiribe e khedinake

- Te lansirinenpe o kampanje baš publikoskoro informiribe bašo seksualnikano atako bahankerdo sa e dženenge tari khedin.

Thanakerela mehanizmia baš bičhalibe thaj raportidejbe

- Thanakerela phravdo sistemi baš bičhalibe ko sakova pašutnipe agjaar so o viktimi/adava so ačhilo dživdo džanena kote ko vakti šaj te len zarurime arka.

Te kerelpe hazri i khedin bašo regiribe

- Te kerelpe barabar buti e khedinaja si zaruri ki te bajrarenpe o ikerde thaj efikasna strategije bašo reagiribe.

Reagiribe ko sastipaskere/medicinakere zaruria bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo

- Te kerelpe hazri bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo lokho paše avibe dži sastipaskoro dikhibe, servisia baš bičhalibe thaj poadarutno dikhibe sar thavdela e sastipaskoro hali.

Reagiribe ko psiho-socialnikane zaruria bašo viktimia/adala so ačhile dživde.

- Te vjavaharinelpa kori o viktimi/adava so ačhilo dživdo bare samalipaja thaj gajretlukoja.

Te kerelpe arakhibaskoro thaj višvankeribaskoro sistemi baš reagiribe

- E viktimeske/adava so ačhilo dživdo kamla te delpe arakhibe pali kerdi atakoskiri čipota, thaj i khedin dajatvime si te angažirinelpa ko dejbe arakhibaskoro thanakeribe.

Te thanakerelpe niamalo/niamiadalateskoro reagiribe

- Jekhajekh e lokalnikane šerutne dženencar, te thanakerelpe sistemi baš dejbe arka savo o viktimia/adala so ačhile dživde so rodona nijamali satisfakcia bašo kerde došalipaskere bukja upri lende, šaj ko zarurime vakti te pherenpe.

Te identifikuinpenpe o rolje thaj o dajatve e vavere potencialnikane akterenge

- Tereneskoro, e programakoro thaj legarutnengoro dženalipe šaj te keren adalateskiri rolja ko reagiribe ko zaruria e viktimeske/adala so ačhile dživde.

Te kerelpe plani bašo butikeribe e dženencar so kergje o atako

- O manuškane niamia bašadava so kergja. astarindoj thaj lengoro plesutno arakhibe, kamla te oven pakivkerde.

KOTOR 5

HULAVDE DIKHIBA PHANDLE E ČHAVENCAR NAŠLE MANUŠA

Džikote o principia thaj o dromsikavutne kolenge kergjape lafi ko nakhle kotora šaj te istemalkerenpe thaj upro čhave našle manuša, isi vavera hulavde pučiba so kamla te lenpe ko dikhibe kana kerelape lafi baše našutnengere čhave. O čhave e našutnengere khuyenape hulavde čhanencar taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe: bilače tradiciakere adetencar, kinobikinibe, čhavengiri prostitucia, seksualnikano atako andre ki familia thaj seksualnikani eksploatacia, sar thaj bilačo istemalkeribe thaj atako tari rig e dženengiri kola sakana kana mangena šaj te oven paše dži o čhave.

Nesave grupe našutne čhave si majbut telo asari taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Adala grupe si: o čhave bizo jerija, hulavde čhave, čhave ko phandipe, čhave askeria, adolescentia, ruheskere thaj fizikane bizokabulipe čhave, čhave bukjarne, tikneberšengere daja, čhave kolengere daja si viktimia taro siluibe, o čhave sar viktimia/ja sar manuša so nalhavkergje, thaj o čhave okolengere so kergje o atako.

Ki buti e čhavencar našutne, džando si te pendžarelpe i Konvencia baš čhavengere niamia (1989), savi zurakerela o saleljarde standardia baš arakhibe o nijamia sa e čhavengere. Sar džipheribe ko Dromsikavutne deskripcia kerde ko Kotor 2, panda štar principia kamla te del arka ko tumaro butikeribe e našutnengere čhavencar: o nijami baši dživdipe, tergjojbe thaj bajrovibe; e čhaveskoro majšukar interes; nadiskriminacia thaj o lejbe than.

*I konvencia baše čhavengere njiamia (CRC)*¹ definirinela e čhave sar persone poterne taro 18 berš, trujal kana e themakere kanunia so si ko takati zurakerena poterne berša jeka jek sar pherde berša. Akava vakerela kaj CDC istemalkerela sa e čhavenge dži 18 beršpuripe, numa te si sikavdo kaj ov (oj) si pherde beršengiri/oro soske agjaar anglodikhela e themakoro kanuni.

E našutnengere čhave šaj majbut te oven ko riziko taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe thaj kana lelape ko anglodikhibe lengoro athinalipe, lengoro simantrikerdo kabulipe te arakhen korkori peste, thaj lengoro simantrikerdo takati te len than ko vakti kana anenape dekretia. Trujal o fakti kaj len isi but tikno dživdipaskoro džandipe, e čhaven si lokho te istemalkerelpe thaj te legarenpe diso te keren, numa e pophuren. Athinindoj tari digra ko lengoro bajrovibe, ola šaj ko sahnipe na haljovena i seksualnikani natura taro nesave vjavaharia, thaj adaleske nane ko šajdipe te den jeka jek informiribe. Džipherdo, o etnikane, poleskere preperiba, kulturakere, ekonomikane thaj sasoične šartia, jeka jek agjaar šaj te bajraren o riziko e našutnengere čhave te oven viktimia/manuša so nakhavkergje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

O seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si rumibaskere asareja upri fizikano thaj ruheskoro bajrovibe thaj sastipe ko čhave.

1 Convention on the Rights of the Child = CRC (prim. prev.)

Sar so si vakerdo ko Kotor 1, o seksualnikano istemalkeribe šaj te leljarel turli forme, kolendar but lena e čhaven sar resarin. O specifikane (na)keribe bukja taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe-sar misal o našukar tradiciakere adetia-ko but misalia si kerde ko vakti taro čhavoripe jekhe manušeske. Adala so kergje o seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe upri našle manušengere čhave šaj te oven manuša kolen o čhavo pendžarela, kolenge ov pakjala, manuša so si roljaja te arakhen e čhaven ja vavera čhave. Oven minsale bašo fakti, kaj, taro adala karane, e čhaveskoro dikhibe baši kerdi čhipota šaj te ovel javerčhani.

Ko butikeribe e našlengere čhavencar, pendžakeren tumen e CRC-a. Akaja konvencia ko sahnipe dela deskripcia baše fundavne manušikane nijamia sakote ko sumnal, astarindoj thaj e čhaven e našle manušengere. Akala nijamia, anglodikhena nijami te arakhelpe taro seksualnikano istemalkeribe, thaj eksploatiribe. CRC adaleske dela arakhibe e našutnengere čhavenge, thaj ko thema kote na preperena ko numa save te oven našutnengere instrumentia. O *Opcionalnikano protokoli tari CRC baš bikinibe čhave, čhavengiri prostitucia thaj čhavengiri pornografia (2000)*, kerela buti ko pučiba baš kinobikinibe, bikinibe thaj čhavengoro čoribe.

Dromsikavutne

Ko niče si o univerzalnikane leljarde principia si ko sahnipe si vakerde ki CRC, thaj save si šerutne ko butikeribe e našle manušengere čhavencar:

Niami ko dživdipe, tergjojbe thaj bajrovibe: Akava niami kamla te ovel garantirime leljari baja napia kola arakhena o dživdipe. O principi "tergjojvibe thaj bajrovibe" istemalkerelape na salde baše čhaveskoro fizikano tergjojvibe, numa thaj baš leskoro ruhiskoro thaj emocionalnikano bajrovibe. O prandibe ko tikne berša, sar misal, anela telo pučibe o nijamia ko tikneberšengere daja thaj lakere čhaveskoro dživdipe thaj sahnipe tergjovibe thaj bajrovibe. **(dženo 6, CRC).**

Nadiskriminiribe: Sakova čhavo ko pervazia tari themakiri jurisdikcia, bizo dikhibe lakoro/leskoro poleskoro preperibe thaj imigraciono statusi, isile niami baš sa o niamia tari CRC. Akava principi astarela thaj e našle manušengere čhaven (dženo 2, CRC).

E čhaveskoro majšukar interesi: Akava džandlo principi kamla te istemalkerelpe sar dekreti baš hulavdo sakova čhavo, agjaar thaj ko sahnipe baš politikane pučiba thaj dekretia phandle baš grupa taro čhave. Kana anelape nesavo dekreti, kamla ko dikhibe te lenpe sa o šajdutne činaviba phandle e čhavencar, thaj dajatvime sama kamla te iranelpe baš majšukar čhavengere interesia (dženo 3, CRC).

Kana alusarelape politika-sar misal kana delape budžeti-kamla ko sahnipe te analizirinelpo o čhani taro asari so nesavo leljardo akti šaj te kerel upri o čhave. I politika na kamla sakana te ovel upri funda so si majšukar baš o čhave, numa te si dikhle numa save konflikcia, adala so anena o dekretia kamla te len ko dikhibe "o majšukar čhavengoro interesi" sar "dikhibe taro avgo džandipe".

Kana alusarenape kola si majšukar čhavengere interesia, adala so anena o dekreti kamla te len ko dikhibe na salde o objektivna standardia kolenge kerelape esapi kaj si majšukar baš čhaveskoro interesi numa thaj o subjektivna gndipa so dikhena thaj sar gndinela o čhavo ko adava misal. O dekreti baš adava sar te arakhelpe e čhaveskoro majšukar interesi, sakana si pharo, thaj ko but misalia na tergjola salde jek solucia. Kamla te lelpe ko dikhibe but šartia, sar so si o bajrovibe, genetikano poli, kulturakoro palunipe, sahnipe pašipe thaj e čhaveskoro poangluno džandipe taro leskore nakhle berša. Sarine so kerena popaše pendžaribe ko akala principia, kamla te na bistren adava so hramonela ko CRC, thaj ko jek vakti kamla te dikhene o nasijatia taro strukakere manuša sar tari nijamali rig, agjaar thaj taro umala so kerena buti baš čhavengoro bajrovibe.

O lejbe than: O džandipe taro akava dženo si ko adava so e čhaven isi niami te keren asari upri dekreti si si džandipastar baš lengoro dživdipe, thaj ko lengere gndipa te dikhelpe "bare samaja". Akava principi kamla te istemalkerelpe ko sa o čhania kana rodelape azili, ko planiribe phandle e čhavencar sar persone, thaj ko sahno programakoro planiribe (dženo 12, CRC). Kobor o čhavo si pophuro, doborom leskere/ja lakere gndipaske kamla te džalpe bare samaja agjaar so ka dikhelpe thaj o anibe dekreti so ka kerel asari upri leste/late.

Sa akala dromsikavutne si bare džandipastar kana čhina velape so si majšukar čhavengoro interesi ki nesavi dendi situacia. Ko nesave situacie, o majšukar čhaveskoro interesi šaj nane jeka jek e čhavengere manginencar thaj dikhijaba, thaj adaleske kamla šaj te akcentirinenpe.

Dikh jeka jek agjaar:

O fondacie thaj akcie baš čhavengere nijamia (ARC): Maškardžianeskere nijamale standardia (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven 2002)

E vasteskoro lil taro UNHCR bašo palem thanakeribe (UNHCR 2002)

Fondacie thaj akcie baše čhavengere nijamia (ARC): O bajrovibe e čhavengoro thaj e adolescentengoro (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven, 2001)

Kritikane pučiba ki akcia baš čhavengere nijamia (ARC): Bilačo istemalkeribe thaj eksploatiribe (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven, palem kerdo 2002)

Fondacia thaj akcia baš čhavengere nijamia (ARC): Palem thanakeribe (UNHCR; OHCHR; UNICEF, Arakhen e čhaven 1999)

Čhave e našle manušengere: O dromsikavutne phandle baš arakhibe thaj dikhibe (UNHCR 1994)

Konvencia baš čhavengere nijamia (1989)

Grupa našutnengere čhave so si telo asari taro riziko taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

- Čhave bizo strategija, (manuša so arakhena olen) ja hulavdengere čhave
- Čhave anglophandipe
- Čhave askeria
- Adolescentia
- Ko ruhi thaj fizikane nakabulikerde čhave.
- Čhave so kerena buti
- Tikneberšengere daja
- Čhave savengere daja si viktimia/ja nakhavkerdje siluibaskoro akti
- Čhave sar viktimia/so nakhavkerdje diso
- Čhave so kerdje o atako

Čhave bizo staratelia (manuša so arakhena len) ja hulavdengere čhave

O Terminia "čhave bizo starateli" ja "hulavdengere čhave" kamla te istemalkeripe ko than taro vakeribe "jetimi". Baš UNHCR, o čhavo si jetimi salde kana soduj jeria si zurakeribaja mule. E čhavengoro nišankeribe sar jetimia rodela te kerelpe verifikacia bare sanaja thaj si mangipaja te bahankerel lejbe čhaven taro vavera familie, ko than te iranel pi sahni buti ko adava te arakhel e čhavengere familia ja te del arka i khedin.

- O čhave bizo manuš so ka arakhelen ja e hulavdengere čhave taro našle manuša arakhenape ko pobaro riziko tari seksualnikani eksploatacia, bilačo istemalkeribe, marebakere regrutiriba, čoriba, kinobikinibe thaj phandipe, soske šaj nane len bareder dženo kaste ka pakjan thaj savo ka šaj te arakhel len thaj te del len araka. Ko misalia kana čače kamla, e našle manušengere čhave šaj te dživdinen e dženeja tari buvleder familia, so vakerela "manuše so ka arakhelen" numa palem šaj te atakhenpe ko riziko paše sar okola kolende arakhenape e našlengere čhaven bizo manuš so arakhela len.
- Len ko anglodikhibe o fakti kaj grupa čhave bizo manuš so ka arakhelen thaj e hulavdengere čhave šaj jeka jek agjaar te astaren thaj familien so si legarde taro čhave, kote o phureder phralja thaj o phenja arakhena e potikne čhaven.
- **Len ko anglodikhibe o fakti kaj o čhave so ačhile jetimia sebepi sidakoro nasvalipe jeka jek agjaar genjenape ki kategorija čhave bizo manuš so ka arakhelen thaj hulavdengere čhave.** Anglal te ačhoven jetimia, o čhave indirektno astarde sidaja kamla te arakhen pe jerien anglal o meribe. Akava haljovela leljaribe džovapialipe sar bare manuša, mukibe i sikljovni thaj arakhibe e phralen/ja e phenjen. O čhave save palo adava ačhile jetimia sebepi sidakoro nasvalipe, hulavdo o čhaja, majbut fori si marginalizirime thaj nišankerde thaj but fori na delape lenge barabarutno lejbe than dži o zaruria sar o vavera našle manuša. Baš adava ola si telo asari tari dar taro seksualnikano bilačo istemalkeribe thaj eksploatacia. Sar so bajrovela o numero e čhavengoro so ačhona jetimia sebepi sidakoro nasvalipe, agjaar ovela sa majčaćutno kaj ka bajrol e čhavengoro numero so si takatea legarde te keren prostitucia ja namangli buti "ko drom" ja buti andre ki familia.

Čhave anglal te oven phandle

O čhave so arakhenape ko vakteskoro phandipe, ja anglal te oven phandle, ja o čhave so si ko vaver čhani cidime taro tromalipe šaj te oven but fori telo asari taro seksualnikano atako thaj bilačo istemalkeribe, thaj kori lende kamla te vjavaharinelpo ko čhani so lela ko anglodikhibe o zaruria phandle lengere beršencar.

Seksualnikano bilačo istemalkeribe sar so vakerena, kerelape ko but phandipa ja apsane thaj ko thana kote ikerenape anglal te oven phandle, hulavdo ko adala thana kote o phandle manuša dživdinena ko barabarutne kelie. Ko asavke misalia, o čhave šaj te oven resarin taro bilačo istemalkeribe sebepi lengere hulave čhavengere nišania, sar misal kana pakjana kaj nane nasvale taro HIV/sida ja sebepi o baro moldikeribe so delape bašo čhaipe ko but kulture. Baš adava, taro baro džandipe si te oven hulavde o čhave so si ko vakteskere phandle khera, taro pobare, salde te gndingjape kaj si ko majšukar interesi adale čhaveske te na kerelpe asavko diso.

Čhave askeria

Čhavo askeri si sakova čhavo poterno taro 18 berš so si kotor taro nesavo šastrakoro takati, ki savi te si rolja, sar thaj adala so si kotor tari adaja grupa, trujal salde sar džene ki familia, thaj o čhaja regrutirime baše seksualnikane resarina thaj i resarin taro namanglo prandipe.

*Generalnikano sekretari ko Uniime nacie
Raporti taro Konsili baš arakhibe, 2000*

E našlengere čhave ovena čhave askeria ko but čhania:nesave si regrutirime,nesave regrutirime bizo lengoro mangipe,nesave lena than ki te ačhon dživde ja te arakhen pe familien,džikote vavera si bizo lengoro mangipe čorde,astarindoj thaj e čhajen,so si lele sebepi seksualnikane resarina.

O regrutiribe ko but misalia lela turli čhania bašo čhave thaj bašo čhaja:o čhave istemalkerenape ko maribe thaj vavera askerengere bukja,džikote o čhaja but fori istemalkerenape sar seksualnikano halainipe/ izmekjaribe thaj namangli buti.

O čhave ko ja paše dži o than khuvibaskoro,sar thaj o čhave bizo arakhutne thaj e hulavdengere čhave si ko asari taro pobaro riziko taro marebakoro regrutiribe sar tari themakiri rig agjaar thaj taro nathemakoro entiteti. UNHCR si mujal i praksa te regrutirinenpe čhave. E čhavengoro seksualno istemalkeribe, hulavdo e čhajenge, ko vakti tari marebakiri regrutacia šaj te oven bare sasoične-kulturakere implikaciencar,so šaj negativno te keren asari ko šajdipe palem te oven paše pe familencar ja o šajdipe tari sasoični reintegracia pali demobilizacia. O čhave, hulavde o čhaja, but fori si bisterde ko formalnikane procedure tari demobilizacia.Numa džandipastar si, te kerelpe šarti baš e džuvljengoro lejbe than ki numa savi te ovel demobilizaciakiri buti.

Adolescenti

I definicija baš"adolescencia" šaj te ovel javerčhani taro vavera kulture thaj kamla te pašakerelpe dži hulavdi našutnengiri situacia. O pučibe leljangja ja na o adolescenti i rolja thaj o džovapialipe sar o bare manuša, si jeka jek agjaar sikavibe nesavi kultura thaj e našutnengoro hali.

O zaruria taro adolescentia baš arakhibe thaj arka šaj nane doborom dikhle kobor o zaruria e čhavengere, numa si bare džandipastar, soske i adolescentia arakhenape ko šajdutno riziko taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj but fori baše lengere zaruria na iranelape bari sama.

O adolescentia, a hulavdo o čhaja,arakhenape ko šajdutno riziko taro seksualnikano bilačo istemalkeribe thaj eksploaitiribe soske adala so kerena o atako olende dikhena nanasvalipe taro nasvalipa so šaj te astarenpe.Taro adava ikljola kaj o čhaja thaj o terne murša arakhenape ko riziko te nasvaljoven taro HIV/sida thaj vavera nasvalipa so šaj te astarenpe ko drom taro seksualnikano akti.O čhaja jeka jek šaj te ačhon khamne sar konsekvencia taro kerdo siluibe upri lende. E adolescenten but fori nanelen o zarurime informacie bašreprodukciajako sastipe dikhlo ki komparacia e pobare manušencar,soske but fori asavke informacie nane lenge jakhdikhle.

Ko ruhi thaj fizikane nakabulikerde čhave

O čhave ruheskere thaj /ja fizikane invaliditeteja but fori si „garavde,, tari familiengiri rig thaj ovena "nadikhle", ko našajdipe te istemalkeren o terdutne strukture baš dejba arka. Cidime, thaj but fori ko našajdipe te našen taro adala manuša so kerena,ola arakhenape ko bareder riziko taro seksualnikano bilačo istemalkeribe.Akale čhavage kamla te iranelpe hulavdi sama kana planirinenape programia baš chinavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj eksploaitiribe.

Čhave bukjarne

O čhave so kerena buti sar izmekjaria ko khera, majbut o čhaja ja o čhave so kerena buti/ja dživdinena ko droma ("dromengere čhave") , šaj te oven mukle ko riziko taro seksualnikano bilačo istemalkeribe thaj eksploaitiribe. O čhave bizo staratelia, ja arakhutne, thaj e hulavdengere čhave, thaj o čhave džene ko familie so so legarena o kherutnipe, šaj te oven takatea legarde te roden pokinime buti. Adala so dena buti thaj kinena e čhaven baš butikeribe (dajatvime buti) but fori si bare takatea upri o čhave, kerindoj adale čhaven ko but asarime taro bilačo istemalkeribe thaj eksploaitiribe.

Tikneberšengere daja

Ki buti e tikneberšengere daencar,džando si sakana te lelpe rig bizo poangle kerde gndipa bašlende.

E tikneberšengere daja si but fori mukle ko riziko taro seksualnikano eksploatiribe te nane ko šajdipe te pheren pe majfundavne zaruria,thaj o zaruria pe čhaveskere, ko vakti taro čorolipe. E tikneberšengere daja thaj o čhaja so ačhile khamne bašokerdo seksualnikano bilačhoistemalkeribe ja /thaj eksploatiribe šaj te arakhenpe cidime,diskriminirime thaj nišankerde naš so šaj nane te ovel avibe dži fundavne servisia.Sa akala šartia šaj te anen len ki situacia kote ka oven mukle ki seksualnikani eksploatacija thaj bilačhoistemalkeribe.

Džando si te kerelpe sama e tikneberšengere daja te kontinuirinen po sikljovibe ja vavera sasoične-ekonomiakere bukja so činavena lengoro thaj ponadarig asari ko vavera čhania seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Čhave savengere daja si viktimia taro siluibe

O čhave savengere daja si viktimia taro siluibe šaj te oven marde ja mukle taro lengere dajngere riga thaj taro familie. Akala čhave si but mukle ko riziko taro nadikhibe thaj eksploatiribe thaj kamlape te dikhenpe bare samaja. Džando si te kerelpe i familia thaj i khedin te na nišankerel nisave čhave, ja e daja.E vakeskoro arakhibe familia, thaj palo adava šaj lejbe e čhaven tari vaver familia kamlape te lelpe ko anglodikhibe te si o čhavo čhudimo,nadikhlo ja mardo ko numa savo te si čhani.

Čhave sar viktimia/manuša so nakhavkergje

O seksualnikano bilačhoistemalkeribe upri o čhave nane but angigardo, havljardo thaj nabut dikhlo ja tretirime. Lendoj ko dikhibe but kulturologikane simantrikeriba,mitia thaj tabua phandle e homoseksualnipaja ja/thaj ekstremno ladž, but si tikno o šajdipe kaj o čhave ka havljaren o seksualnikano istemalkeribe upri lende, numa o čhaja. O khedina šaj te na leljaren ja namangipaja te leljaren o fakti kaj o čhave šaj te oven viktimia; o čhave šaj pakjana kaj sa adava kamlape,,muršane te nakhen,, thaj te na vakeren.

Čhave so kerena atako

O čhave šaj te keren seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe soske, jeka jek sar o bare manuša, thaj ola šaj te istemalkeren o najeka jek vjavaharia maškar peste. Te takatine čhave thaj čhaja ko namanglo seksualnikano akti si čhani taro seksualnikano bilačhoistemalkeribe,Bizo dikhibe leskoro/lakoro hazripe, o poterno čhavo šaj na haljovela so ovela thaj nane ko šajdipe te del informiribaskoro oja vakeribe. Akaja si jeka jek agjaar seksualnikano bilačhoistemalkeribe.

Kamlape te dikhelpe e viktimeskeri trauma, thaj o zaruria taro adava si kergja o akti bašileskiri rehabilitacia. Adava so kergja „šaj korkori si viktimia taro seksualnikano bilačhoistemalkeribe thaj eksploatiribe thaj isile nijmia ko dejbe arka thaj dumo. Čače si kaj buteder taro manuša so kerena o akti pali lende isi historia taro seksualnikano bilačhoistemalkeribe,nane čače kaj buteder viktimia, palo adava šurakerena korkori ola te istemalkeren e čhaven. Buteder taro adala so bilačhoistemalkerena ko vakti tari adolescencia, na istemalkerena sar bare manuša, džikobor ko ternipe si dendi lenge arka.

Džando si te arakhenpe o terne taro bilačhoistemalkeribe džikote si phandle. Akava šaj te resarelpe ko drom taro sigutne adalateskere šuniba thaj procesia thaj keriba opservacia,Akale čhavege jeka jek kamlape te delpe psiho-socialnikani arka ko vakti tari rehabilitacia.O kanunia thaj o procedure so dena

šajdipe bašo nijmalo arakhibe baš tikneberšengere došale manuša kamlu te promovirinele adarig kote asavko diso nane thaj čače te istemalkerelpe ko thana kote asavko diso arakhelape.

Dikh jeka jek agjaar:

Maškaragenciengere dromsikavutne bašo čhave bizo arakhutne thaj hulavdengere čhave (Maškaragenciakere 2003)

Kritikane pučiba baš akcia phandle e čhavengere niamencar (ARC): Hulavde čhave (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven, palemkerdo 2002)

Kritikane puliba baš akcia phandle e čhavengere niamencar (ARC): Invaliditeti (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven 2001)

Kritikane pučiba baš akcia phandle e čhavengere nijamencar (ARC) Čhave askeria (UNHCR; OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven 2000)

Opciakoro protokoli taro CRC baš čhavengoro lejbe than ko šastrale khuviba (2000)

Palemkerde dromsikavutne baš kriteriumengoro istemalkeribe thaj o standardia phandle e vakteskerečhandipaja manuša so rodna azili (UNHCR 1999)

Maškaragenciengoro terenskoro terenskoro vastlil baš reprodukciakoro sastipe ko našutnengere situacie (Maškaragencie 1999)

Rimeskiri uredba baš Maškardžianeskoro došalipaskoro adalati (1998)

Čhave našutne: Dromsikavutne phandle e arakhibaja thaj dikhibaja (UNHCR 1994)

Džipherdo Protokoli ki Ženevakiri Konvencija taro 1949 berš, phandlo e arakhibaja viktimia taro maškardžianeskere šastrale khuviba (1977)

Hulavde čhania taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so kerelape upro čhave

O čhave šaj te oven viktimia/adala so ačhile dživde palo pobut tipia seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, baš save kergjape lafi ko Kotor 1. Maškaradava, o čhave butfori si viktimia taro akala tipia atako:

- Bilače tradiciakere adetia.
- Kinobikinibe,
- Čhavengiri prostitucia
- Seksualnikano atako andre ani familia.
- Seksualnikani eksploatacia, bilačhoistemalkeribe thaj atako taro manuškova sakana si ko pašipe dži o čhave

Bilače tradiciakere adetia

Ko misalia kana o bilače tradiciakere adetia si šukar asarea, o našutne khedina kamlu te ikeren lengoro tergjovibe sar čhani te ikerelpe ko dživdipe lengoro identiteti thaj kultura. Maškar adava, nesave tradiciakere adetia si bilače upri čhavengoro sastipe, šukaribe thaj bajrovibe. Akala adetia si adalatjerde tari rig taro maškardžianeskere strukture bašo bilačo sastipaskoro asari so šaj te kerel thaj baš adava so phagena turli manuškane

niamia. O bilače tradiciakere adetia but fori ovena ko vakti taro čhavoripe, kana o čhaveo nane takatea te sikavel lenge mujalipe. O bilače tradiciakere adetia so kerena asari upri o čhave, majbut ipri čhaja, astarena sakatibe e džuvljengere poleskere organia, čhavorikano prandipe, dejbe pošukar than e muršenge, atako phandlo e čeizea, namangle prandina (sar misal palo siluibaskoro akti) thaj o pakjaibe ko magie (sar misal, o pakjaibe kaj o seksi e čhavea ka anel šukaribe e familiake).

Kinobikinibe

O čhave našutne, a hulavdo o čhave bizo jeria ja hulavdengere čhave, si telo asari taro riziko baš namanglo ja kinobikinibe hovavibaja baš komercialno seksualnikani eksploatacia. O kinobikinibe čhavencar nišankerela kaj regrutirinela, legarelape, garavelape ja lejarelape čhavo baš keribe eksploatacia. Nane zaruri te sikavelpe kaj ko vakti taro kinobikinibe istemalkerelape takati, hovajbe ja maribe.

O protokoli baš činavibe, došakjerdo kinobikinibe manušencar hulavdo dzuvlja thaj čhave preperindor thaj i konvencia mujal transnacionalnikano organizirime kriminali taro Uniime Nacie, 2000 na mukela o šajdipa baši "saikjeribe" kinobikinibe dzenencar majtikne taro 18 berš. Ko buteder čhipote o kinobikinibe šaj te haljovel pokinibe ja dejbe beneficie baš o javakeribe taro dženo/džene so ikerena i kontrola upri o čhave. O čhave kolencar kerrgape kinobikinibe šaj te arakenpe daravibaskere konsekvencar palo našibe ja /thaj palo iranibe khere, liparindoj o iranibe ja garazi tari organizaciakiri rig ja korkoridžene so kerena kinobikinibe čhavencar, šajdipe palem te oven bikinime, fizikano maribe ja džipherdo činavibe o tromalipe tari khedin ja familia ja čačutne diskriminacijaja.

Čhavengiri prostitucia

E čhavengiri prostitucia nišankerela te istemalkerenpe o čhave ano seksualnikane aktivipa sebepi lovengoro ikalibe. O dejbe peste, lejbe, anibe čhave baši prostitucia kamla ko sahnipe te ovel astardo e došalipaskere ja sankciengere kanunenar tari them. Pali pi definicia, i čhavorikani prostituciasi jekajek seksualnikani eksploatacia. Kana o čhave našutne jekhfara ka oven angažirime ko prostituciakere aktivipa, ola ovena telo riziko taro džipherdo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

O čorolipe thaj socialnikane javerčanipa kerena o čhave našutne te oven pobut telo asari taro seksualnikano eksploatiribe, hulavdo ki prostitucia. O čhave, hulavdo o čhaja, majbut si mukle ko riziko lendoj ko anglodikhibe o fakti kaj lengoro čhaipe thaj fizikano napekibe ko butfori si uče milea tari rig e manušeski so kerela o atako.

Seksualnikano atako andre ani familia

O bilačhoistemalkeribe thaj eksploatacia e čhavengiri andre ani familia nišankerela jek procesi bašo dejbe arakhibe tari karana so o dženo džovapialo baš čhavengoro arakhibe-ko but misali murštari paše familia-na kerela ni o jekh ni o dujto. O seksualnikano atako andre ani familia majbut fori dikhelape sar privatnikani buti so na kamla te interesirinel e vaveren; taro akava ikljola kaj o bilačhoistemalkerdo čhavo bangokerelape baše atakuibaskiri čhipota thaj baš adava upri leste kerelape džipherdi presia. Trujal so nane šajdutno te denpe sahne nasatia so ka oven istemalkerutne ko sa o čhipote, kamla te kerelpe identifikacia, pakjaibaskoro havljaribe-so telihaljovela e sastipaskere bukjarne, edukaciakere bukjarne thaj khedinakere legarutne-thaj rodkeribe baš i čhipota/čipote sebepi keribe plani bašo čhavengoro arakhibe. O butikeribe e jeriencar so na kerela bilačhoistemalkeribe upro čhave šaj te ovel tari arka thaj zarurime, sar thaj te cidelpe o manuš so kerela akaja namangli čhipota taro kher, džikote kerelape rodkeribe.

Thaj tgani kana ola nane resarin, o čhave tari familia kote jekh ja buteder džene ačhile dživde ja nakhavkergje o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe te aven jakh-jakhaja e vavere pharipancar. Baš adava so e čhaveskiri psihologikani thaj emocionalnikani riig šaj te aven telo bilačhipe te lana than ko asavke takatime čipote, kamlu te delpe leske servisia taro nasiatideibe. Panda pobut, o traumatikano ovibe nekana šaj te keren bilačhipe upri o bare manuša te šaj te iranen sama upri lengere čhave, baš so kamlu samaja te dikhenpe o jeria thaj o čhave ano asavke familie.

Seksualnikani eksploatacia, bilačhoistemalkeribe thaj atako tari rig e manušengi so si sakana paše dži o čhave.

Kana e dženege so si avri tari familia, tromalo o avibe dži o čhave ko izolirime dživdipaskere maškara, šaj te avel dži seksualnikano eksploatiribe, bilačhoistemalkeribe thaj atako. Asavke džene šaj te oven o edukaciakere bukjarne, dineskere sikavne, arakhutne, humanitarnikane bukjarne thaj vavera, so šaj te aven dži o čhave ano sikljovne, ko vakti taro avrisikljovngere aktivipa thaj dineskere butikeriba, ko vakti taro sporteskere aktivipa, ko diveskere arakhibaske thana thaj vaver. Sar avgo, kamlu te identifikuinenpe akala potencialna rizikoskere hainga. Strategie so ka keren buti akale rizikoja šaj te len čhani taro samalo dikhibe e bukjarne thaj volonteren, te tiknjarelp o šajdipe baš nakhavibe butedervakti korkori e čhavencar bizo lejbe than taro pobare džene, samalo observiribe thaj kontrola, objekteskoro istemalkeribe kote sahno than dikhelape, thaj pobaro angažiribe e jerien ko čhavengere aktivipa.

Dikh jeka jek agjaar:

Kritikane pučiba baš akcie phandle e čhavengere niamentar (ARC): Bilačhoistemalkeribe thaj eksploatacia (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven, palemkerdo 2002)
Alusaren samaja (ECPAT australia 2001)
Opciakoro Protokoli taro CRC baš bikinibe čhave, čhavengiri prostitucia thaj čhavengiri pornografija (2000)
Konvencia phandli e Namukibaja thaj vakteskiri akcia baš eliminiribe o majbilače tipia butikeribe taro čhave, C182 (1999)
Deklaracia taro UN baš eliminiribe o atako upro džuvlja (1994)

Hulavde dikhiba phandle e čhina vibaja o seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe so kerelape upro čhave

Jekhajek e strategiencar bašo čhina viba o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kolenge keregjape lafi ko Kotor 3, ka ovel tari arka ko analizakere situacije irame kori o čhave sar šaj te identifikuinenpe o specifikano faktori taro riziko thaj resursia, thaj te arakhelpe multisektoreskoro avibe dži o problemi. I rolja tari našutngiri khedin ko arakhibe e našutngere čhaven kamlu te rodkerelp thaj te delpe dumo.

Transformiribe o sasoitne-kulturakere norme

STRATEGIA:

Te kerenpe kampanje baš informiribe, edukacia thaj komunikacia (IEC)²

- Kampanja bašo pošukarkeribe o informiribe palo pučibe seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kote o viktimia si čhave kamla te oven fundirime upri o principia taro CRC thaj leskere Opciakere Protokolia, thaj kamla te ovelen resarin sa o partneria, lej baja thaj o našutnengere khedina, marebe thaj sansarale takatia.
- O prezentiribe kamla te fundirinelpa upri tradiciakere norme thaj moldipa phandle e arakhibaja čhave džikobor ola tergjona, thaj kamla ko jekvakti te kerelpa mujalipe bašo gndipe so si fundirime upro stereotipia bašo poleskoro preperibe (sar misal o pučibe sar viktimi/adava so ačhilo dživdo) Sa o initiative bašo reagiribe ko akava problemi kamla te oven fundirime upri haljovibe o lokalnikane norme, adetia thaj tabua phandle e seksualnikane vjavaharea.
- O kampanje baš sastipaskoro arakhibe phandle e "arakhutne seksea" thaj astaribe HIV/AIDS šaj te peljaren sa o mitia so rotinena maškar našutnengiri populacia, sar misal kaj o seksi e čhajencar so si bizi avgo eksperienca šaj te sasljarel tari HIV/sida. Akala kampanje kamla te oven irame kori o murša thaj čhave.
- Strategia baši činavibe o bilače tradiciakere adetia bizo te mangelpa arakhelape e zuralipaja taro zorale kulturakere norme, bašo so kamlape asavke norme te saikeren uči digra senzitiviteti mujal lende. Kamlape sahno haljovibe thaj pobutlejbe than taro jek adeti, leskere darhia thaj sasoitne konsekvence. I edukacia thaj informacia so si resarinaja baši bilače konsekvence baš bilačo asari upro sastipe thaj čhavengoro bajrovibe, anglal numa sekvence phandle e niamale rigaja thaj rig taro manušikane niamia, si bare šaj dipaja baš kamjabi thaj kamla te oven irame sar e muršenge agjaar e džuvljenge legarutnenge, tradiciakere legarutnenge, khedinengere šerutne, politikane liderenge, tradicionalnikane arkakere dženge ko bijanibe, vavera sastipaskere bukjarne thaj našutnengere čhavage, džuvljenge thaj muršenge. O lokalnikane grupacie so sikavena mujalipe kori bilače tradiciakere adetia kamla te ikerenpe soske ola si ko šajdipe te vazden butikeriba ko khedinakoro saikeribe, so si resarinaja te eliminirinen akala bilače adetia. O alternativnikane bukja bašo keribe love šaj si zaruri te identifikuinpenpe baš adala džene so kerena asavke bilače adetia, a o pakivkeribe so i khedin ikerela kori lende kamla te ikerelpa. E edukaciakoro džnadipe baš o čhaja thaj romnja na kamla te dikhelpe potele, soske o pobutfori tradiciakere bilače adetia phandle e naeduciribaja.

STRATEGIA:

Te angažirinene o terne thaj o čhave

Kamla te kuražinenpe o čhave našutne te len than ko bajrovibe thaj realiziribe i programa phandli e eksploatacijaja, bilačoistemalkeribe thaj atako. Ko situacie kana šaj thaj palo samalo. Dikhibe lengere majšukar interesia, o čhave viktimia/adala so ačhile dživde šaj te konsultirinenpe ja te akharenpe te len than ko akala butikeriba.

STRATEGIA:

Te kerelpa barabarbuti e čhavencar

O butikeribe e čhavencar si bare džandipastar ki te šaj ola te oven minsale thaj te haljoven i čhipota taro jekajek nijamia e čhajencar. Akava ka telihaljovel, sar

2 Information, Education, Communication = IEC (prim. prev.)

misal, te kerelpe o educiribe lengere phenjengo ja promoviribe o pozitivnikane haljoviba thaj pakivkeriba ko sikljovibaskere thana thaj kheliba.

Palem tamiribe dumodeibaskoro sistemi baši familia thaj khedin

STRATEGIA:

Te kerenje šartia baš avibe ki sikljovni

Kana e našutnengere čhavage ka kerence šartia baš avibe ki sikljovni ,ki fundavni, -a kote isi šajdipe thaj maškaruni digra sahno thaj strukakoro sikljovibe, o šajdipe akala čhave te oven ko riziko tari eksploatacia tiknjovela. O specialnikane programe ande paše dži čhajengere zaruria so mukle o sikljovne thana jekhajak tiknjarela o asari taro akava riziko. O informiribe baše čhavengere nijamia, ko drom taro turli čhania sasointne zumaviba thaj dersia phandle e dživdipaskere džandipaja, e ternenge dela šajdipe pošukar te alusaren po dživdipe thaj korkori pes te arakhen tari eksploatacia. O barabarutnipe bašo čhajengoro lejbe than ano sikljovne kamla aktivno te promovirinenpe.

I khedin kamla te angažirinelpe kana regrutirinenape thaj observirinenape o sikljovbaskere džene thaj pedagogia kolenge ola pakjana, soske o sikavne jekajak šaj te keren seksualnikano atako. Kamla te ikerence specifikanenapia so promovirinenape o napia baš butikeribe sikavno kadari taro džuvljano poli. Samale alusarde pedagogia kamla te len than ko observiribe e čhaven ki te dikhenpe o nišania taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. E čhaenge kamla te arakhenpe šeja sar so kamla thaj sanitarnikano materiali. Panda pobut, o fundiribe avrisikljovnakere klubia šaj te den šajdipa bašo čhaja thaj nasiatia baš lengere jekahejkh beršutne.

Kreiribe šartia bašo pošukarkeribe o sistemi bašo džovapialipe

STRATEGIA:

Te kerelpe moldipe ko džene so si paše dži našutnengere čhave

O moldikeribe o džandipe, haljovibe thaj vjavahari taro sa o džene so si paše dži našutnengere čhave, šaj te sikavel o lejbe than tari eksploatacia ko naadžikerde situacije, sar misal, ano sikljovne thaj diveskere bešina. Jekh taro džandlo elementi ki numa savi strategija bašo činavibe si i edukacia taro akala džene thaj observiribe lengoro butikeribe.

Planiribe efikasna servisia thaj thanakeribaskere kapacitetia

STRATEGIA:

Te registririnelpe sakova čhavo

O registriribe thaj dokumentacia, lendoj thaj o havljaripe e nevebiande čhave, si bare džandipastar bašo sakojekh našlo dženo, a hulavdo bašo čhave bizo jeria, ja arakhutno thaj hulavdengere čhave, soske asavki dokumentacia si anglošarti baš te lelpe niami te avelpe dži akala servisia. O registriribe jekhajokh agjaar dela arka baš identifikacia thaj observiribe i grupa so majbut si teloasari taro riziko ko seksualnikano atako, ko dumodeibe baš avibe dži niamidalateskoro sistemi baš tikneberšutne, ko činavibe i marebaki regrutacia thaj iranibe o džene/grupe so kinobikinena čhave.

STRATEGIA:

Te šajdikerelpe avibe dži o servisia

Dikhen o čhave te šaj te aven dži o jekajek habe thaj servisia sar o vavera džene, thaj dikhljaren o šajdipe baš džipherdo dumodeibe kana si zaruri, sar misal, ko drom taro fundiribe specialnikane objektia kolende šaj te thanakerenpe familie legarde taro čhave.

STRATEGIA:

Te arakhelpe familia

Džandlo si te dikhelpe o čhave bizo arakhutne thaj e hulavdengere čhave te oven thanakerde ki familia, te arakhenpe kontrolitrimo thaj šukaršartengere čhania baš vakteskoro thanakeribe, thaj palem integriribe ani familia, te si adava ko majšukar čhaveskoro interesi.

STRATEGIA:

Te angažirinenpe o čhave kana planirinelape, proektirinelape thaj implementirinenape aktivipa

E našutnengere čhave, hulavdo o adolescentia, kamla te konsultirinenpe kana planirinelape kampi/than, lendoj thaj i lokacia tari sikljovni thaj rekreiribaskere objektia, thaj kana planirinelpe o thanakeribe thaj vavera relevantna programe thaj butikeriba.

Dikh jeka jek agjaar:

Kritikane pučiba baš akcia baše čhavengere nijamia (ARC): Bilačhoistemalkeribe thaj eksploatacia (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven, palemkerdo 2002)

Fondacie baš akcie baš čhavengere nijamia (ARC): Khedinakoro mobiliziribe (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven 2001)

Kritikane pučiba baš akcia baše čhavengere nijamia (ARC): Hulavdengere čhave (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven, palemkerdo 2002)

Fondacie baš akcie baš čhavengere nijamia (ARC): Situaciakiri analiza (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven 1999)

Pahndipe taro UNHCR EXCOM baš Dokumentiribe e našutnen thaj dženen so rodna azili num. 91 (LII) (UNHCR 2001)

Hulavde dikhiba baš reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so kerelape upri o čhave

O reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kamla te astarel sa o butikeribe thaj servisia so si deskriptciakerde ko Kotor 4. Džipherde pučiba so kamla te lenpe ko anglodikhibe ko vakti taro butikeribe čhavencar si jekhajekh dikhkle ko teskti telo anav Kritikane pučiba baš akcia baš čhavengere nijamia (ARC): Bilačhoistemalkeribe thaj eksploatacia (UNHCR, OHCHR, UNICEF, Arakhen e čhaven 2001)

Len ko dikhibe o majšukar čhavengere interesia.
O čhave so si viktimia/adala so ačhile dživde taro seksualnikano bilačhoistemalkeribe, kamla te legarenpe ko sigutno doktorengoro dikhibe thaj psihologikani arka. Šajdikerdo si akale čhavenge te ovel zaruri hulavdo pašipe niamale servisencar.
Sa o butikeriba kamla te oven dikhle tari rig so si pakivkerdo principi baš majšukar interesi e čhavenge.
E čhaveskoro vakeribe baše korkorimangina thaj hošia ka ovel taro agoralo džandipe kana alusarenape o bukja so ka oven leske/lake ko majšukar interesi.

Te zurakerenpe mehanizmia baši bičhalibe/raportideibe, observiribe thaj moldipe so si irame bašo čhave

Džandlo si te oven terde thaj sahne pendžarde mehanizmia bašo raportideibe so si irame bašo čhave, thaj kolencar legarutnipe kerela sikavdo dženalipe ja/thaj o našutne. Kamlape te kerenge paše o raportia bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe e raportideibaskere raportencar so dikhena vavera čhavengere nijamengoro phagibe, anglal te kreirinenpe o procesia so hulavdo ka keren buti e raporideibaja phandle bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe so kerelape upro čhave.

O observiribe e čhaven telo asari taro riziko-sar so si čhave bizo arakhutne, hulavdengere čhave ko vakeskoro arakhutno thanakeribe. Čhave ano arakhutnengere familie, čhave taro drama, čhave ko anglal phandipe, tikneberšenegere daja, thaj o čhave invalidetipaja-si džandipastar ki te delpe lenge arakhibe taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Legaribe informativnikane lafikeriba (intevju) e čhavea

O manušo kerela intervju e čhavea kamla te ovel sikavdo, kabulime te ikljol ko agor e emociencar, thaj džandipaja te kerel atmosfera kolate o čhavo ka šaj te kerel lafi baš phare bukja. Zaruri si adava dženo te ovel pendžakerdo e čhaveskere kulturaja; baš so delape bahani adala so kerena buti e našutnengere čhavencar te kerel buti ki jekh čhib thaj kulturakere darhea.

Ki sahani minsar, bahankerelape te istemalkerelpe intervju jekajekhe polea sar o čhavo. Maškaradava, kamla te lelpe ko anglodikhibe o kulturakere thaj sasointne faktoria kana anelape dekreti bašo poli so ka kerel e informiribaskoro lafikeribe. Ko buteder amalipa, sar misal, o čhave na mangena te keren lafi baš homoseksualnikano bilačhoistemalkeribe e vavere muršencar, numa šaj pošukar ka hošinenpe kana ki akaja tema kerena lafi e džuvljaja.

Keribe arakhibaskoro pašutnipe

Alusaren ko kamla te lel than ko vakti taro intervju thaj dikhibe. Šaj isi šajdipe i jeri te ovel ko jek vakti thaj adava so kergja o atako, numa so o čhavo adava na vakerela. Šaj si pošukar o jeri thaj o arakhutno te ovel avri taro than ko vakti taro intervju thaj dikhibe, numa kana andre arakhelape dženo taro pakaibe koleskoro gndipe si biathinalo. Pučen e čhaven-kana nane khonik andre-baš adava mangela ja na o jeri ja o arakhutno te ovel andre ko vakti taro intervju, thaj te pakivkerel leskiri/lakiri mangin. Baš džipherde raportia dikhen o kotor baš Intervjuiribaskoro džandipe thaj hazrikeribe ko istemalkeribe o informativnikano lafikeribe so arakhelape ko teksti telo anav *Butikeribe čhavencar bizo arakhutno: Lejbe than fundirime upri khedin*

Oven minsale bašo fakti kaj isi vavera čhania baš khedibe informacie, ko drom taro khelina, paramisja, gluma thaj čhavorikane citrakerde bukja. Akala metode rodene džando dikhibe thaj analiza tari stručno manušengiri rig ja manuša so nakhavge o zarurime čhania tari umal.

Bešen ko učipe e čhavengere jakhencar thaj ikeren kontakti jakhencar, te si adava ki kulturnikani digra.

Vakeren e čhaveske kaj na kergja khanči bilačhe,keren sa so si ko tumaro takati te arakhen e čhaveskoro inegriteti.

Prezentirinen tumen (thaj e džene so ka kerel o lafikeribe) thaj samalo den džovapi baš adava so ka kerel, save pučiba ka denpe thaj soske. Akava kerelape ki te minimizirinelpo o šajdipe baš načačutno haljovibe thaj e čhaveskiri dar, so šaj negativno te keren asari upri čačutno džovapi taro čhave.

Vakeren e čhaveske kaj ka lejaren te dengja pučibe "na džanava" thaj na kamlata te del pučibe ov.

Den nekobor pučiba baš nesavi neutralno tema, sar so si i sikljovni, amala, džene kasja o čhavo dživdinela, mangle aktivipa thaj den šajdipa e čhaveske nesavo vakti te vakere baš adava. Akava vakti ka del šajdipe e čhaveske pobut te ovel tromalo thaj tumen ka del šajdipe te šunen thaj te sikljon diso bašo čhani koleste o čhavo komunicirinela.

Te nane o čhavo kabuli te vakere baš nesavi čipota, numa šaj te del džovapi baš vaver pučibe, nesavo vakti ikerekeren tumen taro dejbe pučibe ki adaja tema.

Oven takatime; dikhen o ritam so o čhavo del atumenge.

Den pučiba kolenge našti te delpe džovapi salde "oja" ja "na" ki te ikalen informacie baš o čipote so si kerde deskripcia e čhavengere lafencar. O pučiba kolenge delape džovapi "oja" ja "na" den salde džikobor mangena te phraven nesave detalija.

Oven hazri te dikhen nesave momentia kana o čhave reslja i simantra taro ikerkeribe.

O intervju kamlata te agorkeren diskusijaja baš normalnikane diveskere čipote ki te šaj palem te thanakerelpe o arakhibaskoro hoši

O intervju kamlata te agorkere diskusijaja bašo normalnikane diveskere čipote.

Te bajrarelpe sistemi baš reagiribe ko sastipaskere/medicinakere zaruria bašo viktimi/adala so ačhile dživde

NIKANA čhavo so darala ma dikhen te legaren le, te ikeren ja te takatikeren te kerel lafi ja dikhibe. O ikeribe, takatibe, manipulacia si butfori saikeribaskoro kotor taro seksualnikano bilačhoistemalkeribe, thaj ki čipota oleja te keren buti adala so mangena te den arka, salde ka bajraren i dar thaj ka kerel pobilačho o psihologikano asari taro bilačhoistemalkeribe.

Trujal keribe arakhibaskoro thaj pakivdejbaskoro pašipe, hazrikeren e čhave baš dikhibe thaj takatikeren e čhave te del pučiba baš numa so interesirinela le ja so na haljovela ko savo te si vakti taro intevju.

Ko vakti taro šukar hazrikeribe, but čhave šaj te mukljovent thaj te len than ko dikhibe.

Isi šajdipe o čhavo te hošinel dukh, thaj baš adava našti te ovel tromalo. Keren deskripcia baš adava so ka ovel ko vakti taro dikhibe istemalkerindoj lafia pašo dži o čhavo. But fori si tari arka džikobor ko vas isi tumen nesabo bebedžiko ja vaver khelin ki te sikaven e čhaveske o procesi thaj o hali. Sikaven e čhaveske bukja sar misal, vastutne, kašta bašo lejbe brisi thaj vaver, thaj muken ov te istemalkerel olen upri o bebedžiko.

O čhaja so si bilačhoistemalkerde šaj te arakhenpe sastipakere komplikacijencar taro korkorikerdo abortusi, namanglo khamnipe thaj naturakoro peravibe. Ola šaj isilen korkori pe čhave, thaj baš adava kamlape lenge hulavdo dikhibe. O demobilizirime čhave-viktimia šaj jekajek te oven inficirime nesave seksualnikane astaribaskere nasvalipaja, astarindoj thaj HIV/sida.

O čhaja upri kaste si kerdo saktibe lenger poleskere organia kamla te delpe hulavdo dikhibe, majbut ko khamnipe, bijanibe thaj o vakti palo bijanibe.

I zarurime doktorengi thaj psihologikani arka kamla te šajdikerelepe e tikneberšengere dajenge anglal uthaj palo bijanibe, lendoj thaj o nasijatidejbe baš sar te arakhelpe o čhavo.

Planiribe baši pheribe o psiho-socialnikano rodibe e viktimesko/adava so ačhilo dživdo

O stručnjako sikavdo baš butikeribe e čhavencar kamla te del arka ko čipote kana e čhaveske si zaruri psiho-socialnikani arka. Adava stručnjako ka ovel majšukar te si taro etnikano sarhi sar o čhavo, ja nesavo kaste isi maškarkulturakoro džandipe. I rolja akale stručnjakoskiri šaj te ovel direktno ja indirektno te kerel saslaribe e čhavesko, ja te del servisia baš nasijatidejbe e familiakere dženen je familia so kerela adaja funkcija.

I rehabilitacia e čhaveski-viktimi/adava so ačhilo dživdo, lendoj thaj e čhaven so nakhavgje marebaki regrutacia, rodela hulavdi sama. Sigutno siklovibe thaj programe bašo sigutno sikavibe si klideskere elementia baš kabulikeribe e viktimi/adava so ačhilo dživdo te nakhaven o bilačhoistemalkeribe thaj peske te tamirinen nevo avutnipe.

Bajraribe arakhibasko thaj višvanalo sistemi bašo reagiribe

O čhavo na kamla te hulavelpe tari familia ja khedin resarinaja te sasljarelpe, numa salde kana adava kerelape ki te arakhelpe o čhavo taro bilačhoistemalkeribe thaj našukardikhibe.

O sigutno reagiribe si bare džandipastar kana o havljarde čipote si phandle e bilače tradiciakere adetencar. Ko akala čipote, o majfundavne čhaveskere nijamia-lendoj thaj o nijami bašo dživdipe, tromalipe thaj fizikano integriteti-šaj te oven phagerde. Ko čipote kana o fizikano arakhibe e čhaveskoro nane pakivkerdo, kamla te rodenpe činaviba ko lokalnikano pašutnipe, lendoj thaj o thanakaeribe ko nesavo garavdo than so arakhelape paše dži i khedin. Te o lokalna solucie nane ko istemalkeribe, šaj ka kamel te lelpe ko anglodikhibe o iranibe e dživdipaskoro than bašo čhavo thaj leskoro arakhibe ki te oven soduj garantirime.

Thanakeribe nijamalo/nijamiadalateskoro sistemi bašo reagiribe

Kamlape ko sahnipe te dikhenpe sa o havljariba baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kolendar viktimia ikljona o čhave. O bukjarne kamla te oven bare samaja thaj hulavde iranibaja ko čipote taro asavke havljariba. O čhavo šaj taro turli karane te na mangel te angigarel o bilačhoistemalkeribe, maškar kova thaj i dar taro manuš so kergja o atako. o nazarurime ja bizogajreti interveniribe šaj te anel panda pobari dukh thaj chidljaripe e čhaveske, a e vavere čhaven šaj te chidel tari irada te roden arka. Sakana kana si šajdipe, o džene kamla te oven sikavde te keren buti e čhavencar. O rodibe arka taro kolega so si pobare džandipaja ko butikeribe e našutnengere čhavencar šaj te ovel taro kjari. O manuša so kerena čhibjakoro nakhavibe jekhajak šaj te den arka. Pakajnkorkori si ja na o lokalnikane policajcia sikavde baš butikeribe čhavencar-viktimia/adala so ačhile dživde palo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Ko čipote kola si phandle e čhavencar-viktimia legarde angli adalati, dikhen kobor ko adava procesi haljoventape e čhavengere zaruria.

Te angažirinelpa i familia thaj i khedin

Servisio baši familia: Ko čipote taro bilačhoistemalkeribe čhave, nekana kamlape nasijati baš sahani familia ki te šaj o čhavo te pakjal olenge, thaj te ovele dumo thaj arka kana ka iranel ko normalnikano dživdipe. E familiengere dženenge jekajek agjaar šaj kamlar arka: šaj o jeria te hošinenpe došalee so na kamjabikergje te arakhen pe čhave. Kamelape bari sama ko čipote kote ko dikhibe o našavdo čhaipa e čhavesko šaj te anel dži adava o čhavo te ovel čhudimo tari familia. Ko nesave kulture, e adalateskoro ja sahanio niamalipe šaj te rodel tari familia te takatikerel te prandinel pe čhaja e manuše so kergja adava. Ko asavke čipote, kamlape te lejarelpe napia baš činavibe o poadarutno fizikano ja psiho-socialnikano bilačhipe upri o viktimi/adava so ačhilo dživdo. Te si zaruri, e viktimeske/adava so ačhilo dživdo šaj te trampinelpe thaj e dživdipaskoro than.

Servisio baši khedin: Kamlape baro samalipe ki o viktimi/adava so ačhilo dživdo, te na hošinelpe nišankerdo ja čhudime. O terdutne strukture baš dumodeibe ani khedin thaj sistemi baš socialnikano dikhibe bašo čhave kamlar te arakhen dumodeibe thaj arakhibe sakana kana isi šajdipe.

Nesave čhania bilače tradiaciakere adetia, sar misal, namanglo prandipe thaj sakatibe o džuvljane poleskere organia, kerenape ko terne čhaveskere berša. Džandlo si te delpe arka ko tamiribe haljovibe sar maškar o familie, agjaar andre ani khedin, phandlo e bilače tradiaciakere konsekvencencar taro akala adetia, thaj upri o čhavo sar korkoridženo, thaj upri khedin ko sahnipe.

Dikh jeka jek agjaar:

Klinikano saslaribe dženeno so nakhavgje siluibe (WHO/UNHCR 2002)

Vasteskoro lil baš palem thanakeribe (UNHCR 2002)

Kritikane pučiba baš akcia baše čhavengere nijamia (ARC): Bilačhoistemalkeribe thaj eksploatacia (UNHCR; OHCHR; UNICEF, Arakhen e čhaven, palemkerdo 2002)

Kritikane pučiba baš čhavengere nijamia (ARC): Čhave askeria (UNHCR; OHCHR; UNICEF, Arakhen e čhaven 2000)

Fondacie baš akcie baš čhavengere nijamia (ARC): Palem thanakeribe (UNHCR; OHCHR; UNICEF, Arakhen e čhaven 1999)

Maškaragenciengoro terenskoro vastesko lil baš reprodukciakoro sastipe ano našutnengere khedina (Međuagenciengo 1999)

Burikeribe čhavencar bizo arakhutne: Avibe fundirime upri khedin (UNHCR 1996)

Klideskere nukte

Sa o intervencie bašo činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kamla te len ko dikhibe akala štar principia:

- Nijami baš dživdipe, tergjovibe thaj bajrovibe
- Nadiskriminacia
- Majšukar čhaveskre interesia
- Lejbe than

Oven minsale baš fakti kaj o potele liparde grupe čhave majbut si mukle ko riziko taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe:

- Čhave bizo arakhutne thaj hulavdengere čhave
- Čhave anglal o phandipe
- Adoloescentia
- Ruheskere thaj fizikane nasaste čhave (Čhave invalidia)
- Čhave bukajrne
- Tikneberšengere daja
- Čhave kaskere daja si viktimia/adala so ačhile dživde palo siluibe
- Čhave sar viktimia/adala so ačhile dživde
- Čhave so kergje o atako

O hulavde čhania seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so kerela pe upri o čhave si:

- Bilače tradiciakere adetia
- Kinobikinibe
- Čhavengiri prostitucia
- Seksualnikano atako andre ani familia
- Seksualnikano eksploatiribe, bilačhoistemalkeribe thaj atako kerdo taro manuš so isile pašeavibe džo i čhave.

Kana tamirinelape o butikeribe bašo činavibe o seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe so kerelape upri o čhave, kamla pe:

- Te kerenpe kampanje baš informiribe, edukacia thaj komunikacia.
- Te nagažirinenpe o čhave thaj o terne

- Te kerenpe šajdipa baš edukacia
- Te moldikerenpe o džene kolen isi pašeavibe dži o čhave
- Te zurakerenpe mehanizmia baš observiribe
- Te registririnelpe sakova čhavo.
- Te kerelpe šajdipe baš avibe dži o servisia
- Te arakhelpe familia
- Te angažirinenpe o čhave ko butikeribe taro planiribe,proektiribe thaj implementiribe.

Kana reagirinelape ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so kerelape upri o čhave, kamla pe:

- Te zurarkerenpe mehanizmia bašo bičhalibe,raportideibe,observiribe thaj moldikeribe so haljovena e čhavengere zaruria.
- Te delpe šajdipe e čhave ko arakhibaskoro pašutnipe baš keribe o informativnikano lafikeribe thaj doktorengoro dikhibe.
- Šukar te hazrikerelpe o čhavo bašo doktorengoro dikhibe.
- Te dikhelpe o džene so kerena o intervju,dikhena ja nasijatidena e čhave,te oven stručnjakia bašo butikeribe e čhavencar.
- Te nagažirinelpe i familia thaj i khedin
- Te mobilizirinenpe o servisia iradaja baš familiengere zaruria.
- Te delpe dumo baši terdutne strukture andre ani khedin našdejbe arakhibe e čhavage

KOTOR 6

PERVAZI BAŠ AKCIA

O programia bašo čhnavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe si si bare kamjabea si adala so si planirime trujal kerde konsultiriba e našutnengere khedinaja, a si fundirime upri multisektoreskoro thaj maškaragenciengoro barabarbutikeribe. Ki te planirinelpa efikasna programia, o timi kamla te jerel barabarutno plani bašakcia. Akate dži o tikno sikavenape o komponente taro jek asavko akciakoro plani.

Sar kerelape akciakoro plani

Kamjabiale programia si adala so si kerde ki konsultacia e našutnengere khedinaja, hulavdo e džuvljencar thaj adolescentia, thaj adala so si fundirime upri multisektoreskoro thaj maškaragenciengoro barabar butikeribe ko jek than, ja tereni. Nesave taro hape so si zaruri ki te kerelpe akciakoro plani kamla te lenpe ko jekvakti; nesave šaj te kerenpe palo dikhibe thaj moldikeribe i terduti strategia baš čhnavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Ki te kerelpe jek plani baš akcia, kamla te:

Zurakerenpe thaj arakhenpe akteria.

Bajrarelpe jek barabarutno haljovibe bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj te avelpe dži jeka jek haljovibe ko akciakoro buvlipa.

Kerelpe situaciakiri analiza: te khedenpe informacie ki te avelpe dži haljovibe e zarurengoro, problemengoro, terde servisia, sar thaj o angle thaj palune kišle riga tari našutnengiri khedin.

Reselpe jekajekipe bašo pučiba baše khedime dromsikavutnengere principia.

Definirinpenpe o rolje thaj o dajatve baše sa akteria.

Tekerenpe buti o resarina tha o dajatve; definirinpenpe o bukja, resarina so mangena te dikhenpe, o agor thaj o sikavutne; zurakerenpe o zarurime resursia.

Reselpe jeka jek gndipe bašo sistemia keribaske observacia thaj moldikeribe, astarindoj o mehanizmia baš raporti dejbe, bičhalibe thaj koordiniribe.

Proektirinelpa plani baš bičhalibe o šukarbukja ko manuša thaj korkoriaktivistia ja volonteria.

Zurakeribe thaj angažiribe akteria

Šurakeren saho procesi identifikuibaja o zarurime akteria thaj lengore akharibaja ko khedipe kote ka keren lafi bašo bukja, ja ko jek niče taro pobut khedipa. Athinindoj taro manušengoro numero, i čhib thaj i kultura so kamla te khedelpa, šaj te astaren jek rig ikeribaja niče taro khedipa ja diskusia e resarinakere grupaja organizirime aso poli, beršalipe, thaj etnikano preperibe, ko than te ovel tumen salde jek khedipe. Ko asavke diskusia kamla

te rodenpe thaj te akharenpe ko aktivno lejbe than; baš adava šukar si te ovel tumen grupa taro maškar berša 15 dži 20 manuša-uma pobaro khedipe. Ko vakti taro proceseskoro ikeribe, čače si kaj e džuvljengoro dendipe, e muršengo, terenogoro thaj legarutne hem džene taro grupe andre ki khedin, ka den majšukar evidentia, ja rezultatia.

Čačutno si kaj maškar e klideskere akteria šaj te arakhenpe prezententia so nišankerena pe sar:

- Našutnengere šerutne, taro muršano thaj džuvljano poli
- Grupa taro našutnengere džuvlja thaj terne
- Našutnengere grupe thaj jekutne džene so si asarea ki khedin (sar misal o džene taro pakjaibaskere ja tradicionalnikane organizacie, edukaciakere bukjarnem ja vavera stručnaka).
- Prezententia taro khedina-domakjinia.
- E themakere šerutne-domakjinia tari rig: konekcia e našutnencar thaj opserviribe upri našutne, policiakere thaj arakhibaskere takatia, adalateskoro thaj došalo-niamalipaskoro sistemi, ministeriumi baš sastipe, socialnikane servisia baš džuvljengere pučiba, familia thaj čhave.
- O dendutne bašo sastipaskoro arakhibe
- Agencie taro publik servisia
- Konsilidejbaskere grupe, džene taro krizakoro centari.
- Nacionalnikane thaj maškardžianeskere partnerikane biradžakere organizacie, astarindoj e dženen so legarena o logoria.
- Themakere nijamale džene kolengoro džandipe si specializirime e konekcijaja baš o kanunia so si ko vjavahari e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe ani adaja them.
- E kancelariakoro šefi ko UNHCR thaj o manuša so kerena buti ko tereni, arakhibaskere servisia, khedinengoro sektori, arakhibaskere thaj programakere servis-džene/arkakere džene.
- Agencie taro Uniime nacie.

Šaj te ovel taro kjari thaj arka o džene so lena than ko khedipe te ovelen misalia taro akala *Dromsikavutne* poangle, te šaj te drabarenlen thaj sikljovent nesave bukja. Džikobor adava nane ko šajdipe, gndinen baš adava te ikeren jek khedipe-anglal o avgo bešibe-okolenge so nane ko šajdipe poangle te drabaren thaj te sikljovent diso taro *Dromsikavutne*. Agjaar avelape dži adava sa o džene so lena than te aven ko khedipe thaj te oven sarine hazri.

Ko vakti taro adava avgo khedipe, e akterencar šaj te istemalkeren:

- Ekvašdiveskoro talemikeribe thaj bukjarne talemia baš informiribe baš manuškane nijamia, poleskoro preperibe, seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe, thaj baše pučiba e arakhibaja.
- Prezentiribe baši specifikane riga taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, so sikavena e klideskere jekutne džene. Adava ka ovel thaj šajdipe te informirinenpe thaj te motivirinenpe baš keribe barabarbuti thaj koordinacia. Misalia:

Policiakoro šerutno deskripcia kerela baši policiakiri buti sar reagirinela ko havljaribe thaj raportia baš siluibe, atakuibe ko kher, thaj bašo vavera čhania seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe;

Prezententi taro sastipaskoro kher ko pervazia sikavela o reagiribaskoro čhani ko misal, sastipaskoro arakhibe so šaj te istemalkerelpe, o protokolia so šaj te oven, ja/thaj o čhania ko misal sastipaskoro arakhibe thaj talemikeribe e manušen;

Oficiri baš arakhibe dela informacie baš zarurume standardia taro maškardžianeskere manuškane niamia thaj dela evidentia bašo havljariba čhipote so si leljarde ko vakti taro nakhle berša. masek ja kvartalia;

Themakoro nijamalo manuš ko harnipe pendžakerela e grupa e konekcijaja taro terde kanunia thaj procedure;

E našutnengoro prezententi kerela deskripcia baše khedinakere gndipa phandle e pučibaja bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, baš adava sar nesave čhipote šaj te oven dikhle/tretirime ki phuv kotar so avena.

- O diskusie baš akala Dromsikavutne, hulavdo e situaciakiri analiza (dikh ponadarig), thaj baš adava sar šaj ola te istemalkerenpe.
- O dekretikeribe baš "šerutni agencia" baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe (asavki šerutni agencia si kerdi deskripcia thaj pogeči ko akava teksti, thaj kotor, telo anav Koordinacia). Adaja organizacia ka ovel dajatvime te kerel o khedipa, te distribuirinel o raportia, thaj te dikhel akava pučibe ko maškardžaneskere thaj multisektoreskere akciakere plania.
- O diskusie thaj jeka jek gndipe palo pučibe barabarutno planiribe ko khedibe informacie, analiziribe i situacia thaj palem khedipe ki resarin te kerelpe lafi baš adava so ka arakhelpe thaj te šurakerelpe planiribaja strategia baš činavibe thaj reagiribe.

Keribe jekajek gndipe baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe thaj resibe jekajek gndipe baš akciakoro buvlpe

baš sa o akteria si džando te aven dži barabarutno haljovibe bašo čhipote seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe thaj baši džovapiali terminologia, thaj te oven jekajekhe gndipaja bašo pučiba standardikane mehanizmia ko dejbe raporti. Akava ka kerel arka te bajrarelpe jek čače pašipe, ko trampibe informacie maškar o akteria thaj ko khedime opserviribe thaj moldikeribe.

I čačutni thaj šukar istemalkerdi terminologia ka kerel tumenge arka ko niamlo čhani te kheden evidentia, analizirinen i situacia, te dikhen o miškibe, komparirinen o evidentia ko vakti thaj te arakhen efikasno moldikeribe. O istemalkeribe salde jek, terminologia ko sumnal šaj te šajdikerele te kerelpe komparacia maškar turli našutnengere pašipa, a šaj te arakhel thaj džandipastar evidentia bašo planiribe thaj butikeribe programia so poangle na sine ko šajdipe te kerenge.

Istemalkeribe situaciakere analize

E situaciakiri analiza si funda bašo problemengoro definiribe, zaruria thaj terde resursia, thaj baš arakhibe o resarina, savalia, butikeribe thaj mangle adžikeriba. Soske nijek jekutni organizacia nane salde dajatvime baše programe baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, ko butikeribe e situaciakere analize kamla te len than pobut

organizacie thaj pobaro numero manuša. E akterengoro angažiribe jeka jek ka kerel arka te tamirinelpa dejbedumo baši programa ki funda e khedinakiri thaj baš interesiribe tari majšurutni faza.

Dikh jeka jek agjaar:

O činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe: Paket informativnikane kartice taro Bukjarne arakhiba baši situaciakoro planiribe (UNHCR 2000)

Sigutno moldikeribe baš ruralno maškar thaj moldikeribe o lejbe than ko asavke thana: Vastlil baši terenskere servisia thaj partneria ko CRS (Katolikane servisia baš dejbe arka 1999)

E manušenge nišankerdo planiribe ki buti baš angledžajbe o programe taro UNHCR (UNHCR 1994)

E manušenge nišankerdo planiribe: Pervazi baš nišankerdo planiribe ko našutnengere situacie hulavde iranibaja bašo džuvlja, murša thaj čhave (UNHCR 1992)

E informaciengoro khedipe astarela dikhibe o terde hramoviba ja notisia, lafikeribe manušencar, dejba pučiba thaj šuniba. Džando si te džidžanelpe so pobut baš o problema, napherde zaruria, thaj o škar bukja ki khedin, sar thaj bašo hulavde nišania thaj vavera pučiba sar so si kulturakere, instituciakere thaj plesutne bariere baši dejbe arka so si hulavde bašo paše maškar kote so kerena buti. E dinamikakoro haljovibe ki khedin ka del tumen šajdipe te keren o plani agjaar sar so kamla te ovel.

O efikasna programe bašo činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe tergjona upri hulavdi analiza ko takateskere vjavaharia maškar o murša thaj o džuvlja džuvlja thaj vavera džuvlja, murša thaj vavera murša, sar thaj o pobare čhave, ki te kerelpa o intervencie te anen o mangle rezultatia thaj o najeka jekipa te na ačhon ko takati thaj te na oven panda pohor thaj pozorale.

Athinidoj taro šartia so šaj te istemalkerenpe thaj taro metodia, džandipe sar te khedenpe informacie šaj te astaren:

- Keribe intervju jekhe dženea
- Vizitkeribe o thana thaj lokalitetia
- Khedipa thaj phravibe diskusia
- O grupe so si resarin
- Anketa
- Revizia thaj kompilacia baše sa o terde hramoviba thaj evidentia.

O informacie šaj te khedenpe taro niče hainga so dena pendžariba, maškar kolende perena:

<p>Našutnengiri khedin</p>	<p>Korkori: o džuvlja, murša, adolescentia, Grupe thaj džuvljengere organizacie, muršane, adolescentengere grupe taro čhave thaj čhaja. Dineskere legarutne thaj grupe O šerutne thaj legarutne ani khedin Logoreskere šerutne komisie, šerutne thaj legarutne badania ko korkorutne klasia Sikljovne Grupe taro bukjarnengere grupe thaj džuvlja, hurde kinobiknutne O bukjarne arakhutne Doktoria tari tradiciakiri medicina</p>
<p>Agencie baši humanitarnikani arka</p>	<p>Sastipaskere džene, astarindoj thaj e dženen taro sastipaskere centria thaj lokalnikane sastipaskere servisia O džene taro sanitarnikano arakhibe thaj rakhibe o pani O džene taro tamiribaskoro umal thaj thanakeribe O džene so legarena habe thaj nahabas- kere inkalia O džene taro publik servisia O bukjarne ki edukacia O džene so si legarutne ko logoria O džene sikavde thaj o džene dajatvakerde bašo lovengoro anibe</p>
<p>UNHCR thaj vavera agencie taro UN</p>	<p>E kancelariengere šefia O bukjarne dajatvakerde baši programa thaj lengere asistenia O bukjarne dajatvakerde baš arakhibe thaj lengere asistentia O bukjarne taro publik servisia thaj lengere asistentia Themakere bukjarne ko sa o umala.</p>
<p>Institucie ani radža -kherutni</p>	<p>Policiakere bukjarne O džene taro niamiadalateskoro sistemi O džene taro ministeriumi bašo sastipe, socialnikano arakhibe, bašo pučibe e džuvljencar, familijaja thaj čhave.</p>
<p>Themakere biradžakere organizacie thaj individualnikane praktičaria</p>	<p>Krizakere servisia baš o siluibaskere čipote thaj/ja seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe thaj grupe bašo nijamalo prezentiribe Grupe džuvlja-aukatia, ja niamalutne Grupe bašo nijamalo keribe lafi thaj prezentiribe palo pučiba manuškane nijamia Nijamalutne</p>

Kotor 1

Kotor 2

Kotor 3

Kotor 4

Kotor 5

Kotor 6

Kotor 7

Kotor 8

Jekajekipe palo pučibe baše dromsikavutnengere principia

Baš pobut informacie phandle e dromsikavutnengere principencer, kamla te dikhelpe o Kotor 2 taro akava lil. E ekipake si džandipastar phravdo te kerel lafi baš o principia kola kamla te legaren thaj te sikaven o drom baši keribe buti. Sa o akteria kamla te oven jekhe gndipaja palo pučibe taro akala principia thaj te haljoven ko savo čhani ola kerena asari upri keribe buti.

Dromsikavutnengere principia baše sa o akteria

Ko vjavahari e programaja

Te angažirinelpa i našutnengiri khedin ko sahnipe
 Te kerelpa jeka jek lejbe than taro murša thaj džuvlja, čhaja thaj terne murša ko planiribe, realiziribe, ko programengoro dikhibe thaj moldikeribe.
 Te arakhelpe čhani bašo multisektoreskoro butikeribe taro sa o akteria.
 Takatea te mangelpa te integririnenpa thaj te len than ko butikeribe thaj programiribe ko UNHCR ko sa o digre.
 Te arakhelpe džovapjalipe ko sa o digre.

Ko vjavahari e korkoridženencar

Te arakhelpe fizikano višvanipe bašo viktimi/adava so nakhavkergja
 Te garantirinelpa o pakjaibe
 Te lenpa čače o mangina, niamia thaj digniteti e viktimesko/adava so nakhavkergja thaj sakana te gndinelpa baše majšukar interesia e čhaveskere kana anelape numa savo te ovel dekreti bašo činavibe ja reagiribe ki čipota seksualnikano atako ja atako fundirime upri poleskoro preperibe.
 Te kerelpa sa te avel dži diskriminacia

Definiribe i rolja thaj dajatve baše sa o akteria

Baš adava so ko sakova dživdipaskoro maškar tergjona turli akteria so prezentirina turli agencie thaj sektorja, džando si o rolje thaj o dajatve sakone dženske te oven pendžarde. Ko nesave čipote, nesavo savali ja funkcia šaj te lejarelpe tari na salde jek rig, taro pobut manuša. Sar te si, o timi kamla te vakerel phravdo e manuše so si ko agorutno dikhibe baš istemal-keribe adaja dajatva ja savali baš dejbe raporti oleske, thaj so ka ovel dikhli sar džovapjalo dženo džikobor o savali nane te pherelpa ko sahnipe.

Ko našutnengere situacie UNHCR kamla te lejarel o legarutnipe thaj koordiniribe e multisektoreskoro avibe bašo lejbe than taro sa o zarurime akteria.

Jeka jekipe baš o pučibe sar te pokinelpa thaj moldikerelpa, lejba ja than o koordinirime mehanizmia bašo dejbe raporti thaj dromsikavibe.

Kamla te bajrarelpe mehanizmi bašo dikhibe thaj moldikeribe i intervencia, činavibe thaj reagiribe. Ola kamla te oven koordinirime tari sa e akterengiri rig thaj te legarenpe lejba ja than tari khedin, hulavdo lejba ja than taro našutnengere džuvlja, murša thaj terne. E savakteskoro dikhibe ja opserviribe, kerela te intervenirinelpa, te činavelpe thaj te reagirinelpa agjaar sar so si planirime. O moldikeribe dela arka te identifikuinelpa e arakhibaskoro asari thaj i strategija sar te činavelpe thaj reagirinelpa ko našutnengere džuvlja, murša, čhave thaj čhaja. Baš sa hulavde bukja baš adava sar te kerelpa mehanizmi baš opserviribe thaj moldikeribe kamla te dikhelpe o Kotor 7 taro akava lil. Džandlo si sa o akteria te oven jeke gndipaja bašo pučibe i resarin taro mehanizmia baš opserviribe thaj moldikeribe thaj te identifikuinen e savaleskere resarina, agor thaj o sikavutne baši sakoja korkorutni intervencia.

E akciakoro plani jeka jek agjaar kamla te haljovel e finansiakere thaj manuškane šajdipa so si zaruri bašo moldikeribe i intervencia.

Keribe mehanizmia bašo dejbe raporti, dromsikavibe thaj koordinacia.

E akterenge si taro baro džandipe te keren jek o sistemi bašo dejbe raporti thaj dromsikavibe . O barabarutne sistemia kamla te bajrarenpe baš dromsikavibe ko ktor taro sastipaskoro arakhibe,konsilidejbaskoro,arakhibaskoro thaj niamalo zaruri. O efikasno sistemi bašo dejbe raporti kamla te bajrarelpe sar ktor taro opserviribaskoro mehanizmi. Akate lena than o keribe jek barabarutno čhani dejbaske raporti ko čhipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj o mehanizmia bašo trampibe informacie bašo incidentia taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Akaja strategija bašo trampibe thaj havljaripe informacie kamla te identifikuel o čhani ko savo ka kerelpe lafi bašo problemia phandle e bukja baš činavibe thaj reagiribe maškar o akteria.

Jek barabarutno sistemi bašo dejbe raporti ka ovel tari arka ki te kerenpe ja te zurakerenpe o statistikane evidentia so dena šajdipe e akterenge, astarindoj thaj e šerutnen tari them-domakjini te notikeren e problemeskoro pharipe, sa o iraniba ko dživdipaskoro maškar so šaj te keren asari baš palem keribe ko pobaro numero o seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj baš arakhibaskoro interveniribaskoro asari.O barabarutno čhani baš informiribe ka lokharel o sikavibe thaj koordinacia, thaj so si majdžandlo, ka kerel o viktimi/ja adava so nakhavkergja te na ovel pobut fori intervjuirime.Sar nisal baš o raportidejbaskoro sistemi/dromsikavibe kamla te dikhel pe o Kotor 4 taro akava lil, džikote ano Kotor 7 sikavenape o dromsikavutne thaj o čhani upri savo ka bajrarelpe jek barabarutno raportidejbaskoro sistemi.

Ikeribe o pakivkeribe ko sa e trampibaskere stadiumia bašo trampibe trujal havljaripe thaj informaciengiri analiza.

I koordinacia astarela, maškar vaver,akala bukja:

Thanakeribe thaj sakano revidiribe o metodi bašo dejbe raporti thaj bičhalibe maškar turli akteria. E bičhalibaskere sepetke kamla te oven irame samaja baš sigutno bičhalibe o servisia bašo viktimia/adala so nakhavkergje.

Trampikeribe hramome informacie maškar o akteria pakivkerindoj o principia baš pakjavibe maškar peste.

Akharibe ničale khediba baš klideskere akteria:

- Masekoskere khedipa ki logoeskiri digra ki te kerelpe lafi baš o informacie so vjavaharinape konkretno baš adava logori, bašo evidentia thaj aktivipa.
- Masekoskere regionalna (sar misal,ki digra tari tereneskiri kancelaria, telikancelarie ki pašutnipaskiri digra) khediba ki te kerelpe diskusia thaj informaciengoro revidiribe, ko evidentia thaj aktivipa so si ktor taro regioni.
- Kvartaleskere khedipa ki themakiri digra, ki te istemalkerelpe diskusia thaj te kerelpe informaciengoro dikhibe, evidentia thaj butikeribe ki sahni themakiri phuv.

O manuša so lena than ko koordinaciakere khedipa kamla te:

- Trampinen o informacie andre ko sektorskoro umal, maškar organizacie thaj našutnengere khedina.
- Te identifikuelin o čučipa ko servisia thaj ko strategije baš zurarkeribe thaj angledžajbe ko butikeribe; te keren dikhibe baš istemalkeribe i identifikuelime strategija.

- Te roden nasijatia thaj arka taro kolege; te bahankeren konstruktivnikane informacie; idee baš činavibe e problemengoro, sar thaj diskusija thaj buvlipe ko istemalkeribaskoro čhani hulavdo palo but kompleksna thaj phare chipote.
- Te aven dži jekajek gndipe trujal i rolja thaj dajatve baše sa adala so lena than ko planiribe, implementiribe thaj dikhibe sar kerelape i buti ki te avelpe dži čačutno ko vakti činavibe thaj reagiribe.
- Te planirinen thaj te thanakeren e manušengoro sikljovibe, butikeribe ki edukacia thaj informiribe andre ki khedin.
- Te tamirinen barabarutno programakoro istemalkeribe phandlo e seksualnikane atakuibaja thaj atakoja fundirime upri poleskoro preperibe thaj efikasna partnerlukoja maškar sa o akteria so lena than.
- Te hazrikeren barabarutne plania baše talemia .

I anavkerdi "legarutni agencia" si dajatvaja bašo lejbe than thaj koordiniribe, thaj baš akharibe thaj khedipangoro ikeribe.

Ikeribe o korkorimangipe maškar o džene thaj volonteria

O manuša thaj o volonteria so kerena buti ko programe phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, hulavdo adala so kerena buti sar nasijatideutne thaj prezententia e viktimenge/adala so ačhile dživde, kamla te oven minsale baši šajdutne duj bilačhipa;jek si o nanipe protekcia, a dujto-o potencialna zijaneskere efektia "sekundarno trauma" sar thaj činjaribe.

Višvanibe thaj arakhibe

Palo leljaribe o raporti baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj mukelape ko mangipe te del arka e viktimeske/adaleske so ačhilo dživdo, sakojek si muklo ko riziko taro bilačo iranibe upri leste tari rig e manušeskiri so kergja o atako, thaj nekana thaj bilačo iranibe tari khedinakiri rig.O seksualnikano atako thaj o atako fundirime upri poleskoro preperibe si potencialnikano meribaskoro bašo viktimi/o manuš so nakhavkergja, ja ačhilo dživdo.Sakoneske so gndinelape thaj esapikerelape kaj dela arka bašo viktimi/o manuš so ačhilo dživdo, šaj jekajek agjaar te ovel resarin baš atako.

I eksperienca dikhli ko sahno sumnal sikavela kaj o manuša so kerena o atako but fori iranena kori adala so dena arka e viktimenge/e manušenge so ačhile dživde,thaj kerena lenge bilačhipe. Akava hulavdo dikhelape ko čipote taro atako ki familia,kana o nasijatideutno ja nesavo vaver dženo so dela arka ja volonteri avela angli policia ja e policijaja ko anav e viktimesko/e manušesko so ačhilo dživdo. Sikavgjape kaj ko but misalia, o manuš so kergja o bilačhipe si rom ja intimno partneri e viktimeske/emanušeske so ačhilo dživdo. Ko but thema dikhle si čipote kana šastrale džene ovena mudarde ja ratvakerde kana reagiringe te havljaren o atako kerdo ki familia.

O legarutne thaj o šerutne kamla te dikhen thaj te opservirinen e manušengoro protektiribe thaj ko vakti te leljaren akcie bašo lengoro arakhibe kana isi darvkeribe, natromalo phiribe ja akti taro atako. Sa asavke incidentia ja daravkeriba e manušeske so kerela buti e našutnencar kamla te havljarenpe e dženenge taro UNHCR baš arakhibe ko vakti, thaj ko vakti te leljarenpe o zarurime arakhibaskere napia. O organizacie kamla te thanakeren politika thaj praktikane napia resarinaja te dikhelpe o riziko palo manuša/volonteria thaj dži maksimum te aven dži višvanibe thaj arakhibe.

- Keren politika kaj salde e themakere thaj maškardžianeskere manuša(adala so dživdinena ko logori), a na o našutne,kamla te len than anglal/e policijaja thaj e arakhibaskere takatia ko anav e viktimesko/e manušeskoro,so ačhilo dživdo.Šaj ,maškaradava,te ovel kaj akava si našajdutno ko sigutne čipote.

- Angažirinen našutnengere šerutne džene thaj manušen so silen asari, ko tumare aktivipa. Te si i khedin integralno inkorporirime ko programi, sa lakere džene ka haljoven e serviseskere dženenen, dikhiba thaj rizikoja, thaj pošukar ka oven ko šajdipe te den arka ki te kreirinenpe strategije baš činavibe thaj riziko.
- Angažirinen badania baš istemalkeribe o kanunia thaj adalateskere organia ko keribe o proektia thaj planengoro implementiribe baš višvanibe thaj arakhibe.

Sekundarnikani trauma thaj činjaribe

Sekundarnikani trauma haljovela emocionalnikano stresi kole hošingje adala so sakana palem taro šuru si mukle ko phare psihologikane thaj fizikane bilačheistemalkeriba. *Napherdi mangin* si termini so nišankerela emocionalnikano činjaribe. Thaj i sekunadarnikani trauma thaj o činjaribe, si butfori thaj sakanutni čipota maškar adala so kerena buti ko programe phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Maškar o simptomia ki sekundarnikani trauma thaj činjaribe preperena:

- Problemia sojbaja thaj hajbaja
- Nadžovapialo fizikano nasvalipe thaj sastipaskere problema.
- Emocionalnikani reakcia pherde uče takatea ko reagiribe ko situacie ja frustracie, ja naemocionalnikano thaj "čučo" reagiribe ko situacie thaj frustracie.
- Problemia praktikane funkcioniribaja ki buti.
- Hulavibe taro kolege, familia, amala, butikeribe andre ki khedin.
- Komentaria thaj vjavaharia so sikavela ko adava kaj o manuš sikhelape sar namuklo thaj natrampime ko butikeribe e viktimea/adava so ačhilo dživdo; pašeanibe e viktimea/adava so ačhilo dživdo, nekana akhardo "heroikano komplekski".
- Anibe po plesutno tergjojbe ko fizikano daravibe ki te delpe arka e viktimeske/ adava so ačhilo dživdo, ko than te rodel arka thaj dumo.

O činavibe si majšukar čhani bašo problemengoro činavibe taro psihologikano čingjaribe ko manuš. Maškar o strategije so kamla te istemalkerenpe ko sa o programe lena than:

- Diskusie thaj popaše lafikeribe trujal čačutne daravkeribaskere čipote.
- Šajdipe te lokharelpe o pharipe, sar so si fizikano talem, butikeribe ko timeskoro tamiribe, naformalnikano trampibe eksperienca thaj ačhavde asaria bašo lošaniba thaj frustracie so i buti anela peja.
- "Butikeribaskere thana" bašo sikljovibe resarinaja te ingalenpe angle o džandipa, tamiribe pakjaibe thaj simantrakoro buvljaribe baš strukakoro džandipe.
- Ničalo thanakerdo dikhibe resarinaja te dikhelpe sar praktikane funkcionirinel o bukjarno, dejbe thaj arakhibe dumo, moldikeribe o emocionalnikano hali ko manuš.
- Lejbe dajanipe/suluho taro činjaribe.
- Nasijatidejbe ki resarin te chidelpo o stresi so nesave džene dena pe barabarutne kolegenge.

Klideskere nukte

Sebepi keribe plani baš akcia:

- Identifikuinen thaj angažirinen e akteren.
- Keren jek barabarutno haljovibe bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe thaj oven jekhe gndipaja palo pučibe baš akciakoro astaribe.
- Istemalkeren situaciakiri analiza: kheden informacie ki te aven dži haljovibe zarurime thaj baš terde servisia, thaj prioriteta thaj kišle riga andre ani našutnengiri khedin.
- Oven jekajekhe gndipaja palo pučibe baš barabarutno khedipe taro dromiskavutnengere principia.
- Definirinen i rolja thaj o dajatve sa e akterenge.
- Bajraren o resarina thaj alusaren o savalia; definirinen o butikeriba thaj dromsiakvutne; identifikuinen o zarurime resursia
- Oven jekajekhe gndipaja ko pučibe baš sistemi baš opserviribe thaj moldikeribe so astarela thaj e khedina.
- Tamirinen mehanizmia bašo bičhalibe thaj koordinacia.
- Proektirinen plani baš ikeribe o šukaripe maškar o džene thaj volonteria

KOTOR 7

OBSERVIRIBE THAJ

MOLDIKERIBE

O mehanizmia baš observiribe thaj moldikeribe si bare džandipastar bašo bajrovibe efikasna programe baši prevencia taro atako thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, Ola zurakerena i deskripcia thaj o džovapialipe, jek taro dromsikavutnengere principia deskripciakerde ko Kotor 2, a si kotor taro pervazi baš akcia so si deskripcia kerdo ko Kotor 6. Akala mehanizmia majšukar kerena buti kana si bajrarde taro sa o sektoria (astarindoj thaj e našutnengiri khedin)ki barabarbuti.

Kana bajrarelape o sistemi baš observiribe thaj moldikeribeo džene taro multisektorskoro timi kamla te haljojen akala šov akcie: zurarkeribe i resarin taro mehanizmia baš observiribe thaj moldikeribe, thaj moldikeribe o informativnikane zaruria; dikhibe i intervencia bašo činavibe thaj reagiribe si phravde definirime savalencar thaj reasarinencar taro agor thja dromsikavutne; Te thanakerenpe koordinirime thaj barabarutne šeja thaj čhania bašo raportidejbe; zurarkeribe o metoda baš informaciengoro khedibe bašo dromsikavutne; dejbe džovapialipe thaj dajatve baš khedibe informacie, zurarkeribe e vakteskoro pervazi thaj pobutlejbe than taro informaciengoro khedipe thaj alokacia taro šartia; thanakeribe mehanizmia baš informaciengoro trampibe thaj tamiribe rezultatia ko planiribe, prevencia thaj reagiribe.

Definiribe o observiribe thaj moldikeribe

Observiribe thaj moldikeribe si duj hulavde, numa maškarpeste phandle aktivipa.

Observiribe si aktivipe so istemalkerela multisektorskoro timi ko načhinavdo dikhibe o interveniribe, prevencia thaj reagiribe ki te zurarkerelpe bajrona ola ja na ko jekajeipe e planeskere thaj finansijakere rodibaja, thaj sikavena ja na zaruri baš numa savo pašeanibe thaj koordinirime sistemi bašo raportideibe.

Moldikeribe si analiza bašo relevantnipe, butikeribe thaj efikasno strategia taro multisektorskoro timi ani prevencia thaj reagiribe. O moldikeribe sistematikane notikerela o arakhibaskoro paševibe, programe, praktikane čhania taro partnerengoro khedipe thaj e našutnengere čhania- džuvlja, murša. čhave thaj čhaja. O kriteriumi bašo moldikeribe šaj te astaren aktivipangoro ikeribe baši prevencia thaj reagiribe ki koordinacia bašo barabarbutikeribe ko kontroliribaskoro sistemi thaj raportidejbe.

I resarin taro mehanizmia baš observiribe thaj moldikeribe

Saastaribaskoro mehanizmi baši kontrola thaj mold:

- Dena arka e akterenge te zurarkeren o asari taro aktivipe bašo čhinvibe thaj reagiribe.
- Moldikerena thaj notikerena e interveniribaskoro kvaliteti bašo čhinvibe thaj reagiribe thaj dena džovapi ko pučibe šaj ja na ola te resen o dende resarina.
- Šaj te hulaven thaj te rošakeren o nevipa ko dživdipaskoro maškar so kerela asari ko pobutfori ovibe seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- Identifikuinena adava so si šukar ki praksa,ikalena sikljoviba taro poangle džandipe thaj šaj te den arka te kerelpe pošukar thaj te džan poangle e praktikane funkcioniribaja thaj pheribaja.
- Šaj te asarikeren te tamirinelpa o timi,te anen dži transparentipe thaj te zurarkeren o džovapialipe kori o našutne-džuvlja,murša thaj terne thaj kori o donatoria.

O efikasno observiribe dela džovapi ko pučiba:

- Resaraja li adava so mangaja? Sar? Soske(te si o džovapi pozitivnikano), ja soske na?
- Kola thaj save simantre tergjona angli o pheribe?
- Isiamen li butikeribaskiri koordinacia?
- Kola si thaj ko so saikerenape o napherde čučipa ko pheribe?Sar planirinaja te phera olen?

O efikasno moldikeribe dela džovapi ko akala pučiba:

- So kergjam?
- So phergjam?
- Resargjam ja na adava so mangiljam?
- So sikliljam, so sa džidžanaja?
- Ko sahnipe li iranaja amen ko karane baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe? Te si o džovapi negativno-save si o napherde čuče thana?
- Soske panda isi amen zaruri?

Tipia mehanizmia baš observiribe thaj moldikeribe

O observiribe thaj o moldikeribe šaj te oven javerčhani aso adava so astarena, e astaribaskoro horipe thaj aso fokusi. Šaj te oven irame kori politika, ki nesavi funkcia, nesavi programa, thaj praksakoro procesi (sar so si raportidejbe, ja phandipe, planiribe, ja praksa finansiribaske) ja baš nesavi konkretno intervencia.

O mehanizmia baš observiribe thaj moldikeribe si džandipaja baše sa e digre tari intervencia, prevencia thaj reagiribe, astaribaja adala so si resarinaja baše korkoridžene, khedina ja sasoitne/nijamale/politikane strukture. O observiribe thaj moldikeribe šaj jekajek agjaar te istemalkerenpe ko sektoria, ja ko mehanizmengoro esapi baš aktivipa ki prevencia thaj reagiribe ko umala taro sastipe, psiho-socialnikano sikavibe, višvan/arakhibe, nijami/nijamiadalati.

Observiribe thaj moldikeribe šaj te istemalkerenpe ki sakoja etapa tari operacia. O observiribe si majefikasno kana istemalkerelape garavdo, bizočhinavibe; programengoro moldikeribe si majšukar te kerelpe ko berš. O moldikeribe, so kerelape ko potikno vakti ko nesave etape šaj te del informacie baš situaciakiri analiza. O observiribe so kerelape ko vakti tari sahani operacia, šaj te del šajdipe e legarutnenge te dikhen sar thavdela i akcia thaj baš adava so isi jekajekhipe te keren te džal angle thaj te thavden agjaar sar so si planirime. O moldikeribe so kerelape ko operaciakoro agor dena šajdipe te moldikerelpe adava so si kerdo thaj te identifikuinelpa sa adava so ki praksa sikavgjape sar šukar buti.

Dikh jeka jek agjaar:

Humanitarnikane evaluacie bašo realnikano (čačutno) vakti: nesave pučiba thaj džovapia (UNHCR 2002)

Proektiribe sistemi baš observiribe thaj moldikeribe irame kori seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

Sar so dena sugestia e dromsikavutnengere principia deskripcia kerde ko Kotor 2, džandlo si te kerelpe asari baš pobuvlo lejbe than thaj dendipe ko sistemengoro proektiribe baš observiribe thaj moldikeribe. Jekh multisektorskoro pašipe, lendoj thaj o dendipe tari našutnengere khedinakiri rig, dela asari thaj motivirinela o sikljovibe, tamirinela hoši baš diso plesutno thaj promovirinela o transparentnipe maškar o akteria so lena than. Akava si hulavde džandipastar kana kerelape lafi baše opserviribaskiri resarin thaj o moldikeribe baš adava sar o informacie ka oven istemalkerde, analizirime thaj ko savo čhani ka keren asari upri savakteskoro planiribe.

O akteria kamla te haljoven thaj te notikeren o fakti kaj nesave grupe arakhenape simantrencar bašlejbe than ko adava procesi. Sar misal, e džuvljenge thaj e čhavage našutne but fori familena autoriteti te sikaven po gndipe ko than kote so arakhenape, Nesave specialnikane angažmania šaj te sikavenpe sar zarurime ki te arakhelpe o terne maškar i khedin, a hulavdo o rizikane grupe (te dikhel pe Kotor 5) te len than ko akale sistemengoro proektiribe. I situaciakiri analiza so si bahankerdi ko Kotor 2 ka hulavel thaj ka rošakerel nesave taro akala pučiba. Kana sa e akterenge šukar ka iranelpa sama ko akala potencialnikane pharipa thaj simantre-ola šaj te keren buti resarinaja te nakhaven olen thaj te činavenlen.

Isi šov butikeriba so kamla te sikaven o bajrovibe ko sistemengoro opserviribe thaj moldikeribe:

1. Te zurarkerelpe i resarin taro mehanizmia baš opserviribe thaj moldikeribe thaj te moldikerelpe o informativnikane zaruria.
2. Te dikhelpe i intervencia baši činavibe thaj reagiribe te oven haljovde definirime savalencar, resarinencar, agorencar thaj dromsikavutnencar.
3. Te thanakerelpe koordinirime thaj barabarutne alatia ja informiribaskere šeja.
4. Te zurarkerenpe metode sar te khedenpe informacie bašo dromsikavutne.
5. Te denpe savalia ja džovapialipa baši khediba informacie, te delpe e vakteskoro pervazi thaj kobor butfori khedelape evidentia thaj te hulavenpe o resursia.
6. Te thanakerenpe mehanizmia baš informaciengoro trampibe ko keribe rezultatia thaj ko planiribe i prevencia thaj reagiribe.

Dikh jeka jek agjaar:

Planiribe thaj organiziribe istemakerdi evaluacia (UNHCR 1998)

AKCIA num.1:

Te zurarkerelpe i resarin taro mehanizmi baš observiribe thaj moldikeribe o informativnikane zaruria.

E multisektorskoro timi kamla te kerel lafi baš o resarina taro observiribe thaj moldikeribe thaj olencar te ovel jekajeke gndipaja. Akalea ka nišankerelpe save raportidejbaskere sistemia si zaruri, kobor akala mehanizmia ka istemalkerenpe, thaj sar ola ka keren asari ko sahno planiribe baši činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako .

Ki te anelpe dži konsenzuseskoro bajrovibe bašo resarina taro mehanizmi baš observiribe thaj moldikeribe, šaj si taro kjari te zurarkerenpe informativnikane zaruria baš sakova akteri /umal. Akava moldikeribe baš informativnikane zaruria šaj te organizirinenpe ko jekajekipe e umalea ja kori o akteria so lena than.

Misalia:

Akteria taro multisektorsko timi	Informativnikane zaruria
Istemalkeribaskiri grupa/resarinaskiri populacia	Asari upro šukaripe Problemia ko pašeavibe dži servisia Kabulipe te lelpe than thaj te kerelpe asari ko dekretengoro anibe
Tereneskere bukjarne	Rezultatia taro aktivipe Problemia so kerena asari upro aktivipe, jako praktikano grupakoro funkcioniribe Angledžajbe ko jekajekipe e butikeribaskere planea Moldikerde faktoria bašo riziko ki te avelpe dži seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe
Koordinatori/Supervizori	Save si o rezultatia? Kole problemencar arakhenape o džene ko tereni? Kote si o angledžajbe ko vjavahari e butikeribaskere planea? Praktikano funkcioniribe taro tereneskere bukjarne
Proekteskoro legarutnipe	Butikeribe thaj efikasno strategia Pherdile li o adžikerde rezultatia? Pozitivna thaj negativna efektia upre murša thaj džuvlja Angledžajbe ko istemalkeribe Avrune asaria upro praktikano funkcioniribe Androne kišlipa so kerena asari upri o rezultatia Butikeribaskoro thaj efikasno istemalkeribe o resursia
Agencia bašo finansiribe/partnerengere organizacie	Džikote resargjepe o dende resarina Proekteskere strategie Avrune faktoria so kerena asari upri proekteskere performanse Ikeribe taro proekteskere rezultatia ki digra tari resarinakiri grupa thaj ko institucionalnikani digra.

AKCIA num. 2:

Te dikhelpe i intervencia bašo činavibe thaj reagiribe te oven phravde definirime savalencar, resarinencar, agorencar thaj dromsikavutnencar

Sakoja intervencia kamla te ovel phravde dende resarinencar, so kamla te oven operacionalizirime trujal dromsikavutnengere agora, asaria thaj praktikano funkcioniribe. Akala resarina, agora thaj dromsikavutne sikavena jekh sistematikano čhani baš keribe deskripcia taro arakhibaskoro asari ki intervencia baš arakhibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. O dromsikavutne jekajek sikavena adava kaj o evidentia kamla te khedenpe, sar thaj kola mehanizmia bašo raportidejbe kamla te oven leljarde.

Ki te thanakerenpe o dende resarina:

O resarina kamla te vjavahrinenpe baše mangle evidentia thaj arakhibaskoro asari ki sakoja programakiri intervencia so anela dendipe bašo pheribe e programakiri resarin.

Kotor 1

Kotor 2

Kotor 3

Kotor 4

Kotor 5

Kotor 6

Kotor 7

Kotor 8

Misal: Situacikiri analiza zurarkerela kaj o habe na hulavelape nijamalo thaj sarinenge jekajek. Nesave grupe na lena zarurime resursia thaj adava bajrarelata o riziko taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj taro seksualnikano lejbe telo vast.

O dendo savali ka ovel te kerelpe dikhibe bašo terdutno procesi bašo habeskoro hulavibe iradaja te tiknjarelpe o riziko taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, thaj te arakhelpe zoralo barabarutnipe maškar o polia.

Džidžanibe: O resarina kamla te deskripciakerenpe ko čhani pozitivnikane iraniba dži kolende ka avelpe ko šartia taro našutnengiri populacia. O savalia šaj te oven resarinaja te kerelpe pošukar i koordinacia, te angledžalpe ko mehanizmia baš reagiribe, pobaru informiribe baši khedin, ja pošukar vjavaharia baš barabarbuti sebepi poleskoro jekajekipe e muršencar.

Ki te thanakerenpe o agora:

O agora si specifikane thaj konkretna resariba. Ki te delpe arka baš identifikuipe o mangle agora kamla te kerelpe deskripcia so bizo prologiribe kamla te kerelpe ki te pherenpe o mangle resarina.

Misal: Džikobor o dendo savali si te bajrarelpe e džuvljakoro lejbe than ko komitetia baš habeskoro hulaviba, jek agor šaj te ovel revidiribe thaj nevokeribe bašo čhania thaj šartia keribaske komiteti baši distribucia habe ki te višvankerelpe e džuvljengoro lejbe than.

Te thanakerelpe dromsikavutne bašo praktikano funkcioniribe thaj asari:

O dromsikavutne si sikavibaskoro šej so dena arka kana definirinenepe adala bukja so ka oven moldikerde ja kontrolirime thaj kana notikerena pe o resarina. Baš moldikeribe o arakhibaskoro asari baš intervencia baš činavibe thaj reagiribe kamla pe **kvalitativna thaj kvantitativna** dromsikavutne. O kvantitativna dromsikavutne si adala so šaj lokheste te observirinen pe ko vakteskoro thavdipe ko drom taro raportidejbe. O kvalitativna dromsikavutne dena arka baš sikavibe thaj roškeribe o šukar praktikane čhania, te čitrakerenpe o pharipa dži kolende avelape, thaj te identifikuinenepe o kambia ko čhani te činavelpe thaj te reagirinelpe.

UNHCR kerla buti duje tipencar dromsikavutne. Lafi si bašo dromsikavutne so kerena asari thaj o dromsikavutne bašo praktikano funkcioniribe.

Dromsikavutne baš asari istemalkerenape ki te delpe arka bašo dikhibe o iraniba thaj o šukar vjavahari, thaj bašo iraniba ko sistemia e instituciakere. O dromsikavutne baš asari majbut si kvalitativna, baš adava so o mangle iraniba baš adalatideibe e manušenge thaj lengere percepciengene ki konekcia e šejea. O dromsikavutne baš asari arakhenape ki konekcia e dende resarinencar.

Misal: Džikobor i dendi resarin si te kerelpe pošukar e džuvljengoro lejbe than ko komitetia baš hulavibe habe, jek dromsikavutno baš asari šaj te ovel, o džuvlja ano adala komitetia te hošinen kaj dena arka thaj po dendipe ko dekretianibaskoro procesi.

Dromsikavutne baš praktikano funkcioniribe si majbut kvantitativna. O dromsikavutne baš praktikano funkcioniribe si ki konekcia e agorencar.

Misal: Džikobor o agor si revidiribe thaj iranibe i minsia thaj čhani bašo komiteteskoro fundiribe bašo distribuiribe habe agjaar so te avelpe dži višvani baš džuvčjakoro lejbe than, o dromsikavutno bašo praktikano funkcioniribe šaj te ovel e džuvljengoro lejbe than ano akala komitetia maškar 30 thaj 50 taro šel.

Sa o dromsikavune kamla te analizirinenpe aso poli thaj bajrovibe. Sakote kote si šajdipe, o dromsikavutne kamla te dikhen o vavera aspektia tari

resardi populacia, lendoj thaj etnikani grupa, lokacia (dizutne umala ja andrunipe, logori) ja hulaviba aso rizikoskiri grupa.

Dikh jeka jek agjaar:

Te planirinelpo o proekti baš UNHCR: Praktikano legarutno baš istemalkeribe o dende savalia, agora thaj dromsikavutne (UNHCR 2002)

AKCIA num. 3

Te thanakerelpo koordinirime thaj barabarutne alatia ja šeja bašo raportidejbe

O bukja ja šeja bašo raportidejbe dena sistematikane thaj savakteskere čhania baš informaciengoro khedibe baše poupreliparde dromsikavutne. Džando si te kerenpe šeja baš raportidejbe so si barabarutne baše sa o organizacie andre ano sektori (baši misal, sa o džene so dena sastipaskoro arakhibe kamla te kheden jekh jekutno seti taro minimalna informacie).

E Multisektoreskoro timi kamla te šurakerel te identifiikuinel sa o terde sistemia baš raportidejbe, arakhibe notikerdo/fotokerdo, khedime evidentengoro sikavibe, thaj o sistemia baš observiribe thaj moldikeribe so istemalkerena pe taro turli akteria thaj save istemakerenape ano sakova sektori.

Ko dikhibe o terde sitemia bašo raportidejbe, sar so si masekoskere raportia baš sastipaskoro arakhibe so dena o biradžakere organizacie/džovapiale servisia ani dendi khedin /UNHCR, o raportia taro tereni, beršeskere raportia baš arakhibe thaj o plania baš operacie ani dendi them, o timi kamla te moldikerel i inicialnikani situacia raportidejbaja thaj save si o iraniba so kamla te kerenpe ki te astarenpe o informacie bašo aktiva bašo činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Džando si akala turli raportia kerena deskripcia baš angledžajbe so si kerdo, baš o problemia so ačhovena thaj o mehanizmia taro observiribe thaj moldikeribe so si ko istemalkeribe.

Sa o šea ja instrumentia bašo raportidejbe so dikhljarena o arakhibaskoro asari taro mehanizmia bašo činavibe thaj reagiribe kamla te oven hošea ko pučibe baš o poli thaj bajrovibe. Akava nišankerela identifiikuibe turli asaria baš intervencia bašo našutne so si džuvlja, čhaja, murša thaj čhave.

Misalia baše patrina bašo havljaribe

Patrin bašo Raportidejbe baš i čhipota taro seksualnikano atako thaj patrin bašo Masekoskoro raporti bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

I Patrin bašo Raportidejbe bašo čhipote taro seksualnikano atako si džandi alatka bašo raportidejbe so kamla te istemalkeren sa o akteria. Kana numa savo te ovel aktereske/legarutno baš akala bukja havljarelape savo te si misal taro seksualnikano atako, ja atako fundirime upri poleskoro preperibe, kamla te tergjol jekh standardikani patrin so istemalkeelape bašo notikeribe asavke čipote. Vaver šej baš raportidejbe si i **Patrin bašo Masekoskoro raportidejbe baš seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.** Akava mehanizmi bašo raportidejbe si džando bašo dikhibe thaj pharvaipe o iraniba ano maškareskere dživdipaskere thana so kerena asari upro ovibe o čhipote taro seksualnikano atako thaj atako

Kotor 1

Kotor 2

Kotor 3

Kotor 4

Kotor 5

Kotor 6

Kotor 7

Kotor 8

fundirime upri poleskoro preperibe. Asavko raporti jekajek dela šajdipe te dikhelpe save šartia šak te kontinuirinen o tergjovibe akale čipotengo atako ki khedinakiri digra. Kana si lafi baši patrin bašo masekoskoro raportidejbe, kamla te ikerelpe ki godi kaj o evidentia kamla te oven khedime bašoi sakova korkori logori, ja dživdipaskoro than. Šukar si thaj o khedime evidentia so khedenape ko butikeribe taro tereneskiri kancelaria, baš regia ja baši sahani dendi them. Misalia taro akala patrina arakhenape ko Sadali 2 thaj Sadaki 3.

Elementia baš evidentia ano raportia bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

Taro baro džandipe si ano raportia te khedenpe nesave informacie. Ki te reselpe adava so mangelape, sa o akteria kamla te anen jekh po gndipe palo pučibe i terminologia so istemalkerelape, agjaar so o patrina bašo raportidejbe šaj te komparirinen pe. Sa o mehanizmia bašo raportidejbe dajatvime si te arakhen i pakiv ko vjavahari e viktimie/adava so ačhilo dživdo thaj ko vjavahari e dženea so kergja o atako.

Elementia baš evidentia baš i patrin Masekoskoro raporti:

Sahno numero havljarde čipote
 Tipi taro kerdo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe
 Numero, bajrovibe thaj o poli e viktimengo/adala so ačhile dživde
 Numero, bajrovibe thaj o poli e dženesko so kergja o atako.
 Numero taro čipote aso logori (misal kher, kurko, avri taro logori-liparindoj o čačutno than kote avri taro logori)
 Numero taro viktimia siluime so lena medicinakiri arka andre ano vakteskoro pervazi taro duj dive palo adava kana uli i čipotata.
 Chania kjerdo seksualnikano bilačhipe thaj bilačhipe upro poleskoro sikavibe

Elementia baš evidentia baš Nijamali patrin:

Numero taro čipote kolenge si informirime e arakhibskoro oficiri
 Numero taro čipote havljarde ki policia
 Numero taro čipote so arakhlepe angli adalati
 Numero taro čipote so na leljepe ko dikhibe
 Numero taro adalatkerdetromale
 Tipi taro kerdo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe
 Numero taro siluibaskere čipote kola ko vakti taro duj dive palo kerdo akti arakhlepe teli sama taro sastipaskere servisia.
 Numero taro čipote kolenge si hazrikerdeadalati-medicinakere tasdivia.
 Procenti taro masekoskoro bajrovibe/tiknjovibe o numero taro siluibaskere čipote
 Procenti taro masekoskoro bajrovibe/tiknjovibe o numero taro čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe
 Džipherde dikhiba

Elementia baš evidentia baš situaciakere raportia:

Elementia taro džandipe baši konekcia e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, zarurime pučiba thaj oviba
 O hali taro koordiniribe thaj planiribe
 Intervencia bašo činavibe palo sektoria
 Intervencia bašo reagiribe palo sektoria
 Sikljovibe sar te bajrarelpe e manušengoro kabulibe
 Asari taro arakhibe: aktivipa taro observiribe thaj moldikeribe

Ano Sadaki num. 4 te dikhelpe misal tari patrin baši Medicinakiri historia thaj Pučibaskoro lil baše čipotengoro rodkeribe

Raporti baši pobutfori ovibe seksualnikane atakia thaj atakia fundirime upri poleskoro preperibe
<p>O pobutfori raportidejba bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe sikavela o sahno numero taro raportia bašo čhipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe kola si leljarde numa ko savo te ovel vakti ki komparacia e sahne populacijaja. Ki te esapikerenpe o digre taro raportia ko 10.000 džene bašo masek, beršja nesavo vaver lipardo vakti, istemalkerelape akaj formula:</p>
$\frac{\text{O numero taro havljarde čipote ko vakti taro lipardo periodi}}{\text{Sahni populacia ko vakti taro dendo periodi}} \times 10.000 = \text{raportia bašo čhipote ko 10.000 džene bašo lipardo periodi}$
<p>I komparacia i digra taro raportia ko vakti taro nesavo vakteskoro periodi dela šajdipe e timeske te identifikuiel o trendia. Bašo buteder lokacie adžikerelape kaj i digra taro raportia ka bajrol sar ka nakhel o vakti. E digrakoro bajrovibe taro raportia šaj te sikavel kaj o viktimia/adala so ačhile dživde si minsale bašo terde šajdipa dejbaske arka thaj kaj pakjana ko servisia, baši so si hazri te havljaren o čhipote. Džando si te ikerelpe ki godi kaj o čhipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe nakhena ko but fori bizo te havljarenpe.tari adaja karana e digrakoro bajrovibe taro havljarde čhipote, ja i digra taro raportia šaj te ovel nišani bašo kamijabi tari adaja programa.</p>

Kotor 1

Kotor 2

Kotor 3

Kotor 4

Kotor 5

Kotor 6

Kotor 7

Kotor 8

AKCIA num. 4

Zurarkeren o metode bašo khedibe informacie bašo dromsiklavutne

Kana ka thanakerenpe o mehanizmia baši dejbe raportia,šaj te šurakerelpe te identifikuien pe o metode so ka oven istemalkerde bašo khedibe informacie bašo dromsiklavutne so nane anglodikhle e patrinencar bašo raportidejbe. Kana ka zurarkerenpe akala metodia džando si te dikhelpe si ja na o dromsiklavutno tari kvaliteteskiri ja kvantiteteskiri natura.

Kvantitativnikane evidentia šaj te khedenpe ko drom dikhibe thaj notikeribe taro radžakere institucie ja partneria ani implementacia. O informacie šaj te arakhenpe thaj ko drom taro dikhibe o statistikane numeria ki konekcia e resarinakere populacijaja.Džando si te moldikerelpe kola hainga taro informacie si istemakeribaske baši multisektoreskoro timi tari rig e turli akterengi.

Kvaliteteskere evidentia šaj te kheden pe ko drom taro intervju,resarinakiri grupa,thaj istemalkerindoj o dende metodia ko vakti taro moldikeribe i stuacaia thaj moldikeribe ko tereni.

O dikhiba thaj gndipa taro našle džuvlja,čhave thaj čhaja,kamla te dikhenpe e mehanizmencar baš opserviribe thaj moldikeribe.Akala kvaliteteskere informacie si džande ki te identifikuielpe o "phajrardo than" baš arakhibe thaj te zurarkerelpe o mehanizmi baši prevencia thaj reagiribe.

AKCIA num. 5

Te hulavenpe o dajatve baši khedibe informacie, te zurarkerelpe e vakteskoro pervazi thaj kobor but khedenape evidenti, thaj te hulavenpe o resursia

Te hulavenpe o dajatve:

Džandlo si te hulaven pe o dajatve baše turli kotora taro sistemi baš observiribe thaj moldikeribe.

Vakteskoro pervazi:

Kamla te thanakerelpe vakteskoro pervazi baš sa o informiribaskere instrumentia ja šeja. E Vakteskoro pervazi kamla te bajrarel thaj te butikerel sa o vavera mehanizmia baš moldikeribe thaj opserviribe. O timi kamla te alusarel vakteskere pervazia so si džovapiale baš interveniribe ja baši programa. O opserviribe šaj te kerelpe jekhfori ano masek,istemalkerindoj i patrin baš Masekoskoro raportidejbe bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe; o saastarde raportia šaj te kerenpe ki beršeskiri funda.

Zurarkeribe o resursia thaj finansiakere šeja:

Šaj te čhipotinelpe e operaciakere plania thaj e finansiribaskere hainga te na den odoborom love kobor so kamla baš implementacia thaj bajrovibe o mehanizmia baš observiribe thaj moldikeribe. Baš adava bare džandipastar si te zurakerelpe kobore dženenge, so saikerena o raportia, kamla vakti ki te ikerelpe o sigatikeribe raportia thaj te kerenpe o zarurime analize. Jekhajekh kamla te lelpe ko dikhibe e manušengere kapacitetia ano adala umala thaj te dikhljarelpe o šajdipe taro džipherdo sikljovibe sebepi bajrovibe o kabulipe baš opserviribe thaj moldikeribe (ko misal-o kabulipe ja šajdipe baš khedibe thaj analiziribe o evidentia, implementiribe o procesi taro tereni, thaj istemalkeribe evaluacie so anena šukaripe)

Baš šukaibe keribaskere evaluacie fundirime upri i digra taro khedin šaj te sikaven zaruri taro džipherdo angažiribe dženen kolen isi o rodime džandipe thaj te dikhenpe o rodibae khedinake te delpe avibe ko sesie ko vakti kana kerelape o moldikeribe. Ano asavke rodiba šaj te oven astarde o transletoria, vorde legaribaske thaj servisia baš arakhibaske čhave. O čhani sar te kerelpe evaluacia fundirime upri i digra tari khedin, šaj te lelpe taro UNHCR-eskere Jekhina baši moldikeribe thaj observiribe.

AKCIA num. 6**Te thanakerenpe mehanizmia baš informaciengoro trampibe thaj tamiribe rezultatia ko planiribe i prevencia thaj reagiribe**

Jekh tari mehanizmengiri resarin baš observiribe thaj moldikeribe si te kerelpe pošukar o praktikano funkcioniribe. Ki te pherelpe akava savali, kamla te avelpe dži konsenzus baš adava sar ka trampinenpe o informacie thaj sar ola ka bičhalenpe maškar o akteria. Jekhajekh si džando te činavelpe thaj te džanelpe kola akteria si dajatvime baš observiribe, thaj sar o rezultatia numa taro savo te ovel mehanizmi baš observiribe ja moldikeribe ka kerel asari upri programakoro planiribe.

I Strategia bašo trampibe informacie astarela:

- Ničale (masekoskere ja dujemasekongere) khedipa ki digra taro logori ja i khedin ki te kerelpe lafi bašo rezultatia taro observiribe/,moldikeribe/ raportidejbe, te moldikerelpe o asari taro arakhibe, te dikhljarenpe o evidentia bašo havljarde čhipote, te analizirinenpe o rezultatia taro khedime evidentia thaj te dikhenpe o rezultatia lende tari khedin, te koordinirinelpe o butikeribe, te planirinenpe o avutne observiribaskere sesie, te identifikuinenpe o pharipa thaj o činaviba.
- E masekoskere arakhiba ki digra taro tereneskere kancelarie/ telikancelarie/ tikno than ki te kerelpe lafi bašo masekoskoro raportidejbe phandlo e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, bašo arakhibaskoro asari tari intervencia, baš o evidentia khedime ko vakti taro interveniribe, thaj te revidirinelpe o angledžajbe ki digra taro dromsikavutne so sikavena aktivipe taro opserviribe ki digra taro logori ja khedin, thaj angledžajbe ko drom dži pheribe o mangle resarina.

- Ničale (šaj kvartaleskere) khedipa ki digra tari them ki te dikhenpe o raportia taro ikerde khedipa ki digra taro logori ja khedin, khedipa taro terenskere kancelarie, evidentia khedime ki konekcia e interveniribaja, thaj ki te dikhenpe o moldikeriba thaj te kerelpe lafi bašo pučiba e finansiribaske so kerena asari upri implementacia.

Sakova khedipe ka ovel sikavdo ko sahnipe ko jekh hramome raporti so hulavela thaj rošakerela o šerutne identifikuibaskere pučiba, leljarde butikeriba thaj dende dajatve.

Klideskere nukte

Saastaribaskoro mehanizmi baš observiribe thaj moldikeribe:

- Kerela asari thaj zurarkerela o džovapialipe-jekh taro dromsikavutnengere principia tari intervencia baš činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.
- Kotor si taro butikeribaskoro Pervazi
- Majšukar kerena buti kana si bajrarde ano sa o sektoria, leljarindoj thaj e našutnengiri khedin, ki barabarbuti.

O džene taro multisektorskoro timi kamla ko po butikeribe te dikhen šov akcie (butikeriba) kana kerena o sistemi baš observiribe thaj moldikeribe:

- Te zurakerenpe o resarina taro mehanizmi baš observiribe thaj moldikeribe thaj te moldikerenpe e informiribaskere zaruria
- Te dikhelpe i intervencia baš činavibe thaj reagiribe te oven phravde definirime resarinencar, agorenencar thaj dromsikvutnencar.
- Te thanakerenpe koordinirime thaj barabarutne alatia ja šeja baš informiribe.
- Te zurakerenpe o metodia bašo khedibe informacie bašo dromsikavutne
- Te denpe dajatve baš informaciengoro khedibe, te zurakerelpe e vakteskoro pervazi thaj kobor but fori khedenape evidentia, thaj te hulavenpe o resursia.
- Te thanakerenpe mehanizmia baš informaciengoro trampibe thaj te tamirinenpe evidentia ko planiribe o činavibe thaj reagiribe.

KOTOR 8

PALDIBE FUNDIRIME UPRO POLESKORO PREPERIBE

O avibe dži seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe kana zurarkerela pe e našutnengoro statusi

Akava Kotor dela o dromsikavutne baš adava sar e našutnengere roviba thaj rodiba phandle e poleskere preperibaja kamla te činavelpe ko nijamalo čhani thaj baš olende te anenpe adalateskere činaviba kana zurarkerelape lengoro statusi. O kotor si fundirime upri Dromsikavutne taro UNHCR baš o paldibe fundirime upri poleskoro preperibe, ikalde 2002. berš, dejbaja praktikane nasijatia baš adava sar i Konvencia bašo našutne taro 1951 berš iranela sama baš sa o džene so našena taro paldibe, bizo nisave poangle terde hulaviba palo pučibe ki lengiri sasoitni dendi rolja fundirime upri poleskoro preperibe.

UNHCR thaj sa e klideskere thema kamla te iranen sama e themakere šerutne, niamale nasijatideutne thaj serviseskere džene baš arakhibe so lena than ko procesi taro zurarkeribe e našutnengoro statusi aso i Konvencia taro 1951 berš so vjavaharinelape bašo Statusi e našutnengoro, ja aso i Uredba taro 1950 berš kolaja thanakerelape Kompetencia taro Učo komesari taro uniime nacie bašo našutne, te oven pendžakerde e Dromsikavutnencar so asarikerena upro paldibe fundirime upri poleskoro preperibe dendo ano akava Kotor.

Zorale adalaterela o paldibe ko drom taro seksualnikano atako, so na salde so si phagibe o manuškane niamia, numa thaj kana kerelape ko konteksti taro marebakoro khuvibe, pharo napakivkeribe o humanitar-nikano nijamia, numa si thaj čačutno phageribe o manuškano digniteti.

Dela dumo baš ikeribe o statusi e našutne dženengoro kolengoro rodibe bašo našutno statusi fundirime upri zorale funde tari dar kaj ka ovel paldime ko drom kerindoj seksualnikano atako, tari karana, soske silen vaver rasa, dini, nacionalipe, si džene ani nesavi sasoitni grupa, ja sebepi politikano gndipe.

Bahankerelape o čhania bašo zurarkeribe e našutnengoro statusi bašo džene so rodna azili, a kola šaj hošinge seksualnikano atako, te dikhenpe bare samalipaja thaj hošibaja.

Ikaldo kotor taro Čhinavibe Ex-Com. 73 (XLIV) (1993)

O seksualnikano atako thaj atako fundirime upro poleskoro preperibe šaj te keren asari ko zurarkeribaskoro procesi bašo našutnengoro statusi sar ko dženo so dela rodibe so si viktimi/adava so ačhilo dživdo, agjaar thaj ko dženo so dela rodibe ja dženo so isile našutno statusi a so kergja o atako. Akala dromsikavutne skoncentririnenape ko haljovibe i definicia bašo anav našutne tari rig poleskoro preperibe, sugeririndoj nesave čhania ki praktika kolenge kamla te iranelpa dajatvime sama e džuvljenge kolen isi rodibe ko adalateskoro procesi baš zurarkeribe e našutnengoro statusi. Jekhajak dena zarurime informacie so kamla te višvankeren kaj o dženo so kerela o intevju ja o dženo sa anela o činavibe isile džandipe upri savi funda ka džanel thaj ka pendžarel o rodibe baš azili so si phandlo e turlipaja fundirime upri poleskoro preperibe.

Kana o siluibe ja vavera čhania taro seksualnikano atako lkerde tari karana fundirime upri rasa, dini, nacionaliteti, politikano gndipe ja preperibe ki nesavi hulavdi sasoitni grupa, šaj te dikhenpe sar paldibe aso i definicia bašo anav

našutne kerdi deskripcia ani konvencia taro 1951 berš, so vjavaharinelape bašo našutnengoro statusi thaj aso i Uredba baš kompetencia taro UNHCR. Hulavdo hošibe rodelape ko čhipote kana o dženo so rodela azili šaj hošingja seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

E arakhibaskere servisia, o džene so kerena o intervju ja adala so anena o dekreti kamla te oven minsale bašo fakti kaj nisavo dokumentirime tasdivi korkori peja na rodelape ki te sikavelpe kaj nesavo dženo šaj hošingja paldibe sebepi leskoro poleskoro preperibe. O džene so kerena o intervju ja adala so anena o dekreti kamla ko sahnipe te oven phravde gogjaja ko po činavibe, kana džanelape baš sahno nanipe taro statistikane evidentia thaj nabut havljarde asavke phagiba manuškane niamia ko buteder thema.

O nijamale servisia ka den salde kvalifikuime džene. Ola ka arakhen o informacie, nasijatia thaj nijamalo prezentiribe. Sebepi kontinuiteti thaj efikasno prezentiribe, o jekahjekh dženo kamla te kerel jek čhipota sa džikote na agorkerela pe. Numa, bizo adava dikhibe, sa o džene taro UNHCR, hulavdo adala so kerena o intervju e viktimeske/adava so ačhilo dživdo kamla te džanen o dromsikavutne taro UNHCR, o maškardžianeskere kanunia kola si phandle akale materijalea, thaj o kanunia tari them kherutni. O humanitarnikane agencie so kerena buti e paldime thaj vaverte thankerde populacijaja, kamla jekahjekh agjaar te džanen kola sa instrumentia si phandle e našutnengere kanunea thaj leskere klidesko istemalkeribe, ki te šaj e džuvljenge thaj e muršenge te delpe jekahjekh avibe dži maškardžianeskoro arakhibe thaj barabar istemalkeribe maškardžianeskoro arakhibe.

Paldibe phandlo e turlipaja fundirime upro poleskoro preperibe: komplementarna dromsikavutne bašo čhania thaj kriteriumia sar te zurarkerelpe e našutnengoro statusi taro 2000. berš

UNHCR ikalela akala Dromsikavutne aso leskoro mandati, agjaar sar so si rodime ko *Statuti baš i kompetencia e uče komesareski taro Uniime nacie bašo našutne*, ko phandipe e dženea 35 tari *Konvencia baš našutnengoro statusi taro 1951 berš thaj e dženea 11 taro Protokoli taro 1967*. Akala Dromsikavutne si džipherde e UNHCR-eskere ikalibaja o *Vasteskoro lil bašo čhania thaj kriteriumia baš zurarkeribe e našutnengoro statusi aso i Konvencia taro 1951 berš o Protokoli taro 1967, so vjavaharinelape baše našutnengoro statusi (palemkerdo ikalibe, Ženeva, januari 1992)*. Ola ponadarig trampinena o Dokumenti baš UNHCR-eskoro gndipe bašo paldibe fundirime upri poleskoro preperibe (Ženeva, januari 2000), a ikljona taro Dujto ikalibe taro Globalnikane konsultiriba bašo procesi taro maškardžianeskoro arakhibe so dikhena o sikljovibe akava predmeti ko akava ekspertikano khedipe ko San Remo septemvri 2001 berš.

Akala Dromsikavutne si resarinaja te den arka ko nijamalo haljovibe bašo radže, nijamalutne, adala so anena o dekretia thaj o adalatia, thaj e dženege taro UNHCR so istemalkerela o zurarkeribe e našutnengoro statusi ko tereni

Paldibe phandlo e poleskere preperibaja ko konteksti e dženea 1A (2) tari konvencia taro 1951, ja lakoro protokoli taro 1967 so vjavaharinelape bašo našutnengoro statusi

I. Anglovakeribe

1. "O paldibe fundirime upri poleskoro preperibe" si termini so korkori peja nane niamale džandipaja. Ov majanglal istemalkerelape ki te astarel jek sahno numa turlu

Akala Dromsikavutne majbut skoncentririnenape ko haljovibe i definicia bašo našutnipe/našutne so si saikerdo ko dženo 1A(2) tari Konvencia baše našutnengoro statusi taro 1951 berš(ko poadarig:konvencia 1951) tari rig poleskoro preperibe thaj ko jek vakti bahankerena nesave praktikane čhania sar šaj e džuvljenge-so islen niami te delpe zarurime sama ko čhani kana zurarkerelape lengoro našutno statusi thaj sar šaj o sahno čhani taro dendo rodibe fundirime upri poleskoro preperibe te pendžarelpe thaj te leljarelpe sar asavko.

2. Zurarkerdo si thaj leljardo o čhani bašo definiribe o našutnipe/našutno ano sahnipe thaj kamla te haljovelpe minsalipaja baš šajdutno poleskere dende dimenzie, ko mangipe so majpaše te arakhenpe thaj te zurarkerenpe o rodiba bašo našutnengoro statusi. Asavko avibe ja pašipe, isi taro Generalnikano khedipe,thaj Egzekutivakoro komiteti ki Programa taro UNHCR¹
3. Ko mangipe te haljovelpe i natura e paldibaskiri phandlo e poleskere preperibaja,taro baro džandipe si definirinelpe thaj te hulavenpe o terminia "poleskoro preperibe" thaj "genetikano poli". E poleskoro preperibe sikavela ko vjavahari maškar muršthaj džuvli dikhindoj o sasoične thaj kulturakere tamirime identitetia,statusi, rolje thaj dajatve so denape jekheske ja e vavere poleske,džikote o genetikano poli si biologikano dendo. E Poleskoro preperibe nane statikano ja bijame, numa ko vakteskoro thavdipe lela sasoično thaj kulturikano tamiribe džandipe.O dende rodibe sebepi poleskoro preperibe šaj te aven sar taro džuvlja agjaar thaj taro murša, trujal so,hulavde čhania taro paldiba majbut dena o džuvlja. Ko nesave čipote o genetikano poli baš adava so isile niami, šaj te ovel bare džandipastar, bašo so adava so anela o dekreti kamla te iranel bari sama thaj minsa. Ko vavera čipote, maškaradava. O rodibe baš našutno statusi so dena o džuvlja kana rodena azili nane te ovel ko nisavo pašipe lakere genetikane polea. O rodiba phandle e poleskere preperibaja majbut astarena (trujal so nikana nane irame salde olende) o čipote taro seksualnikane atakia,atakia ki familia, namanglo planiribe familia,sakatikeribe e džuvljengere poleskere organia, sankcioniribe, phagibe o sasoične adetia thaj i diskriminacia taro homoseksualcia.
4. O fakti kaj si leljardi i interpetacia tari konvencia taro 1951 so iranela esapi baš poleskoro preperibe na nišankerela kaj sa o džuvlja palo avtomatizmi isilen niamia ko našutnengoro statusi. Adava so dengja rodibe bašo našutnengoro statusi kamla phravdo te sikavel kaj ko rodibe isi zuralo fundirime daravibe taro paldibe tari karana so si phandli e rasaja.dinea,nacionalnikane preperibaja, dženalipe ki nesavi hulavdi sasoični grupa,ja bašo politikano gndipe.

1 Ko pe Phandle agora tari oktovri 1999. berš num. 87 (n), E Egzekutivakoro komiteti "sikavela o astaribe o hulavde takatia tari them te tamirinen perspektiva baš poleskoro preperibe ani pe azulantengere politike,regulativa thaj praksa,te asarikeren upri thema,UNHCR thaj vavera akteria so lena than ki akaja umal,te promovirinen, buvljaren o astaribe thaj lejbe than ko lengere arakhibaskere kriteriumia o nišania kaj o paldibe šaj te ovel fundirime upri poleskoro preperibe ja kaj istemalkerelape ko drom taro seksualnikano atako; ponadarig asarikerela ko UNHCR thaj vavera akteria taro džandipe te bajraren,promovirinen thaj te istemalkeren dromsikavutne,kodeksia baš vjavahari thaj programe baš sikjlovibe baš poleskoro dende našutne pučiba,ko mangipe te delpe dumo baš čhivibe ko avgo than o perspektive taro poleskoro preperibe thaj te bajrarelpe i digra taro džovapialipe baš istemalkeribe i politika bašo pašipe dži poleskoro preperibe". Jekajek kamla te dikhelpe: Agorutne lafia taro Egzekutivakoro komiteti num.39,Džuvlja-našutne thaj o maškardžianeskoro arakhibe 1985,num.73.Arakhibe bašo našutne thaj seksualnikano atako,1993 num.77(g), Sahno agorutno čafi ja činavibe bašo maškardžianeskoro arakhibe 1995 num 79 (o) Sahno činavibe taro maškardžianeskoro arakhibe,1996thaj num.81 (t), Sahno činavibe bašmaškardžianeskoro arakhibe,1997.

II. Analiza bašo materialengoro džandipe

A. PALUNIBE

5. Dikhlo istorikano, i definicia bašo našutnipe/našutne haljovelape trujal jekh pervazi taro muršano poangle džandipe, so nišanckerela sine kaj but rodiba dendi tari džuvljani rig thaj taro homoseksualcia nakhena bizi haljovibe thaj pakivkeribe. Ko nakhle dešberša, maškaradava, o analize thaj o haljoviba baš genetikano poli thaj poleskoro preperibe ko našutnengoro konteksti kerena džando, čačutno, angledžajbe ko precedentno nijami-ki praktika e themaki ko sahno lafeskoro haljovibe, thaj ko vigjanale thaj vavera butikeriba, Asavko angledžajbe ovela paralelno e angledžajbaja ko maškardžianeskoro nijami thaj standardia phandle e manuškane nijamencar, thaj uzi asistencija taro adava bajrovibe² jekha jek sar ko phandle umala taro maškardžianeskoro nijami lendoj thaj o resibe trujal jurisprudencija ko maškardžianeskoro došalipaskoro tribunali baš nekanutni Jugoslavija thaj Ruanda, thaj e Rimeskoro statuti baš maškardžianeskoro došalipaskoro adalati. Ki adaja minsu, sebepi misal, kamla te ikerelpe ki godi o bilačipe ki praksa ko phageribe o maškardžianeskoro kanunipe baš manuškane niamia thaj standardia našti te džovapikerelpe ki funda taro historiakere, tradiciakere dineskere ka kulturakere funde.
6. Trujal so e poleskoro preperibe nane hulavdo thaj konkretno čivdo ko definiciakoro saikeribe baš našutne/našutnipe, ko buvlo si lelardo kaj ov šaj te kerel asari, thaj te diktirinel o čhani taro paldibe ja bilačipe so si hošime tari karana taro asavko tretmani. Aso adava, i definicia bašo našutnipe/našutne, kana ko čačipe ka haljovelpe učharel o dende rodiba phandle e poleskere preperibaja. Baš adava so si agjaar, nane zaruri bašo dejbe nesave džipherde funde ki definicia so dela i Konvencija taro 1951.³
7. Ko mangipe te zurarkerelpe o čhani sar te arakhelpe e našutnengoro statusi ko istemalkeribe akala kriteriumia tari definicia bašo našutnipe ja našutne, džando si te moldikerelpe o avibe, holistikano thaj te lelpe ko dikhibe sa o relativna šartia baš adaja čhipota. Taro baro džandipe si te ovelpe jekh pharvdo tasviri bašo dženo so rodela azili, jekahajk sar o tasviri baš palunibe thaj plesutne džandipa, thaj ko jekahajk te džanelpe thaj te kerelpe analiza thaj te ovelpe ažurno džandipe taro historiako, geografiako thaj kulturako džandipe o pašutnipe ja o šartia tari them kotar so avena. O keribe generalizacia phandli e džuvljencar ja e muršencar nane tari arka, a te kergjape asavki generalizacia-o adalateskere turlipa, so šaj te oven relevantna baš dendi čhipota, so šaj te anglaldikhenpe.
8. O elementia tari definicia so dikhenape si adala so rodena haljovibe, hošime ko poleskoro preperibe. O vavera kriteriumia (ko misal adava so o dženo si avri tari them kotar so avela) ačhona, haljovelape, jekajekh džande baše relevantna holistikane moldikeriba thaj observiriba bašo sakova rodibe. Trujal sahno akava dokumenti o zaruri taro termini baši Džuvlja vjavaharinelape thaj e čhaenge ja e čhavage taro džuvljano poli.

2 Maškar o kjaeskere tekstija perena: i Univerzalnikani Deklaracia baš manuškane niamia taro 1948; Maškardžianeskoro haljovibe baš dizutne thaj politikane niamia 1966; Maškardžianeskoro haljovibe baš ekonomikane, socialnikane thaj kulturakere niamia 1966; Konvencija baš džuvljane politikane niamia 1953; Konvencija mujal i tortura thaj vavera namanuškane nahumana thaj ladžavkeribaskere vjavaharia thaj došalipa 1984; Konvencija baš čhavigere niamia 1989; a hulavdo: Konvencija baš chidibe sa o čhania diskriminacia mujal o džuvlja 1979, thaj Deklaracia baš chidibe o takati mujal o džuvlja 1993. Maškar o relevantna rigionalnikane instrumentia perena: Europakiri konvencija baš manuškane niamia thaj fundavne tromalina 1950; Amerikakiri konvencija baš manuškane niamia 1969 thaj e Afrikakiri povelba baš manuškane niamia thaj o niamia e džianeske 1981.

3 Te dikhelpe: Sumarnikane agorale lafia-Paldibe upri funda taro poleskoro preperibe, Globalnikane konsultacie bašo maškardžianeskoro arakhibe, Ekspertikano rotalo bešibe ko Sabremo 6-8 septemvri 2001, num. 1 thaj num. 3.

B. ZORALI FUNDIRIME DAR TARO PALDIBE

9. O džandipe e terminesko ..zorale fundirime dar taro paldibe,, athinela taro konkretna šartia bašo sakova jekhutno čhipotibe. Čačutno si kaj o džuvljane thaj muršane rodkerutne šaj te oven telo asari taro jekajek bilačhipa, numa jekhajek ola šaj te arakhenpe e čhanencar taro paldibe so si nišankerde bašo lengoro genetikano poli. O maškardžianeskoro kanunipe baš manuškane niamia thaj o maškardžianeskoro došalipaskoro niami, phravdo identifikuinena o butikeriba sar so si phagibe akala kanunia, te vakera seksualnikano atako thaj dena dumo bašo lengoro genjibe ko čačutne bilačheistemalkeriba so ko sahnipe dikhenape sar paldibe⁴. Ki akaja minsa, e maškardžianeskoro niami šaj te ovel tari arka baš adala so anena o činaviba kana dikhena i natura taro paldibe sar nesavo hulavdo butikeribe. Nane nisave nahaljoviba kaj o siluibe thaj vavera čhania atako fundirime upri poleskoro preperibe, sar so si o atako motivirime taro čeizeskoro dejbe, sakatibe e džuvljengere poleske organia, atako ani familia thaj kinobikinibe⁵ bukja so kerena bilači dukh thaj chidljaripe-sar ruhesko agjar fizikano- a kova istemalkerelape sar čhani paldibe, bizo dikhibe adava si ja na adava so kergja o atako them, ja kerelape lafi baškorkorutne akteria.
10. O moldikeribe nesavo **kanuni sar paldibaskoro pe saikeribaja** sikavgjape sar materiali bašo zurarkeribe nesave rodiba/tužbe fundirime upri poleskoro preperibe. Akava hulavdo nišankerelape kana lelape ko dikhibe o fakti kaj o relevantna kanunia šaj te ikljon taro tradicionalnikane thaj kulturakere norme thaj praksa so nane dajatvime ko jeka jekipe e maškardžianeskere standardencar baše manuškane nijamia. Maškaradava, sar ko sa o vavera čhipote, o manuš so dengja o rodibe šaj palem te vakere kaj ov/oj hošinela but zorali dar taro paldibe sar konsekvencia taro akava kanuni. Akava na ka ovel sine čhipota, sar misal, adarig kote nesavo paldibaskoro kanuni thaj poadarig egzistirinela numa na istemalkerelape.
11. Thaj tgani kana nesavi them šaj **na mukela nesavi paldibaskiri praksa** (ko misal, sakatibe e džuvljengere poleskere organia), adaja them sarte si šaj te kontinuirinel te "afikerel" (te na sankcionirinel) ja toleririnel adaja paraksa, ja šaj nane ko hali ko efikasno čhani te činavel i praksa kolake kerelape lafi. Ko asavke čipote, i asavki praksa palem ka nišankerel paldibe. O fakti kaj si ando kanuni kolea na mukelape ja došakerelape nesavi terdi praksa, ka ovel korkori haljovibaske kaj nane salde adava ko dikhibe ki te zurarkerelpe ja te vakere kaj o rodibe/tužba taro dženo kolea rodela našutno statusi nane legalno.
12. Adarig kote **e kanuneskoro došakeribe** baši napakivkeribe ja phagibe nesavi politika ja kanuni naproporcionalnikano, pišlo thaj panda isile dimenzia taro poleskoro preperibe, palem ko pučibe ka ovel le paldibe⁶. Thaj kana si o kanuni taro generalnikano istemalkeribe, o šartia bašo došakeribe ja tretiribe našti te oven doborom bilače ki te oven ko najekhajekipe e resarinaja so si e kanunea terdi. Aso adava, o bilačo sankcioniribe džuvlja so, phagibaja nesavo kanuni, phagena sasoitne adetia ano nesavo sasoitnipe, šaj te nišankerel paldibe.
13. Thaj thani kana **o kanuni ja i politika so istemalkerelape si dende resarinencar so kamla te džovapikerenpe**, o metode baš istemalkeribe so anena dži konsekvence ko nišani ja bilače naturaja bašo dženo kolenge kerelape lafi ka dikhenpe sar paldibe. Baši misal, buvlo si leljardo kaj e familiakoro planiribe kerela džovapialo bašo džovapi phandlo e populaciakere politikaja.

4 Te dikhelpe e Vasteskoro lil taro UNHCR, paragrafi 51

5 te dikhelpe ponadarig ko paragrafi 18

6 O manuša so našena taro adalateskoro paldibe ja došakeribe baš došalipe kori o kanuni baš adetengoro niami, majbutfori nane našutne, trujal so adava hulavibe šaj te ovel na but phravdo, hulavdo ko šartia butbilačo došakeribe baš phagibe nesavo legitimno kanuni. Te dikhelpe Vasteskoro lil taro UNHCR, paragrafi 56 thaj 57

Maškaradava, o istemalkeribe asavki politika ko našibe ja istemalkeribe takatime peravibe thaj sterilizacia ruminela thaj ka phagel o fundamenteskere kanunia baš manuškane niamaia. Asavki praksa, trujal o fakti kaj šaj te istemalkerelpe ko konteksti taro legitimno kanuni, pendžarelape sar čačutni bariera thaj esapikerelape sar paldibe.

Diskriminacia so legarela ko paldibe

14. Tergjola generalnikano jekajekh gndipe kaj i diskriminacia, ko normalnikane bukjengoro thavdipe, šaj nen te anel dži diso so anela o paldibe, korkori pali peste, numa i patrin baši diskriminacia ja pohari šukar tretmani, šaj, te leljape barabar, te ikljol sar paldibe thaj te džovapikerel o maškardžianeskoro arakhibe. I diskriminacia, salde baši misal, ka agorkerel sar paldibe džikobor o napia tari diskriminacia legarena ko džandipastar konsekvence so si bilače naturaja palo džene so si ko pučibe-ko misal, kana kerelape lafi baše restrikcije ja činaviba nesavo nijami te kerelbuti baš dživdipe, nijami te istemalkerel thaj te pakivkerel po dini, ja o pašeavibe dži edukaciakere thanende thaj instituciende.⁷
15. Bašo rodiba phandle e poleskere preperibaja džandipastar si i analiza baše diskriminaciakere čhania tari themakiri rig kana oj na kamjabikerela ja mukela te leljarel arakhibe bašo korkoridžene taro nesave bilačhipa thaj našukaripa, Džikobor i them pe politikaja thaj praksaja te na kerela jekhajak nesave nijamia thaj arakhiba taro čačutne bilačheistemalkeriba, diskriminacia ko dejbe thaj arakhibe, so agorkerela kerde thaj nacidime zijanea, so šaj te dikhelpe sar paldibe. Ano akava konteksti, ko misal, šaj te analizirinenpe o konkretna čhipote taro atako ki familia ja bilačhoistemalkeribe maškar nesavo turli seksualnikano orientiribe.

Paldibe upri funda e manuškoro seksualnikano orientiribe

16. E našutnengere rodiba fundirime upro turli seksualnikane dikhiba saikerena elementia taro poleskoro preperibe. O seksualipe ja i seksualnikani praktika baš o dženo so dengja o rodibe, šaj te ovel džandipastar baš leskoro dendo rodibe kana adava muršja džuvli so si šej bašo paldibe (lendoj thaj i diskriminacia) si sebepi leskoro/lakoro seksualipe ja seksualnikano istemalkeribe ki praktika. Ko but asavke čhipote lafi si bašo korkori dženo so na mangela te oevl sar so vakerena o sasoične thaj kulturakere definirime rolje ja adžikeriba phandle e vjavaharea so si kotor taro leskoro/ja lakoro genetikano poli. Ko but fori o rodiba ki akaja minsa, telihaljovela homoseksualnikane džene, transseksualcia thaj transvestitia, kola arakhenape ekstremno phravde nahaljovibaja, atakoja, bilačheistemalkeribaja ja phare sahne diskriminacijaja.
17. Kana o homoseksualnipe si nakanunea dendo ko nesavo sasoičnipe, o dejbe phare došalipaskere aktia thaj o sankcioniribe baš homoseksualnikano vjavahari šaj te dikhelpe sar paldibe, jekajek sar so si o misal e džuvljencar ko nesave sasoičnipe so na mangena te phiren garavde. Thaj adarig kote o homoseksualnipe ki praktika nane dikhlo sar došalipaskoro akti, o dženo so dela rodibe, palem šaj te del fundirime rodibe kana i them bizovakeribe leljarela thaj toleririnela i diskriminaciakiri praktika ja kerela bilačhipe trujal o bilačhipe so oleske/olake kerelape, ja kana i them nane ko šajdipe efikasno te arakhel e manuše so dengja rodibe baš asavko bilačhipaskoro činavibe thaj leskoro arakhibe sar manuš, ki te činavelpe o bilačhipe.

7 Te dikhelpe vasteskoro lil taro UNHCR, paragrafi 54.

Kinobikinibe sar resarin tari namangli prostitucia ja seksualnikano istemalkeribe sar paldibaskoro čhani⁸

18. Nesave džuvlja ja tikneberšengere so si resarin bašo kinobikinibe manušencar šaj te den angigarde rodiba te delpe lenge našutno statusi aso i Konvencia taro 1951. takatime ja hovajbaja čorde romnja ja tikneberšengere ki te kerelpe namangli ja takatime prostitucia ja seksualnikano eksploatiribe si jekh čhani atako fundirime upri poleskoro preperibe ja bilačhoistemalkeribe so šaj te anel dži meribe. Asavko vjavahari šaj te dikhelpe sar jek titpi pharipe ja namanušikano ladžavkeribaskoro vjavahari. Adava šaj te del namangle simantrikeriba bašo džuvlja thaj lengere niamia, te phiren tromale, te oevn čorde, phandle ja /thaj te lelpe lengoro pašaporti ja vavera plesutne dokumentia, Ko adava, o džuvlja thaj o terneberšengere so si šej bašo kinobikinibe manušencar šaj te arakhenpe phare iranibaja palo lengoro našibe ja /thaj iranibe, sar so si lengoro arakhibe thaj palem čoribe, tari rig e manušeski ja grupa so kerela kinobikinibemanušencar, isi šajdipe palem te oven šej bašo kinobikinibe, pharo naleljaribe tari khedinakiri rig ja tari familia ja sahani diskriminacia. Ko jekutne čhipote, o fakti kaj o manuši šej baš kinobikinibe sebepi prostitucia ja seksualnikano eksploatiribe, šaj te ovel funda baš dejbe rodibe te delpe našutnengoro statusi kaj i them našti ja na mangela te del arakhibe angli asavko bilačhipe ja daravkeribe bilačhipaja thaj bilačhokeribaja.⁹

Adala so kerena o paldibe

19. Andre ki definicia bašo našutnipe ja našutne tergjola jek saho astaribe sar te pendžakerenpe thaj te arakhenpe e themake thaj nathemakere akteria taro paldibe. O paldibe majbutfori kerena o šerutne tari jekh them, numa o phare aktia baš diskriminacia thaj vavera napakivkeriba so kerena o lokalnikano džijani, ja korkoridženo, jekajek agjaar šaj te dikhenpe sar paldibe džikobor asavke aktiaminsale toleririnenape tari šerutnengiri rig ja džikobor o šerutne na mangena, ja nane ko šajdipe te den efikasno arakhibe.¹⁰

C. KARANAKIRI KONEKCIA ("tari savi karana")

20. O zoralo fundirime daravibe taro paldibe kamla te ovel ki konekcia jekhe ja pobut fundirime nuktencar tari Konvencia. Vavere lafencar, ov kamla te tergjol "sar karana" baši rasa, dini, nacionalnikano preperibe, dženalipe ki nesavi hulavdi sasoični grupa, ja grupa taro politikano gndipe. I funda so tergjola ani Konvencia kamla te ovel čačutni karana, trujal so nane zaruri ov te sikavelpe sar jekhutno ja šerutno šarti ja karana. Ko but nijamaialateskere sistemija adaja karanakiri konekcia (adava "tari savi karana") kamla te dikhelpe phravdeste, te anglodikhelpe (ko misal, ko nesave thema so pakivkerena o adetengoro niami) džikote ko vavera thema o dikhibe akale ko but rodiba so si ki konekcia e poleskere

8 Bašo zaruria taro akala Dromsikavutne, "o kinobikinibe" definirinela so dženo 3 taro Protokoli taro Uniime nacie baš činavibe, chidibe thaj sankcioniribe o kinobikinibe manušencar, hulavdo e džuvljenge thaj čhavenge, solea džipherela i Konvencia taro Uniime nacie mujal maškardžianeskoro organizirime kriminali, 2000. O dženo 3 (1) vakerela kaj o kinobikinibe manušencar nišankerela "dikhibe, transporti, legaribe, garavibe ja astaribe džene istemalkerindoj daravkeribe, istemalkeribe takati ja vaver čhani takati, čoribe, hovajbe thaj istemalkeribe ko bilačo čhani o takati so isile ja o bizotakatime hali ja dejbe thaj lejbe pokinibe ja vavera kjaria ki te avelpe dži ojavakeribe taro dženo so isile takati upri vaver dženo, resarinaja eksploatiribe. I eksploatacia ka haljovelpe ko majtikno vast sar istemalkeribe prostitucia ja vavera čhanija seksualnikano ojavakeribe, namanglo butikeribe ja servisia, izmekjarluko ja praksa paše dži izmekjarluko, takatime ikalibe organia".

9 "Kinobikinibe" manušencar ko vavera resarina šaj te haljovelpe sar paldibe ano nesavo konkretikano misal, athinindoj taro šartia.

10 Te dikhelpe: Vasteskoro lil taro UNHCR, paragrafi 65.

preperibaja adava so si pharo e dženeske so anela o dekreti šaj nane o dekretianibe palo pučibe istemalkerutni funda, kobor so si o pučibe baš akaja karanakiri konekcia, ja o fakti kaj zoralo si fundirime o daravibe taro paldibe so avela sar konsekvencia tari adaja karana. O dejbe asavki Konvenciakiri funda bašo dženo so dengja rodibe, kamela tari them ja nesavo vaver akteri bašo paldibe te dikhel adaja rodime karanakiri konekcia.

21. Ki čhipota kana isi riziko kaj o dženo ka ovel paldime tari nesavi aktereski rig so anen them (ko misal, tari romni, partneri, ja nesavo vaver so kergja so nane them) taro karane so si ki konekcia jekhea taro funde ki Konvencia, i karanakiri konekcia dikhelape, trujal te si o nanipe themakoro arakhibe phandlo e Konvencijaja, ja nane. Ko vaver čhani, i dar kaj ka ovelpe paldime tari rig nesave nathemakere kerutnestar nane ki konekcia e fundencar ki Konvencia, numa o nakabulipe ja o namangipe tari them te del nijamalo arakhibe tergjola sar asavki ki funda e Konvenciake, i karanakiri konekcia jekajekj agjaar dikhelape.¹¹

D. fundakere konvencie

22. Te kerelpe esapi baš adava sakone fundake tari konvencia te delpe haljovibe so angigarela e poleskoro preperibe džando si te džanelpe kana kamla te dikhelpe kana nesavo dženo so dengja rodibe pherela o šartia dende ki definicia bašo našutnipe/našutno. Ko but čhipote, o džene so dengje o rodiba šaj te arakhenpe e paldibaja sar karana tari nesavi funda ki Konvencia so si lenge dendi ja hramomi. Sar misal, ko but thema ko politikano dikhibe bašo džuvlja, lakiri rasa, nacionalnost, dini ja sasoične phandipa but fori dikhenape sar diso so kerena barabar e džovapiale elementencar so si dajativime baš jeria ja kolege ja vavere dženenge tari khedin.
23. Jekjake agjaar džando si te ovel pe ki godi kaj ko but dende rodiba so si ki konekcia e poleskere preperibaja, o paldibe kolestar daralape šaj te avel sar karana tari jekh ja pobut funde ki konvencia. Sar misal, o rodibe te lelpe statusi našutno fundirime upri nakhavibe o sasoične ja dineskere norme šaj te analizirinelpo ko sumnal tari religia, politikano gndipe, ja dženalipe ki nesavi hulavdi sasoični grupa. Taro dženo so dengja o rodibe na rodelape te vakerel upri savo šarti ja karana ov/oj fundirinela po zoralo daravibe kaj ka ovel paldime.

Rasa

24. Ki resarin e definiciakiri baš našutne, "rasa" definirinelpo agjaar so astarela sa o čhania etnikane grupe kolenge vakerelape sar "rase" ko sakodiveskoro istemalkeribe¹². O paldime kerdo deskripcia e rasaja šaj te arakhel pi roško turli čhania irame mujal o murša thaj džuvlja. Sar misal, o dženo so paldela šaj te činavel te ruminel o identiteti/ja prosperiteti nesave rasakere grupako mudaribaja, sakatibaja, ja phandipaja e muršen, džikote ko džuvlja šaj te dikhelpe sar šej baš buvljaribe o etnikano thaj rasakoro identiteti, thaj ola te oven paldime ko nesavo avaver čhani, sar te vaera, seksualnikano atako ja kontroliribaja i reprodukcia.

11 Te dikhelpe o Khedime činaviba-Paldibe fundirime upri poleskoro preperibe num.6.

12 Te dikhelpe e Vasteskoro lil taro UNHCR, paragrafi 68

Dini

25. Ko nesave thema i religia dela hulavde rolje ja kodeksi bašo vjavahari e džuvljenge, ja e muršenge. Adarig kote i džuvli na pherela i rolja so si lake sar dajatva ja na mangela te pakivkerel o kodeksi baš so si sankcionirime, ola isi šukar fundirime dar taro paldibe upri funda dini. O namangipe te pakivkerel o dende kodeksia šaj te haljovelpe thaj te hošinelpe sar tasdivi kaj i džuvli ikerela naleljarde dineskere gndipa thaj riga, bizo dikhibe adava so oj čače gndinela thaj ko so oj pakjala. I džuvli šaj te arakhelpe bilačhipaja thaj našukaripaja sebepi lakere religiakere pakjaiba ja praktikane vjavaharia ja baš asavke so hramongjepe lake vaverendar, astarindoj thaj lakoro namangipe te ikerelpe dži dendo pakjaibe, ki praktika te istemakerel i hramome religia, ja po vjavahari te anel ko pašipe e sikljovibaja baši religia.
26. Ko rodiba fundirime upri poleskoro preperibe, maškar i funda dini thaj politikano gndipe, hulavdo ki umal imputirime politikano gndipe. Baš adava so e dineskere nukte rodena jekh čhani vjavahari taro džuvlja, nesavo vaver vjavahari šaj te haljovel pe thaj hošinelpe sar tasdivi bašo nesavo naleljardo politikano gndipe. Sar misal, ko nesave sasoiitnija i rolja e džuvljakiri šaj te ovel kerdi deskripcia e činavibaja taro vavera thema thaj lengere rodiba ja i adarutni religia. O namangipe tari džuvli te pakivkerel adaja rolja, e šerutnenge ja evavere akterenge taro paldibe šaj te hošinen sar mukibe ko praktikuipe ja pakivkeribe nesave rekigiakere pakjaiba. Ko jeka jek vakti, o najeipe adalea so rodelapee šaj te haljovelpe sar ikeribe dži nesavo nalljardo politikano gndipe so anela telo pučibe akaja fundavni struktura kolatar thavdela nesavo politikano takati. Akava hulavdo si džandipastar bašo sasoiitnija kolende isi tikno hulavibe maškar dineskere thaj themakere institucije, kanunia thaj doktrine.

Nacionaliteti

27. O nacionaliteti na kamla te haljovelpe sale sar "themutnipe". O termini jekajek vjavaharinelape baš dženalipe ki nesavi etnikani ja čhibakiri grupa thaj šaj ko nesave thana te avel jek sar o termini "rasa"¹³. Trujal so o paldibe upri funda nacionaliteti (sar o misalia tari rasa) nane hulavdo ki konekcia e džuvljencar ja salde e muršencar, ko but čhipote e paldibaskiri natura leljarela čhania taro poleskoro preperibe, majbutfori čhani taro seksualnikano atako thaj atako upri o čhaja thaj džuvlja.

Dženalipe ki nesavi hulavdi sasoiitni grupa¹⁴

28. O rodiba so si phandle e poleskere preperibaja but fori analizirinenape andre e parametrencar tari akaja funda, so e čačutne haljovibaja o termini dela vaver džandipe. Ko nesave čhipote, o akcenti čhivdo upri funda sasoiitni grupa šaj te nišankerel kaj o vavera istemalerutne funde, sar si si dini ja politikano gndipe, mukel palal. Aso adava, o haljovibe irame ki akaja funda našti te kerel o vavera štar funde tari Konvencia natarurime.

¹³ Te dikhelpe: Vasteskoro lil taro UNHCR, paragrafi 74.

¹⁴ Baš džipherde informacie dikhen o Dromsikavutne taro UNHCR baš maškardžianeskoro arakhibe: "te ovelpe dženo ki nesavi hulavdi sasoiitni grupa" ko konteksti e dženeske 1A (2) tari Konvencia taro 1951 ja/thaj lakoro Protokoli taro 1967 ki konekcia e statusea našutne (HCR/GIP/02/02, 7maj 2002)

29. Jekh hulavdi sasoitni grupa, ja grupa manuša, kolenge si barabar nesave karakteristike, trujal so arakhenape ki dar te oven paldime, ja kova sasoitnipe hošinena sar grupa. Adaja karakteristika but fori ka ovel nesavi so si lenge bijandipastar, bizo te iranelpe, ja savi si taro džandipe bašo identiteti, manuškani minsas ja angigaribe jekutne manuškane nijamia.
30. Taro adava so si vakerdo ikljola kaj o poli šaj bare tasdivibaja te lel than ki kategoria sasoitni grupa, ko so o džuvlja si čačutno misal bašo jekh sasoitno telokhedipe so si definirime bijandipastar thaj nairame karakteristikencar, a save ko butfori dikhenape javer čhani taro telokhedipe e muršendar.¹⁵ Lengere karakteristike definirinel olen sar grupa ko sasoitnipe, dikhindoj olen teli vaver tretmani thaj standardia ano nesave thema¹⁶, Jekajek agjaar, akaja definicia ka vjavaharinelpa bašo homoseksualcia, transseksualcia ja transvestitia.
31. E grupakoro baripe nekana dikhelape sar funda bašo naleljaribe o "džuvlja" generalno te haljovenpe thaj te pakivkerenpe sar hulavdi sasoitni grupa. Akava argumenti nane ki funda taro faktoria ja gndipa, soske o vavera funde nane ki konekcia akale pučibaja baš o baripe. Jekajek agajar na kamela te denpe rodiba nesavi hulavdi sasoitni grupa te ovel kohezivnikani ja lakere džene korkorimangipaja ovena olate sar dženalipe¹⁷ ja sakova dženo tari grupa te ovel ki dar kaj ka ovel paldime¹⁸. Zorale si astardo kaj kamla te ovel šajdutno te identifikuinelpa i grupa bizo te athinel taro paldibe trujal so i diskiminacia ja o paldibe šaj te oven džandipastar šarti kana zurarkerelape e grupakoro dikhibe ko nesavo konkretnikano saikeribe¹⁹.

Politikano gndipe

32. Aso akaja funda, o dženo so dengja o rodibe kamla te sikavel kajkerelape lafi muršeske ja džuvljake-isi zuralo daravibe taro paldibe sebepi ikeribe nesavo politikano gndipe (but fori javerčhani taro adava so isi e radža ja e kotoren taro sasoitnipe), ja baš adava so si leske/lake o ieribe asavke gndipa dende vaverendar. O Politikano gndipe kamla te dikhelpe ki majbuvli minsas, agjaar so te astarel numa savo dikhibe baši nesavi buti kolate e themakiri mašineria, tari radža, khedipe ja praktikani politika šaj te ovel angažirime. Akate šaj te lelpa o dikhibe ki konekcia e polengere roljaja; akate jekahjekh ka genelpa o nakonvencionalnikano vjavahari, so kerela asari upri adava so paldela te hramonkerel e dženeske nesavo politikano gndipe. Ko akava gndipe, na tergjola khančik so si korkori peja nesavo inherentno politikano ja inherentno napolitikano aktivipe, numa o konteksti taro dendo misal ja čipota, kamla te del lakiri natura. Maškaradava. e našutnengoro rodibe fundirime upri politikano gndipe ko čačipe telihaljovela te ovel anglošarti kaj o manušo dengja o rodibe isile, ja gndinelape kaj isile gndipa save na toleririnenape tari rig e šerutnengi, thaj kritikane dikhena lengiri praktikani politika, tradicia ja metode. Jekhahjekh anglodikhela kaj

15 Te dikhenpe o agorutne činaviba- paldibe fundirime upri poleskoro preperibe num.5

16 Te dikhelpe jekajek o činavibe taro Egzekutivakoro komiteti num 39, Džuvlja našutnja thaj e maškardžianeskoro arakhibe 1985; "O Thema... isilen tromalipe te leljaren o haljovibe aso kova o džuvlja-so rodena azili a arakhenape namanuškane vjavaharencar sebepi adava so phaglje e sasoitnipaskere adetia kote so dživdinena šaj te len pe sar hulavdi sasoitnipaskiri grupa, ko pervazi taro dženo 1A (2) tari Konvencia taro Unime nacie baš našutne taro 1951 berš"

17 Te dikhenpe: o agorutne činaviba-te ovelpe dženo ki nesavi hulavdi sasoitnipakiri grupa; Globalniane konsultiriba bašmaškardžianeskoro arakhibe; Ekspertengoro rotalo khedipe ano San Remo taro 6-8 to septemvri 2001, num.4 (Khedime činaviba-Te ovelpe dženo ki nesavi hulavdi sasoitnipakiri grupa)

18 Te dikhenpe o Khedime činaviba-Te ovelpe dženo ki nesavi hulavdi sasoitni grupa, ibid, num 7

19 Te dikhenpe o Khedime činaviba-Te ovelpe dženo ki nesavi hulavdi sasoitni grupa, ibid, num 6

asavake gndipa si dikhle ja šaj te oven dikhle tar i šerutnengiri rig ja releventna kotora taro sasoitnipe, ja lengere rigatar hramonelape e dženeske so dengja o rodibe. Na rodelape sakana o manušte sikavel asavko gndipe, ja kaj hošingja numa savo čhani tari diskriminacia ja paldibe. Ko akala čhipote, o testi kaj tergjola zorale fundirime dar ka šaj te ovel fundirime ko moldikerive o konsekvence kolencar o dženo so dengja o rodibe thaj isile nesave dispozicie, ka ovel dajavime te arakhelpe kana bi iranel sine, bizo dikhibe kerelape lafi muršeske ja džuvljake.

33. O dikhibe ja o tasviri bašo politikano našutno sar nesavo so našela taro paldibe sebepi leskoro direktikano lejbethan ko politikane aktivipa na ovela sakana jekh e čačipaja ko poangle džandipe so isi e muršen thaj e džuvljen ano nesavo khedipe. E džuvljenge si pohari pakjaibaske, numa e muršenge te oven angažirime ki uči profilirime politika, thaj ola ko butfori lena than ki "teluni digra" taro politikano butikeribe kote dikhenape o dominantna rolje tari poleskoro preperibe. Salde sar misal, i džuvli šaj te arakhel buti ko dikhibe nasvale thaj ratvakerde marebutne, ko regrutiribe thaj khediba simpatizeria, ja ko hazrikeribe thaj hulavibe patrina. E džuvljenge jekajek ko but fori hramonelape politikano gndipe tari lengiri familia ja muršane jeria thaj čhivenape telo paldibe sebepi o butikeribe taro lengere muršane pašutne. Akava šaj te analizirinelpo ko konteksti taro hramome politikano gndipe, numa jekha jek agjaar šaj te analizirinelpo thaj sar paldibe sar karana so i džuvli si dženo ki nesavi hulavdi poltikani grupa, so si lakiri "familia". Akala šartia sakana kamla te lenpe ko dikhibe kana delape rodibe phandlo e poleskere preperibaja.
34. Bašo rodiba phandle poleskere preperibaja jekhajekh si džandlo te haljovelpo thaj te angigarelpe kaj i džuvli šaj na mangela te ovel angažirime ko nesave butikeriba, sar so si keriba thaj hulaviba habe e radžakere askerenge ("themakere askeria"), so šaj te ovel haljovdo tari rig e dženengi so paldena sar isibe mujalo politikano gndipe.

Kotor 1

Kotor 2

Kotor 3

Kotor 4

Kotor 5

Kotor 6

Kotor 7

Kotor 8

III. Proceduralnikane pučiba²⁰

35. O džene so dena rodiba te delpe lenge našutnengoro statusi so si phandlo e poleskere preperibaja, hulavdo o džene so nakhavgje cidljaripe, maribe ja trauma, rodena pašutnipe so ka delen arka thaj kote ka šaj te hošinenpe višvan thaj arakhle ko pakivkeribe lengoro rodibe. Maškar i ladž so hošinena sebepi adava so ulo lenkar, ja maškar i trauma, nesave džene so dengje rodiba šaj te oven na bare mangipaja te identifikuinen o čačutno čhani taro paldibe so nakhavgje ja kolestar darana. Asavke džene šaj thaj poadarig te daran e dženendar so si ko šerutnipe, ja šaj te daran kaj nane te leljaren ole/ola ja taro garazi iranibe tari rig e plesutne ja /thaj khedinatar.²¹
36. Ko vjavahari akale palunipaja, ko mangipe te kerelpe o dende rodiba phandle e poleskere preperibaja hulavdo dendo tari džuvljengiri rig, isi niamlao dikhibe ko procesi baš zurarkeribe e našutnengoro statusi, ko so kamla te dikhenpe akala napia:
 - I. E džuvljencar so rodena azili kamla te kerelpe hulavdo lafikeribe, bizo lejbe than taro muršane džene tari familia, ki te hošinen kaj isilen šajdipe te sikaven pi čhipota. Kamla te vakerelpe lenge kaj šaj isilen čačutno rodibe ki funda taro lengoro plesutno nijami.
 - II. Taro baro džandipe si e džuvljenge te denpe informacie ko procesi taro zurarkeribe o statusi, baš o avibe dži adava statusi, thaj niamalo nasiati, ko čhani thaj čhib so haljovena.
 - III. O džene so dengje o rodibe kamla te džanen kaj isilen šajdipe te alusaren e džene so kerel o intervju thaj manušo krel lafi ki lengiri čhip, taro jekajek poli save so si ola korkori²², a ki čhipota o rodibe te dengja džuvli, adava kamla te kerelpe automatikane. O džene so kerena o intervju thaj adala so kerena čhibakoro iranibekamla te ikeren ki godi thaj te angigaren numa savo kulturako ja dineskoro hošibe ja plesutne šartia sar so si o bajrovibe thaj edukaciakiri digra.
 - IV. Jekh phravdo thaj asarikeribaskoro pašipe butfori si bare džandipastar ki te thanakerelpe pakjaibe maškar o intervjuisti thaj o dženo so dengja o rodibe, thaj kamla te del arka thaj te anel dži sahno vakeribe nekana hošime thaj plesutne informacie. I kamra ja o than kote kerelape o lafikeribe kamla te ovel agjaar lačhardi so ka bajrarel i diskusa, ka ikerel o pakivdejbe thaj ka tiknjarel numa savo šajdipe te hošinelpe numa savo turlipe maškar o takatia.

20 Akava Kotor istemalkerela džandipaskere dromsikavutne so dengje turl Thema thaj vavera akteria, astarindoj akala dromsikavutne: So kamla te ikeren ki godi o serviseskere džene ko pučibe taro azili so dikhena o rodeba taro džuvlja (Servisi baš imigracia thaj dejba themutnipe, Uniime thema, 26 maj 1995); O džene so dengje rodiba baš našutne thaj humanitarnikane vize: O Dromsikavutne baš anibe dekreti palo pučibe baš poleskoro preperibe (Ministeriumi baš imigracia thaj humanitarnikane pučiba, Australia juli 1996); Dromsikavutne 4 ki konekcia e džuvljencar-so tužinena našutnengoro statusi so si ki dar taro paldibe fundirime upri poleskoro preperibe: Ažuririme verzia (Komiteti baš imigracia thaj našutne, Kanada 13 noemvri 1996); Pozicia baš rodibe azili thaj džuvlja-našutne (Europakoro konsili baš našutne thaj egzili, dekemvri 1997); Dromsikavutne baš anibe dekreti baš rodiba baš azili ano Uniime Thagarutnipe, so si phandle e poleskoro preperibe (Niamali grupa baš pučiba e džuvljengo-našutne, juli 1998); Dromsikavutne ki konekcia e poleskere prperibaja baš dejbe azili (Nacionalnikano Konzorciumi baš našutnengere pučiba, Dakšinafrikakiri Republika, 1999); Dromsikavutne phandle e poleskere preperibaja kana dekretianelape baš azili (Imigraciono apelaciakiri uprava, Uniime Thagarutnipe, noembri 2000); Paldibe fundirime upri poleskoro preperibe: Dromsikavutne baš rodekribe thaj moldikeribe o zaruria bašo džuvlja te oven arakhle (Migraciakoro komiteti, oddelenie baš niamali praksa, Švedia, 28mart 2001)

21 Te dikhelpe jekhajek: Seksulanikano atako upri o našutne: Dromsikavutne baš prevencia thaj regairibe (UNHCR, Ženeva, 1995) thaj: Prevencia thaj reagiribe ko seksualniano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ko našutnengere situacie (Raporti bašhavljaribe tari Maškardžianeskiri konfrenca baš sikavde dersia, 27-29 mart 2001, Ženeva)

22 Te dikhelpe jekhajek agjaar: Raporti taro Egzekutivakoro komiteti, num 64, O Džuvlja našutne thaj e maškardžiaeskoro arakhibe 1990, (a) (iii): Arakhen, sakana kana si šajdutno, kvalifikuime džuvlja ki te legaren o lafikeriba baš o čhania baš zurarkeribe e našutnengoro statusi thaj šajdikeren šukar avibe dži akala čhania tari rig e džuvljengi so rodena azili, trujal so ola šaj te oven saikerde taro muršane džene tari familia.

- V. O manuš so kerela o intervju kamla majanglal te prezentirinel pes thaj e džene so ka nakhavel ki lengiri čhib e dženeske so dengja o rodibe, phravdeste te vakerel sakone dženeskiri rolja, thaj i resarin adale lafikeribastar. O manuš so dengja o rodibe kamla te pakjal kaj leskoro/lakoro rodibe ka ovel dikhlo ki majbari garavdi forma, thaj o informacie so ov ka del nane te oven vakerde e dženenge tari leskiri/lakiri familia. Džandlo si thaj adava kaj o manuš so legarela o lafikeribe te vakerel baši peste kaj nane nasijatidejbaskoro dženo ja stručnjako baš nakhavibe o nakhavde traume.
- VI. O manuš so kerela o intervju kamla te ačhol neutralno, gajretlia thaj objektivno ko vakti džikote kerelape lafi, thaj kamla te nakhel o "vakeribe e badanesko" ja vasteskere sikaviba so šaj te muken nišani daravkeribe ja diso vakrdo so si našukar numa ko kulturnikano čhani. O intervjuisti kamla te mukel e manušeske so dengja o rodibe te vakerel po rodibe bizo te činavel ole thaj so pohari te khuvel maškar leskoro vakeribe.
- VII. Ko sa o lafikeriba e azilantencar kamla te tamirinen "phravde" thaj konkretna pučiba so šaj te oven tari arka ki te phravenpe e poleskere dende pučiba džandipastar baše našutneskoro rodibe. O džuvlja so lena than ki politikani umal ja aktivipe, ja kaske si hramome vaverendar politikano gndipe, sar misal, butfori na dena o čačutne džovapia ko vakti taro asavke lafikeriba džikobor o pučiba si dende ko čhani tari muršani rig thaj natura. O džuvlja so dengje rodiba jekhajak šaj te bistren te phanden o pučiba phandle e "torturaja" e čhanea bilačhipe thaj dar sostar sa panda darana (sar so si misal, siluibe, seksualnikano bilačhoistemalkeribe, sakatibe e džuvljengere poeskere organia, "mudaribe o garvasijalipe", namangli prandin thaj vaver).
- VIII. Hulavdo ko čhipote taro viktimia taro seksualnikano atako ja vavera čhania traume. šaj ka ovel zaruri vavera thaj panda nesave lafikeriba ki te thanakerelpe pakjaibe thaj te avelpe dži sa zarurime informacie. Ki akaja čhipota, o džene so kerena o intervju kamla te oven bare hošea baši trauma thaj emocionalnikano hali e manušeske so dengja o rodibe thaj kamla te činaven o lafikeribe kana o manuš so dengja o rodibe šurakerela te sikavel nišania taro emocionalnikano hošibe ja nasansari.
- IX. Adarig kote gndinelape kaj o konkretnikano misal šaj te kerel funda baš rodibe phandlo e poleskere preperibaja, kamlape te kerelpe poangle hazrikeribe, so ka kerel šajdipe te thanakerenpe vjavaharia thaj pakiv so ka kamel te bajrol ko manuš so dengja o rodibe, ko jekvakti debaja šajdipe e dženeske so kerela o intervju te del o zarurime pučiba thaj te ačhol ko nesavo problemi so šaj te ikljol taro lafikeribe.
- X. Kamla te khedenpe sa o informacie baši them kotar so avelape a save si džandipastar baše džuvljengere rodiba, sar misal, evdentia baše džuvljakoro hali angli o kanuni, e džuvljengere politikane niamia, sasoične thaj ekonomiakere niamia džuvljenge, kulturniane thaj sasoične thanakerde adetia ki them thaj o konsekvence ko vakti džikobor na pakivkerenape, kobor but ovena asavke čhipote napakivkeribe i tradiciakiri praksa, baš o čhipote thaj o čhania taro havljardo atako upri o džuvlja, o arakhibe so šaj te delpe e džuvljenge, bašo sankcie so denape e dženeske so ka kerel o atako, thaj bašo daravkeriba kolencar šaj te arakhelpe i džuvli palo iraniba ki pi them, palo vazdime rodibe te delpe lake našutnengoro statusi.

- XI. O tipi thaj o čhani taro emocie so i džuvli šaj te sikavel ko vakti kana pučelape baš adava so nakhavgja na kamla te kerel asari upri lakoro kredibiliteti. O manuš so kerela o intervju thaj adava so anela o dekreti kamla te haljoven kaj e kulturakere turlipa thaj traume khelena džandi rolja ko vjavaharia. Ko nesave jekutne čipote, šaj te rodenpe medicinakere thaj psihologikane tasdivia. Nane džando te arakhenpe zarurime hurde bukja salde bašo siluibaskoro akti ja bašo seksualnikano atakuibe, numa kamla te dikhelpe i čhipota so angja dži adava akti, o čhipote palo akti, sahne bukja thaj šartia (sar so si istemalkeribe jagakiri šastra, numa save lafia ja vakeriba so vakergje adala so kergje o atako, o čhani sar kergja o atako, sar alo dži leste, thaj ko savo čhani, nesave bukja bašo manuš so kergja o atako-sine ol askeria, civilia ja vav.) a šaj ka ovel zaruri te džanelpe o motivi e manušesko so kergja o atako. Ko nesave čipote thaj teli nesave šartia, kamla te dikhenle thaj te liparenle kaj i džuvli šaj nane minsali baši karana soske sine bilačheistemalkerdi.
- XII. Adarig kote si zaruri, kamla te kerpenpe paše mehanizmia bašo bičhalibe ko psiho-socialnikane nasijatidejbaskere thana thaj vavera servisia. Adava so sikavgjape ki praksa sar majšukar, thaj baš adava bahankerelape sar majšukar si o šukar educirime psiho-socialnikane džene so dena nasijati te oven ko vakti athe ki te den arka e manušeske so dengja rodibe anglal o lafikeribe thaj pali oleste.

Pučiba baš dokumentiribe thaj reagiribe.

37. Nisavo dokumentirime tasdivi korkori pali peste nane dajativime ki te šaj o šerutne te angigaren ole bašo našutnengoro rodibe, trujal so o informacie bašo sa so praktikunelape an them ktar so avelape šaj te den dumo baši nesavi čhipota. Džandlo si te haljovelpe kaj kana si ko pučiba o rodiba phandle e poleskere preperibaja, o sakana terde tasdivia so istemalkeenape kana dikhenape o vavera našutnengere rodiba, šaj te na oven agjaar lokho arakhibaske. O statistikane evidentia ja o raportia bašo seksualnikano atako šaj te na oven ko istemalkeribe, sar karana taro nabut havljarde čipote ja kišlo adalateskoro paldibe. O alternativnikane tipia informacia šaj te oven tari arka, te vakera o tasdivivakeribe taro vavera džuvlja ki paše situacia ko čhani hramome raportia ja mujeskere raportia, tadivipe so avela taro birdžakere organizacie ja maškardžianeskere organizacie, ja taro nesavo vaver biathinalo rodkeribe.

IV. Metodja baš implementiribe

38. Ko athinalipe tari nijamali tradicia, isi duj sahne aviba so o Thema leljarena ki te avelpe dži kanuneskoro istemalkeribe bašo našutne a si hošime ko poleskoro preperibe, thaj hulavdo i definicia baše našutne so leljargja akava preperibe. Nesave thema tamiringje dromsikavutne bašniamalo haljovibe ja/taj proceduralnikano arakhibe ko korkori kanunibe, džikote vavera preferirinena ko jeka jek čhani te bajraren politika bašo paše avibe thaj niamale dromsikavutne bašanibe dekreti. UNHCR motiviranela e Themen so adva panda na leljargje te istemakeren e našutnengere kanunia thaj o čhania so si hošea ko poleskoro preperibe, taj ko sakova vakti thaj sakoja gnd si hazri te del asistiribe ko adava pučibe.

SADAKI 1

KODEKSI BAŠO VJAVAHARI

TARO UČO KOMESARIATI

TARO UN BAŠE NAŠUTNE

Anglovakeribe

O kapaciteti taro UNHCR te kerel šartia baš arakhibe thaj te del arka e našutnenge thaj e vaveremanušenge ani pi kompetencia, athinela taro kabulipe e džengoro so kerena buti te ikeren ko učipe thaj te promovirinen o majuče standardia taro etnikano thaj profesionalnikano butikeribe. Amen, sa o džene so keraja o UNHCR, korkori thaj ko kolektivi daja džovapi baš akale standardengoro ikeribe. O legautne si majbare džovapialipaja te ikeren akala standardia, te den šukar misal, thaj te kreirinen o bukjarno pašipe so e manušenge dela dumo thaj pozoralo ikeribe.

Haljovelape thaj lela o fakti kaj o butikeribe taro UNHCR ko but misalia anela pe dženen ko takati so si poučo taro adava takati e manušengo baši kaste ola tergjona. E dženen isi dajatva akava takati te na istemalkeren bašo bilačhipe.

Akava kodeksi baš vjavahari si iradaja te ovel servisi e dženenge sar tasvirengoro legarutno baš anibe etikakere dekretia ano profesionalnikano dživdipe, thaj nekana-ano po privatnikano dživdipe. Kerelape lafi bašo moralnikano kodeksi, so nane takatea sar kanuni. Ov si kerdo ki te delpe arka e manušipaske pošukar te haljovel o dajtve dende e lileja, ja Povelbaja taro Uniime nacie thaj o nuktearo Nijamalo servisi, so kerena o dokumentia so thaj poadarig si jekutne niamale instrumentia so zurakerena o lejardo šerutnipe taro UNHCR. O akti taro vasthramovibe o Kodeksi na chinavela e dženen taro UNHCR ko nisavo lendo ja salde leske dendo nijami.

O Kodeksi bašo vjavahari pakivkerela o fakti kaj o lokalnikane, ja thaneskere kanunia šaj te oven vavera tari them ki them, numa si fundirime upri maškardžianeskere nijamale standardia. O čhave, ko misal, definirinenape sar džene poterne taro 18 berš. O dromsikavutne baš čačutno thaj džovapialo haljovibe šaj te arakhenpe ko Notisia taro Kodeksi baš vjavahari.

O kodeksi si takatea sarinenge so kerena o manušibe ano UNHCR, thaj kolendar ka rodelpe te hramonen ole. Taro džene so si konsultantia ano UNHCR, kerena buti aso phandlolafi, ja si vakteskere bukjarne ("Ko jek dendo vakti") kana ka delpe lenge o Kodeksi, ka rodelpe te zurakeren kaj ka arakhen oleskere standardia odobor kobor si istemalkerutno thaj šajdutno aso lengoro statusi. Taro radžakere thaj biradžakere organizacie thaj pretprijatia, kola kerena buti baše UNHCR-eskere rodiba, ka rodelpe o proncipia taro Kodeksi te čhiven dži džanibe adale manušenge ko nesavo haljovibaskoro čhani.

Sa o džene taro UNHCR si džovapiale bašo dumodeibe, prezentiribe thaj buvlo promoviribe o Kodeksi baš vjavahari. Olen jekhajekh isi rolja te istemalkeren, thaj te dikhen leskere standardia. Taro džene jekhajekh agjaar rodelape te keren asari upri lengere partneria ko butikeribe te pakivkeren akala standardia thaj te khedenpe o barabar takatia e dženen car taro UNHCR ki te ikerenpe ola majuče.

FUNDAVNE MOLDIPA THAJ DROMSIKAVUTNENGERE PRINCIPIA

O džene taro UNHCR pakivkerena akala fundavne moldipa thaj principia:

Sar džene so kerena buti ko sistemeskoro pervazi taro Uniime nacie, ka kera takati amaro legarutnipe te ovel paše e moldipaja garantirime ki Povelba taro Uniime nasie, thaj te ikeru amen dži adava. Adala majuče moldipa si i pakiv baše fundavne manušikane nijamia, sasaitno čačutnipe thaj manušikano digniteti, thaj pakivkeribe bašo jekhajekipe maškar e muršenge thaj džuvljane nijamia. Ka da arka o UNHCR aktivno te promovirinel o pakivkeribe thaj principengoro istemalkeribe taro maškardžianeskere našutne nijamia, maškardžianeskoro kanunipe baš manušikane nijamia, thaj maškardžianeskoro humanitarnikano niami. Ka legaren amen thaj ka dromsikaven amen o fundavne moldipa taro sistemi ko Uniime nacie, lendoj o profesionalizmi, pakiv thaj pakivdejbe bašo turli thaj javerčanipe, thaj ano sakova vakti ka ikeru amen dži maškardžianeskiri perspektiva.

Sar džene taro UNHCR, fundavi dajatva si amenge te arakha e našutnen thaj vavera džene sebepi kaste amen tergjojaja, thaj te da olen arka ko jekhajekipe e Kancelarijakere mandatea. Ka dikha te da dumo bašo majzarurime dersipa thaj našutnengoro lejbe than jekhajek sar e vavera džengoro, so si ki amari kompetencia-sar korkoridžene, familia, khedin-ko dekretia so si džandipastar baš lengoro dživdipe.

Ka pakivkera o digniteti thaj sakone dženeskiri mol, ka promovirina thaj ka istemalkera o haljovibe, pakivdejbe, gajretluko thaj i tolerancia. a ko butikeribe ka sikava diskrecia thaj ka ikeru i pakjiv so ka den amenge, ko čhani kobor so kamla te ovel. Ka kera takati te tamirina konstruktivna bukjarne konekcije thaj barabarbukjakere vjavaharia baš pakiv amare partnerencar ki humanitarnikani buti, bizočhinavibe ka roda čhania sar te bajrara thaj te kera pošukar amaro funkcioniribe ani praktika, thaj ka ikeru i klima soanela sikljovibe, ikerla o pozitivna nevipa thaj istemalkerela dersia so sikliljam taro amare eksperience.

Ka sikava pakiv kori sa o džene jekhajek, bizo nisavo hulavibe palo pučibe rasa, poleskoro preperibe, dini, mortikakiri renka, nacionalnikano ja etnikano preperibe, čhib, prandinakoro statusi, seksualnikano orientiribe, bajrovibe, sasaitno-ekonomiakoro statusi, invaliditeti, politikano pakjaibe, ja nesave vavera hulaviba. Sa amare takatea ka dikha te cida sa o bukja so činavena o jekajekipe.

Ka pakivkera i kultura, adetia, tradicia sa e džianeski, thaj bare takatea ka kera ta nakhava o vjavahari taro čhania so nane leljarde ano nesavo kulturakoro saikeribe. Maškaradava, kana nesavo organi taro uniime nacie gndinela kaj e tradiciakoro areti ja adetengiri praksa si mujal nesavo instrumenti ja standardi baš maškardžianeskoro manušikano nijami, ka legara amen adale istemalkeribaskere instrumentendar thaj standardia baše manušikane nijamia.

Dajatva kolaja leljarelope o Kodeksi bašo vjavahari taro UNHCR

Sar dženo taro UNHCR-eskere bukjarne dajatvinava man kaj:

1. **Kori sa o našutne thaj vavera džene kolenge isi amen kompetencia ka ovav nijamale vjavaharea, thaj adava pakivkerindojthaj dignitetea.**

Sakana ka dav sa mandar te haljovav adala phare džandipa kolencar o našutne thaj vavera džene ani UNHCR-eskiri kompetencia arakhenape thaj trujal kolende nakhle, jekhajekh sar i namangli čhipota kolate olahulavdo aso lengoro poleskoro preperibe, bajrovibe ja invaliditeti-šaj te arakhenpe ko vjavahari okolencar so ikerena o takati thaj o asari upri turli aspektia taro lengoro dživdipe.

Sakana ka dav sa mandar te ovav ki pakiv e čhavengere niamenge, te arakhav olen, thaj te kerav buti ko čhani so iranela sama ko lengoro majšukar interesi sar taro majbaro džandipe.

Džikote mi buti astarela butikeribe e našutnencar ja e vavere dženencar kolenge siam kompetentna, me olenar ka arakhav man ničale, ki te šaj ko sahnipe te haljovav adava so ola nakhle thaj so si lenge zaruri, thaj ki te dav len deskripcia baš e UNHCR-eskiri rolja thaj džikote šaj te kerel buti o Komesarijati.

Ka ikerav plesutno informiribe baš UNHCR-eskiri politika, dendoj resarina thaj aktivipa, thaj baše našutnengere interesia, thaj ka kerav sa so šaj te bajravar o butikeribe tari Kancelaria baš dejbe arakhibe thaj arka.

2. *Ka ikerav ko učipe o integriteti thaj UNHCR-eskoro digniteti, agjaar so ka kerav takati mo plesutno thaj profesionalnikano butikeribe te ovel aso majuče standardia, thaj asavko te ovel dikhlo thaj hošime taro vavera.*

Ka sikavav integriteti, čačipemangipe, liparibe thaj pakivalo butikeribe. Ka ovav samalo, thaj ka pakivkerav vaverengiri buti, thaj sa e dženeng anglal kolende ikljovava sar oficialnikano dženo, astarindoj thaj e našutnen, thaj vavera džene kolenge siam kompetentna, prezententia taro operativnikane partneria thaj egzekutivakere bukjarne, radža thaj volonteria.

Ka pakivkerav o lokalnikane kanunia, ka pherav me privatnikane, nijamale thaj fizikane dajjavte, thaj nane te rodav plesutno hairi thaj angle than nisave privilegie ja imuniteti so ka den man ko interesi taro Uniime nacie, Ka dav sa mandar te višvankerav kaj e dženengoro ikeribe tari mi familia nane te kerel našukar asari ipri UNHCR-eskoro integriteti.

3. *Ka kerav me oficialnikane dajjavte thaj ka istemalkerav me plesutne bukja ko čhani so nane te ovel interesengoro khuvibe, ko adava čhani ka arakhav thaj ka zorakerav i publik-oskiri pakiv ko UNHCR.*

Me akcie nane te oven ko pašipe e plesutne barvalipaja thaj nane te oven telo asari tari nisavi politikani presia ko vakti kana taro dekretengoro anibe. Nane ni te rodav ni te lav instrukcie baš adava so kerava, kerindoj mi buti, nikole radžatar, ko adava astarindoj thaj o šerutnipe tari mi them, nijekhe vavere radžendar ja autoriteti avrijal taro Uniime nacie.

Ko jekajekipe e Privilegiakoro servisi, nane te leljarav nisavo pakivdejbe, dendo bakšiši, love-nijekhe radžatar; khanči taro lipardo nane te lav nisave haingostar so nane Uniime nacie, bizo angleder te rodav ojavakeribe, ja mukibe. Nane te kerav nisavo vaver avrijal butikeribe bizo ojavakeribe. Nane te lav džipherde pokiniba ja subvencie tari nisavi radža ja nesavo vaver haing, ni nane te lav than ko nesave politikane butikeriba sar so si keribe buti ko vavereskoro nav ja te leljarav publikoskoro than.

Ka našav taro asistiribe bašo privatnikane džene ja pretprijetia ko lengere butikeriba baš UNHCR kote šaj te avelpe dži čačutno ja ko dikhibe preferencialnikano tretmani. Nikana nane te lav than ko butikeribe ki konekcia te lav mali ja servisia ja ko aktivipa ki konekcia e manušencar, kote šaj te ikljol dži interesengoro khuvibe.

4. *Ka anav dži tamiribe jekh harmoniakoro bukjarno ambienti fundirime upri timeskiri buti, maškarpeste pakivkeribe thaj haljovibe.*

Ka sikavav pakiv kori me kolege,bizo lengoro statusi ja than, a sa e kolegenge ka mukav thaj ka dav šajdipe phravdo te vakeren po dikhibe thaj upri funda taro lengoro džandipe thaj eksperienca te anen baš timeskoro pošukarkeribe buti. Ka komunicirina phravdo thaj ka dikhav o relevantna informacie (iranindoj sama baš o garavde bukja) thaj ka hulavav olen me kolegenca, thaj sa e takatencar ka kerav ko čačutno vakti te dav džovapi ko lengere rodiba.

Ka pakivkerav o privatnipe me kolegengo, a ka našav taro načačutno thaj naresardo informiribe. Majbut ka dikhav te nakhavenpe o turlipa thaj te arakhelpe solucia baš o problemia kana ka ikljon. Ka anav dži tamiribe konstruktivnikano dijologo legardo pakjaivibaja thaj pozitivnikane resibaja maškar o šerutne thaj e bukjarnengere prezententia.

Sar legarutno/patrijarho ka ovav phravdo baš dejbe gndipa sa e džengengetaro timi. Ka dav ko vakti irame informacia ki konekcia e praktikane funkcioniribaja baš sakova dženo ko timi, istemalkerindoj dromsikavibe, motivacia thaj pakivkerindoj i buti e timeskere džengeni.

5. *Ka promovirina o višvanibe, sastipe thaj šukaripe sa e dženegro ko UNHCR, sar zarurime šarti baš efikasno thaj džiagor praktikano funkcioniribe.*

Sa o vakti ka ikerav ki godi o instrukcie gndinkerde thaj dromsikavutne baši resarin ko mo sastipe,šukaripe thaj višvanibe,thaj sakana ka ikerav man dži olende. Ko vakti taro operativnikano dekretianibe,sakana ka dikhav e manušengoro arakhibe. Džikobor diso nane mange sar so kamla te ovel, disavi instrukcia kolake gndinava kaj šaj te ovel darvibe upri mo arakhibe, ja e grupakoro arakhibe, ko vakti ka dav dži džanibe e dženeske so si mange šeutno.

Sar šerutno/patrijarho, ka dav sa mandar te višvankerelpe e manušengoro sastipe ko pošukaripe baš sahno manušibe, lengere familie, ki te na oven mukle ko nakamutno riziko. Ka kerav buti baši jek sasto balansi maškar i buti thaj manušengoro dživdipe, thaj ka pakivkerav sa adava ko so e manušen isilen niami.

6. *Ka arakhav thaj džovapiale ka istemalkerav o informacie thaj šartia dži save avava sebepi mo butikeribe ano UNHCR.*

Ka dav zarurime sama ko sa o riga taro oficialnikano butikeribe, thaj nane te vakerav nisave garavibaskere informacie phandle e našutnencar, kolegenca ja vavera bukja so si phandle e bukja, ko jekajekipe e Niamalipaskere servosencar thaj terde dromsikavutnencar.

Ka arakhav, ka dromsikavava thaj ka istemalkerav e manušenge, finansiake thaj materialnikane šartia taro UNHCR ko šukaripasko čhani thaj efikasno, ovindoj mange ki godi kaj adala šartia si dende baš UNHCR baš našutnengere interesia thaj baš vavera džene so si teli Komesarijateskiri kompetencia.

7. *Ka činavav sakoja eksploatacia thaj bilačhoistemalkeribe upro našutne thaj vavera džene so si teli amari kompetencia, ka ovav mujal olate thaj ka mareva man mujal olate.*

Dava dajatva te na istemalkerav ko bilačo čhani o takati thaj asari so isiman aso mo than ko vjavahari e dživdipaja thaj našutnengoro pošukaripe thaj e vavere džengengoro šukaripe so si teli amari kompetencia.

Nikana nane te rodav nisavo iranibe ja šukaripe taro našutne ja vavera džene kolenge siam džovapiale baš adava so ka dav len arakhibe ja raka. Nikana nane te kerav nisave vjavaharia ko misal, seksualnikane, emocionalnikane, finansiakere, ja ki konekcia e butikeribaja-e našutnencar ja e vavere dženencar kolenge sijam džovapiale.

Te aljum ki situacia taro vjavahari nesave istemalkerutneja taro amaro arakhibe/ja arka kolake gndinava kaj nane ko nisavo pašipe taro dejbe telo vast, thaj te si dendo soduj rigengere ojavakeribaja, me asavki čipota ka vakerav me šerutneske ki te džanel thaj te dikhel adaja čipota dajatvime garavibaja. Haljovava thaj pendžardo si mange kaj thaj me šerutne thaj me isiamen ko vasta normalnikane mehanizmia bašo konsultiribe thaj maškarpeste vakeribe ko akala pučiba.

Ka kerav džovapiali buti kana angažirinava našutne džene ja vavera manuša so si teli amaro džovapialipe te keren nesavo privatnikano butikeribe. Ki hramome forma ka dav raporti me šerutne bašo čhani thaj o šartia taro asavko vjavahari.

8. *Ka ovav ikerde gndipaja taro numa save te oven lejathan ano kriminali thaj naetikakere bukja,ko bukja so si mujal o manuškane niamia,ja bukja so kompromitirinena o gndipe baš UNHCR.*

Nane te dav dumo ni nane te lav than ko nisave nalegalna ,telovast dejba ja bilačheistemalkeribaskere bukja,liparindoj akate,sar misal,čhavengoro istemalkeribe sar bukjarno takati ja kinobikinibe manušencar thaj malea.

Sar so si UNHCr ikerdo dži majuče standardia bašo čhavengoro arakhibe, minsalo sium kaj mandar adžikerelape te na ovel man nisave seksualnikane aktivipa nijekhe dženea poterno taro 18 berš. (O vavera dromiskavutne si sikavde ko Notisia dži akava Kodeksi bašo vjavahari).

9. *Te na ovav ikerdo taro savo te ovel čhani diskriminicaia, nasansaribe, fizikano thaj vakeribaskoro bilačhoistemalkje-ribe, daravkeriba ja favoriziribe ko bukjarno than.*

Nane te mukav man ko nisave čhania nasansaralipa ko bukajrno than, thaj nane te tolerirnav asavke bukja, lendoj thaj o seksualnikano bilačhoistemalkeribe, thaj takateskoro bilačhoistemalkeribe.

Sar šerutno (patrijarho,nane te rodav nikastar potele te oevl mandar, servisia, dejbe ko zaem ja bakšišia taro džene,ni nane te mangav bizo te rodav dejbe numa kastar so isile pi mol pobari tari nišaneskiri.

Haljovava thaj pakivkerava o fakti kaj isi jekhnišankerdo thaj andre interesengoro khuvibe, thaj kaj isi potencialnikano bilačhoistemalke-ribe po šukar than ko vakti te uloman seksualnikane vjavaharia e džena so si mandar potele. Te arakhliljum ko asavko hali, ka činavav adava khuvibe bizo te gndinav thaj te prolongirnav.

SADAKI 1.1

FUNDAVNE PRINCIPIA KO KODEKSI BAŠO VJAVAHARI

Seksulanikani eksploatacia thaj bilačhoistemalkeribe ano krizakere humanitarnikane situacie.

Ikaldo lil taro Akciakoro plani taro Raporti dendo tari bukjarni grupa IASC baš arakhibe tari seksualnikani eksploatacia thaj bilačhoistemalkeribe ano krizakere humanitarnikane situacie.

A. Fundavne principia taro Kodeksi bašo vjavahari.

O humanitarnikane agencie si dajatvime te arakhen e istemalkerutnen thaj te kerenlenge tretmani bare pakivkeribaja thaj digniteteta, thaj te ikerenpe dži dende minimalnikane standardia bašo vjavahari. Ki te činavelpe seksualnikani eksploatacia thaj bilačhoistemalkeribe, kamla te len than akala principia ano agenciakoro kodeksi bašo vjavahari*:

- I seksualnikani eksploatacia thaj bilačhoistemalkeribe taro humanitarnikane bukjarne si baro phagibe, thaj sar asavko si funda te činavelpe o bukjarne vjavahari.
- O seksualnikano aktivipe čhavencar (poterne taro 18 berš) nane muklo bizo dikhibe o berša so si simantra baš pherdoberšime ki lokalnikani khedin. O nadžandipe e čhaveskere berša našti te lelpe sar arakhibe.
- Trampibe love, butikeribe, mali ja servisia bašo seksi, lendoj thaj o seksualnikane servisia thaj vavera čhania ladžavkeribaskere ja telovast lejba aktivipa nane muklo. Kava telihaljovela thaj arka kolate e istemalkerutnen isi nijami.
- O seksualnikane vjavaharia maškar humanitarnikane bukjarne thaj o istemalkerutne nane nisar leljarde soske si fundirime upri inherentno vjavahari taro takati. Asavke vjavaharia randena o kredibiliteti thaj o integriteti bašo humanitarnikano butikeribe.
- Ko čhipote kana o humanitarnikano bukjarne hošinelape mazuni ja gndinela kaj isi seksualnikano bilačhoistemalkeribe ja eksploatacia tari leskiri kolegaskiri rig, ja te kerelpe lafi baš agencia ja na, ov/oj si dajatvaja te havljarel akava šube dži agencia aso dende mehanizmia baš havljaripe.
- O humanitarnikane bukjarne si dajatvaja te kreirinen thaj te ikeren o pašutnipe so činavela seksualnikano eksploatiribe thaj bilačhoistemalkeribe, thaj so promovirinela o istemalkeribe lengoro Kodeksi baš vjavahari. O legarutne ko sa o digre si hulavde dajatvencar te ikeren thaj te bajraren o sistemi so ikerela asavko pašutnipe, ja than bašo dživdipe.

* Kamla te lelpe ko dikhibe o turli šartia baš istemalkeribe nesave akale principendar upri humanitarnikane bukjarne regrutirime tari istemalkerutni khedin. Džikote i seksualnikani eksploatacia thaj bilačhoistemalkeribe, thaj o bilačhoistemalkeribe i humanitarnikani arka sakana ka ovel namukli, šaj te istemalkerelpe diskrecia ko principengoro istemalkeribe phandle e seksualnikane konekcijaja baš akava tipi humanitarnikane bukjarne.

SADAKI 2

PATRIN BAŠO HAVLJARIBE

ČIPOSE TARO ATAKO

Rig 1 taro 4

Dromsikavibe	<p>I Patrin pherela strukakere thaj anavkerde džene.</p> <p>O originali tari Patrin garavelape ki anavkerdi agencia (avri taro logori).</p> <p>I kopia delape dži UNHCR-eskoro oficeri dajatvakerdo baš arakhibe, ko phandlo koverti, so majsig šaj. (Džikobor o manuš so ačhilo dživdo mangela i čipota te havljarel ki policia, o Oficeri dajatvime baš arakhibe kamla te lel i kopia ko vakti taro 24 aria).</p> <p>Te si zaruri, te denpe thaj džipherde riga kolende kontinuirinela i deskripcia baši čipota.</p>
SAMA	<p><i>Akaja patrin NANE dromsikavibe sar te legarepe informativnikano lafikeribe. O džene kamla te džanen sar kamla te intervjuirinelpe o viktimi/adava so ačhilo dživdo. Hulavde patrina si sakoneske ko šajdipe baš dejbe evidencia phandle e nasijatidejbaja thaj doktorengoro dikhibe/saslaribe.</i></p>

TIPI INCIDENTI	Tipia sekundarna incidentia	
Bukjarno numero taro čipote	Logori/Adresa (baš o čipote ko dizutne maškara thaj baš iranutne)	Datumi thaj vakti kana ikerdjape o intervju
Bukjarno numero taro anglune čipote so si phandle akale klientea (te isi)		

EVIDENCIA BAŠ O VIKTIMIA/ADALA SO AČHILE DŽIVDE			
Anav:	Phuripe:	Bijanibaskoro berš:	Poli
Adresa:	Miletisko/etnikano darhi:	Prandinakoro hali:	Profesia:
Numero taro čhave:	E čhavengoro phuripe:	Šerutno ki familia (viktimi JA anav thaj ko savo vjavahari si e viktimea):	
E UNHCR-skoro nišani "ratvakeribe" (džikobor si relevantno/džandipastar):		Numero taro dokumenti baš hajbaskoro dejbe, ja numero tari našutnengiri legitimacia:	
Te si o manuš so ačhilo dživdo čhavo O anav e arakhutneskoro:			Ko savo vjavahari si e viktimea:

INCIDENTI		
Lokacia:	Datumi:	Vakti:
Deskripcia baš o incidenti (kheden o šartia, so čače ulo, so ulo palo incidenti):		

Rig 2 taro 4

EVIDENTIA BAŠ O MANUŠ SO KERGA:		
Anav:	Numero e manušendar-kerutne:	Poli:
Adresa:	Nacionaliteti:	Phuripet: Miletisko/etnikano darhi
Ko savo vjavahari si e viktime/adalea so ačhilo dživdo:	Prandinakoro hali:	Profesia:
Džikobor o kerutno si manuš napendžardo e viktimeske, keren leske/lake deskripcia astarindoj numa savo te si pendžaribaskoro fizikano nišani:		
Akanutno than baš dživdipe, te džanelape: Dikhelape li thaj ponadarig o kerutno sar daravibe?		
Te si o kerutno čhavo, o anav e arakhutneskoro:		Ko savo vjavahari si e viktimea:

TASDIVIA
Te kerelpe deskripcia bašo numa savo te si tasdivi-dženo(astarindoj thaj e čhaven):
Anava thaj adrese:

NAPIA numa save napia so si leljarde šurakerindoj taro datumi kana phergjape akaja patrin LELJARDE		
Havljarde (e dženeske):	Datumi kana havljargjape:	Leljarde napia:
POLICIA Anav		
ARAKHIBASKORO SERVISI Anav		
UNHCR Anav		
LOKALNIKANE LEGARUTNE Anav		
SASTIPASKERE SERVISIA Dikh i 3to rig tari akaja patrin baš anav/informacie.		
VAVER Anav		

DŽIPHERDE ZARURIME NAPIA THAJ NAPIA SO SI ANO PLANI-šurakerindoj taro datumi kana phergjape akaja patrin		
Moldikeribe o zaruria phandle e fizikane arakhibaja thaj direktnikano akciakoro plani:		
Dengjape li nesavo nasiati baš o viktimi-te dengjape, savo tipi?		
Mangela ja na o viktimi/adava so ačhilo dživdo i čipota te havljarel ki policia?	☐ Oja	☐ Na
Mangela ja na e šerutneskoro adalati/tradicionalnikano adalati te leljarel nesave napia?	☐ Oja	☐ Na
Savo tipi adarutno dikhibe ka istemalkerel i khedin/bukjarne so kerena buti e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe?		
Kola džipherde napia kamlape tari UNHCR-eskiri kher ja/thaj vavera organizacie?		
I Patrin phergja/la (O anav hramonen štampime šabdencar)	Vasthramovibe:	

Rig 3 taro 4

RAPORTI BAŠI DOKTORESKORO DIKHIBE

I rig 1 thaj 2 (pherde) + Rig 3 (pherde e avgo duje ničencar) o manuša korkori denadži sastipaskere khear, lejbaja than taro viktimi/adava so ačhilo dživdo. I Rig 3 pherena o džene taro sastipaskere khera. JA te nane o viktimi/adava so ačhilo dživdo dikhlo taro dooktori ko vakti kana si havljardi i čipota, tele den deskripcia soske.

HARNI DESKRIPCIA TARI SALJARNENGORO DIKHIBE		
Anav e manušesko so ačhilo dživdo:	Berš kana si bijame:	Poli:
(Te si istemalkeribaske) i karana soske o viktimi/adava so ačhilo dživdo NANE legardi ko doktorengoro dikhibe ano adava vakti:		

PHERENA O DŽENE TARO SASTIPASKERE KHERA		
Datumi kana kerelape o dikhibe:	Vakti:	Anav e sastipaskere kheresko
<p><i>Anglal te ikernelpe o intervju/te kerelpe doktorengoro dikhibe bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo, te drabarenpe o riga 1-2 tari akaja patrin.</i></p> <p><i>Te našelpe taro pučiba so taro viktimi/adava so ačhilo dživdo palem te vakere adava so jekhfori vakergja.</i></p> <p><i>O činaviba taro doktorengoro dikhibe kamla te oven notikerde ko zarurime patrina taro sastipaskere khera, ko jekajekipe e legalnikane protokolencar thaj dromsikavutnencar.</i></p> <p><i>E sastipaskere evidentia, dokumentacia, patrina thaj vav.si tari garavibaskiri natura thaj arakhenape ko sastipaskere khera, ko garavdo than. E sastipaskere evidentia ovena istemalkerutne baš vavera dzene salde dzikobor asavko mukibe dela o viktimi/ja o manuško ačhilo dživdo.</i></p>		
AKAJA RIG NA AVELA KO THAN TARO SASTIPASKERE KHERESKIRI PATRIN IRADAJA TE DENPE EVIDENTIA BAŠ DOKTORENGORO DIKHIBE (OJ SI DŽIPHERDIBE AKALE PATRINAKE)		

HARNI DESKRIPCIA BAŠO BAHANKERDO SASLJARIBE	
<p>SAMA Akala informacie šaj te oven dzandipastar baš nasijatidejbaskoro dzeno sebepi ponadarig dejbe arka. Maškar adava: kamlape de lelpe ojavakeribe taro viktimi/adava so ačhilo dživdo anglal te bičhalelpe i informacia ponadarig.</p>	
Bahankerja ponadarig te dikhelpe sar ka ovel e sastipaskoro hali:	
Vizitkeribe e sastipaskere khera palo duj kurke: Vizitkeribe sastipaskere khera palo šov masek Vaver, popaše te kerelpe deskripcia:	
Džipherde dikhiba:	
E doktoreskoro dikhibe kergja:	
Anava (štampime šabdencar):	Profesia:
Vasthramovibe:	
Organizaciakoro anav thaj štembili:	

Rig 4 taro 4

OJAVAKERIBE TE HAVLJARELPE I INFORMACIA

Bašo džene so kerena buti ja volonteria so pherena akaja patrin:

E klienteske i patrin drabaren ko sahnipe, dejbaja popaše dzovapi thaj ola/ole isi niami te alusarelnuma savi (ja nisavi) nukta tari patrin. Roden vasthramovibe thaj vasthramovibe taro tasdividzene.

Me _____, Dava mo ojavakeribe baš
(o anav e viktimesko/adava so ačhilo dživdo,štampime šabdencar)
potele lipardi organizacia te lel niami o informacie bašo incidenti so me havljargjum ko čhani tari akaja patrin, sar thaj o evidentia bašmlo akanutno hali, te havljaren ponadarig. Haljovava kaj akava ojavakeribe si zaruri ki te lev majšukar dikhibe thaj arka. Haljovava kaj sa akala informacie ka esapikerenpe sar pakivutne thaj ka pakivkerenpe, thaj ka oven bičhalde salde džikobor isi zaruri te delpe mange arka so mange ka kamel thaj savi me ka rodav.

(Nišankeren "X" sa so si istemalkerdo)

- Agencia baši socialnikani arka (anav) _____
- Sastipaskoro kher (anav e organizaciakoro) _____
- UNHCR (Oficiri dajatvime baš arakhibe , vaver) _____
- Policia _____
- Legarutno ko logori,kaskoro si o anava/o anava: _____
- Vavera(popaše te delpe deskripcia): _____

Vasthramovibe ja nišani taro naj _____

Tasdividženo (vasthramovibe ja nišani taro naj) _____

Datumi _____

Čhani sar te pherelpe i rig 1 i2/to patrin bašo havljaribe čipote taro atako

Resarin thaj istemalkeribe

Istemalkeribe i Patrin baši havljaribe o čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe bahankerelape baš sa o akteria so lena than ko činavibe thaj reagiribe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ko našutnengere bešibaskere thana. I patrin baš havljaribe o čipote taro atako si maškaragenciengoro šej so telihaljovela:

Dejbe harno numa sastaribaskoro dikhibe (4 riga, kopirime taro soduj riga) majrelevantna informacie baši jekutne čipote.

Te dengja o viktimi/ja adava so ačhilo dživdo po lafi te istemalkerelpe adava obrasco sar šej bašo trambibe informacie, kopiribe baš istemalkeribe tari akterengiri rig ja organizacia so lela than ko dejbe arka bašo viktimi/adava so ačhilo dživdo, ja ko dikhibe sar ka kontinuirinel ponadarig i čipotata.

Te na rodelape taro viktimi/adava so ačhilo dživdo te vakerel pi paramisi thaj te del o džovapia ko jekajek pučiba ko vakti taro ikerde pobut informativnikane lafikeriba.

Khedibe fundavne thaj zarurime evidentia sebepi opserviribe thaj moldikeribe i programa thaj čipote phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe.

Khedibe evidentia so si ko pašipe e našutnengere dživdipaskere thanea ki te šajdikernelpe evidentengoro ničekeribe bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe tari programa, pašutnipe, thema thaj regionia ko buvlo sumnal.

PHERDI PATRIN

O Patrin bašo havljaribe o čipote taro atako nane čhani sar te legarelpe o informativnikano lafikeribe. O džene so kerena intervju e viktimie/adava so ačhilo dživdo, kamlata te ovel sikavdo džandipaja te legarel asavko lafikeribe, thaj džandipe ko aktivnikano šunibe thaj dejbe emocionalnikni arka ko butikeribe adalencar so ačhile dživde. Hulavde Patrina šaj si zaruri baš legaribe o lafikeribe ja asatriba notisia. Džandlo si te na bistrelpe kaj o viktimi/adava so ačhilo dživdo šaj hošingja upri peste emocionalnikani trauma. Baš adava kamlape te iranelpe sama o informativnikane lafikeriba te keranpe ko gajretidejbaskoro čhani thaj zarurime pakivkeribaja kori o viktimi/adava so ačhilo dživdo. Ano nesave situacie šaj si pošukar te pherelpe i patrin bizo lejbjaja than taro adava so ačhilo dživdo.

O mehanizmia thaji procedura bašo raportidejbe, bičhalibe thaj koordiniribe kamlata te zurarkeranpe ko vakti taro programakoro planiribe so si resarinaja te činavelpe thaj te reagirinelpe ko seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Ikeren khedipe e organizaciencar thaj korkori dženenencar taro tumaro pašutnipe ki te dikhen save informativnikane zaruria isi ki sakoja grupa thaj o majšukar čhani baš istemalkeribe ki te pherelpe i Patrin bašo havljaribe o čipote taro atako.

Ano but numeria taro pašutnipe, akala procedure šaj te oven taro kjari:

- Jek organizacia si vakerdi te ovel sar "legarutni" ko čhani arakhibe o evidentia phandle e raportidejbaja, raportilejbaja thaj dejbaja jekhevakteskiri arka. Akaja dajatva butfori lena o džene taro socialnikane servisia so si specializirime bašo butikeribe e viktimenencar taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, ja o centria bašo reprodukciakoro sastipe ko sastipaskere khera
- Originaleske, pherde Patrina baš havljaribe o čipote taro atako garavenape ano butikeribaskere thana taro legarutne agencie, avri taro logori, ko phandle arhive.

▪ **Palo dendo gndipe taro viktimi/adava so ačhilo dživdo o informacie te denpe:**

Legarutni agencia dela kopia pherde Patrinate bašo havljaripe o čipote taro atako, na pogeči taro 24 aria pali namangli čipotata, dži organizacie so kerena adava čhani informiribe dži o kompetentna: o džene taro UNHCR džovapiale baš arakhibe, sastipaskere khera, agencie, socialnikane servisia. Vavera, sar misal policia šaj jekajek te len kopia, athinindoj taro mangipe e viktimesko/adava so ačhilo dživdo.

▪ **Bizo ojavakeribe taro viktimi/adava so ačhilo dživdo o informacie te denpe:**

Ko avgo 24 aria, i legarutni agencia dela informacie e dženge taro UNHCR džovapiale baš arakhibe. Akala informacie, astarindoj o evidentia baši čipotata taro atako thaj o naidentifikuime informacie (informacie upri savi funda naši te identifikuinelpe o viktimi/adava so ačhilo dživdo). E UNHCR-eske akala informacie si džande ki te pherel po mandati baš dejbe arka.

Tipi incidentia

Istemalkeren haljovibaskere lafia/definicie ki te šaj te aven dži niamalo khedive evidentia, te dikhen o evidentia phandle e čipotata, thaj te kerelpe opserviribe thaj moldikeribe. O poteleliparde čhania taro čipotata seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe bahankerenape ki te nišankerelpe jek kerdo incidenti. Kamlape te kerelpe lafi e dženea so pakjala ki tumende/maškaragenciengoro timi so kerela buti bašo seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe ki te šaj ki akaja patrin te džipheren nesave neve čhania/definiriba seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so ovela ano tumaro dživdipaskoro maškar, a savo na arakhelape ki akaja patrin.

Čhani ja tipia seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe

O tipia seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe telihaljovela akava (te dikhelpe Kotor1. taro UNHCR-eskere Dromsikavutne phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe so dela o čačutno numero):

▪ **Siluibe/mangipe te siluinelpe thaj siluibe ani prandin**

O khuvibe ko savo te ovel kotor taro viktimesko badani ja adava so kergja poleskere organea, ja khuvibe ano analeskere ja genitalnikane phravde thana numa save te si šejesa ja khuvibe ko numa savo te si kotor taro badani takatea, daravkaeribaja, ja istemalkeribaja takati, istemalkeribaja o ambienti, ja upri dženo so nane kabuli te del čačutno ojavakeribe(aso o niamia taro maškardžianeskoro došalipaskoro adalati). O takati jek dženo te ovel siluime, a so nane angleder ikerde penetracijaja sar agor, esapikerenape sar mangipe te kerelpe siluibe.

▪ **Seksulanikano bilačhoistemalkeribe**

Čačutno ja daravkeribaskoro fizikano avrijalčhivibe tari seksualnikani natura(nalendoj o siluibe),so telihaljovela našukar astaribe takatea ja teli nabarabarutne ja namangle šartia.

▪ **Seksualnikano bilačhoistemalkeribe čhave,incesti**

Numa savo te si čhani kana o čhave istemalkerenape sebepi seksualnikano bilačhoistemalkeribe. Numa savo te ovel seksualnikano vjavahari/interakcia e čhavea.

▪ **Seksualnikani ekspolatacia**

Numa savo te si bilačhoistemalkeribe o hali,turlipe maškar ko takateskere vjavaharia ja pakivdejbe baše seksualnikane resarina;ko adava perela e lovengo,sasoitno ja politikano kjari tari seksualnikani eksploatacia vavere džene (IASC).Maškar vaver, o seksualnikano eksploatiribe si jekčhani kinobikinibe manušencar(performanse tari seksualnikani natura, takatime hulavibe šeja thaj /ja takatime nangipe, namanglo prandibe, namanglo khamnipe, angažmani baši pornografija ja prostitucia,seksualnikano istemalkeribe bašo dejbe mali,servisia,socialnikani arka, sar thaj o seksualnikano halainluko).

- **Kinobikinibe, halainluko**

O bikinibe ja /thaj kinobikinibe manuškane dženenecar bašo seksualnikane bukja, namanglo butikeribe ja servisi, halainluko ja praksa paše dži halainluko, ikeribe potelepestar ja organengoro ikalibe.

- **Terno prandibe**

O phandlo lafi baš prandibe dženea so si poterno taro adava sar so hramonela ko kanuni, o dejbe ojavakeribe (o khamnipe ko asavke čipote esapikerelape sar kamibe upri tikneberšengoro, soske o čhaja nane aso o kanuni beršale te ojavakeren baš asavko prandibe).

- **Namangli prandin**

Prandin phandlelafa mujal o mangipe e viktimesko/adava so ačhilo dživdo, but fori saikerela thaj čeizi so pokinela i familia; namangipe asavki prandin si agorea atako thaj bilačhoistemalkeribe.

- **Sakatikeribe e džuvljane poleskere organia (FGM)***

E poleskere organengoro činibe baše namadeicinakere resarina, majbut ko terne berša, astarela parcialno thaj sahno činibe, chidibe o genitalie, sivibe ja taro kulturologikano ja vaveranaterapiakere resarina; but fori ovela nekoborfori ko vakti taro dživdipe, ja palo bijanibe ja te si čhaj/romni viktimi taro seksualnikano atako.

- **Atako ki familia**

O atako ki familia šaj te ovel numa sar atako maškar aktuelnikane thaj nakhle intimnikane partneria numa kote te kerelpe ov, sar thaj maškar e familiakere džene (sar misal maškar o sastro thaj bori). O atako ki familia šaj te ovel seksualnikane vjavaharea, fizikane, psihologikane ja finansiakoro bilačhoistemalkeribe. O atako ki familia astarela niče situacie, so šaj te astaren:

Fizikano thaj seksualnikano bilačhoistemalkeribe, sar misal čhamidinkhuvibe, paldibe, khuvibe, maribe, posavibe, siluibe.

Nadejbe ja činavibe lovengoro dumodejbe thaj lejbe emocioanalnikano dumodejbe, sar misal lovengoro činavibe, namukibe e amalenge te aven ki vizita ja te telefonirinen, lafencar bilačhoistemalkeribe, ladžavkeribe, takatime korkoriačhovibe.

Daravkeribe kaj ka istemalkerenpe kanuneskere napia mujal o partneri, sar misal daravkeribe phandlo e arakhibaja upri o čhave thaj daravkeribe kaj nesavo dženo ka ovel deportirime.

Čhinavibe o nijamia, sar misal činavibe medicinakoro dikhibe thaj fizikano tromalipe.

Fizikano thaj emocionalnikano čhavengoro istemalkeribe.

Situacia kote i džuvli si mardi tari pi sasuj sebepi lakoro potelethan ko kherutnipe

O čipote taro atako so nane fundirime upri poleskoro preperibe

Ko nesave situacie šaj o bukjarne so kerena buti ko čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe isilen buti incidentencar so na preperena ko adava čhani čipote. Asavle čipote na kamla te kategorizirinenpe sar čipote taro seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe, numa palem kamla te notikerenpe ko hulavdo čhani sar kotor tari deskripcia ko butikeribe baš programe thaj raportideibe, hulavdo ko umala baš atakoskoro činavibe. Misalia taro asavko atako si:

- Bilačo čhavengoro istemalkeribe (fizikano ja psihologikano so nane fundirime upri poleskoro preperibe)
- Košibe thaj problemia ko kherutnipe so nane čačutno sikavibe bašo najekajekipe maškar o polia; sar misal čhave so silen problemia e vjavaharea.
- Sastpaskere problemia ko sahnipe

* Female Genital Mutilation = FGM (prim. nakh.)

Tipia sekundarnikane incidentia

Akava than kamla te pheren salde džikobor kerelape lafi baš pobut tipia seksualnikano atako thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe,so ule ko vakti taro jekh incidenti,sar misal,siluibe thaj namanglo prandibe.

Tipi incidenti ka ovel tipi so vjavaharinelape bašo siluibe.

Tipi sekundarnikano incidenti ka ovel tipi so vjavaharinelape baš Namanglo prandibe.

Bukjarno numero taro čhipote

E klientenge den bukjarno numero,numero tari čhipota,ja incidenteskoro numero. Akalea delape šajdipe te ikerenpe o informacie dende soske pakjalepe tari rig e viktimeski/adava so ačhilo dživdo; o incidenti si nišankerdo numeroja,a na anavea taro viktimi/adava so ačhilo dživdo.Akava si jekajek agjaar ko kjari ko situacie kana o viktimi nakhavgja pobaro numero incidenti.

Logori (te si adava istemalkerdo) ja lokacia

O anav taro našutnengoro logori kote o manuš so ačhilo dživdo ,dživdinela, ja i adresa ki čhipota taro dizutnengere čhipote ja bašo iranutne.

Data thaj vakti taro intervju

O datumi thaj o vakti kana avgo fori kerena o intervju e viktimea/adava so ačhilo dživdo thaj kana o informacie si notikerde.

Bukjarne numeroja taro poanglune čhipote so si ki konekcia akale klientea (te isi)

Te dikhljape o klienti poangle,thaj te istemalkerena numeroja taro čhipote taro biradžakere organizacie,notikeren o numeroja dende čhipotenge so ule ko nakhlo vakti.te nane tumenge adala numeroja pendžarde,keren zumavibe te genjen o masek/berš taro poanglune incidentia,ja ko vaver čhani nišankeren kaj akava klienti si dikhlo thaj poangle maškar vavera incidentia.

O evidentia e viktimeske/adava so ačhilo dživdo

SAMA: Ano maškara kote o pakjaibe ko akala Patrina našti te ovel garantirime, bahankerelape te NA hramonelpo o anav e viktimesko/adava so ačhilo dživdo, leskiri pherdi adresa thaj vavera identifikuibaskere informacie ani Patrini.

Anav

O pherdo anav thaj paloanav e viktimesko/adava so ačhilo dživdo

Phuripe

Akanutno numero ko berš

Bijanibaskoro berš

O berš kana si bijame o viktimi

Poli

Dž baš džuvli; M baš murš

Adresa

Pherdi adresa,astarindoj o gav/bloko,drom,than/kher, thaj vaver.

Mileti

Mileteskere ja etnikane konekcie,te isi; te nane hramonen,,napendžardo,,

Prandibaskoro hali

Naprandime ja mukli/o ja hulavdi/o,bizo rom/ni ja našavdo rom/ni.

Butikeribe

Te si o manušbukjarno, hramonen leskiri profesia; a te nane ki buti hramonen, "nane".

Numero čhave

E čhavengoro numero so dživdinela olea/olaja

O phuripe e čhavesko/čhajako

Liparen o phuripe e čhavengo so dživdinena e viktimea/adalea so ačhilo dživdo (sar misal 6 masek, 2berš, 8 berš)

Šerutno ki familia

Liparen o anev e šerutneskoro ki familia thaj ko savo vjavahari si e viktimea/adalea so ačhilo dživdo. Te si o šerutno ki familia ko jek vakti thaj viktimi/adava so ačhilo dživdo, hramonen "viktimi/adava so ačhilo dživdo". Šerutno ki familia, gndinelape baš manuški familia so si hramome ko UNHCR ja/thaj registririme ko sistemi tari them-domakjini sar šerutno ki familia resarinaja te delpe lenge habe. Šaj ka ovel zaruri te dikhen akala informacie thaj te phraven o lafikeribe baš adava pašutnipe.

E UNHCR-eskoro nišani "ratvakeribe" (te si džando)

Te si o viktimi/adava so ačhilo dživdo nišankerdo sar "ratvakerdo" aso i definicia taro UNHCR, liparen o čhania taro ratvakeribe, sar misal, čhavo bizo jeria ja hulavde jeriengoro čhavo (UASC), ja invalidi ja phuro manuš.

Dokumenteskoro numero bašo dejbe habe ja o numero tari našutnengiri legitimacia

Te lela o dženo bonia hajbaske ja/thaj isile legitimacia ko leskoro anav, hramonen o numero(neria); te na, hramonen "bipendžardo". Te nane e džene nisavo dokumenti, hramonen "bizo dokumentia".

Te si o viktimi/adava so ačhilo dživdo čhavo

Te si o manuš so ačhilo dživdo poterno taro 18 berš, pheren akala ničia:

Anav e jeriesko-anav e manušeskoro so lelja i rolja sar keru

O vjavahari e viktimea-hramonen o anav e familiakere dženesko: daj, dat, phen, čačo, thaj vaver. Te o viktimi/adava so ačhilo na dživdinela pe familijaja, numa dživdinela e arakhutneskere familijaja hramonen "arakhutneskiri familia".

INCIDENTI**Lokacia**

Oven konkretna-ko misal:

Pherdi adresa, misal, kotor A4, baraka 12

Ko drom kori o logori Mtendeli

Avri taro logori, ko avibe kori o šerutno drom

Ano logori, gav B

Ano logori, paše dži Spania Bara

Pali avdesana, C2, 23

Trujal Bamba Bara, ani diz

Baş dizutne čipote, than/drom/kher

Data

Data kana uli i čipota

Dive

Dive ko kurko kana uli i čipota (avgodi, dujto, trinto, štar, pančt, savat, pur, kurk)

Vakti

Vakti kana i čipota uli: istemalkeren ari taro 24 aria ja nišankeren angli ja palo ekvašdive (AM/RM)

Deskripcia baše atakoskiri čipota

Šunen e klienteskiri paramisi thaj kheden so ulo:kola si o šartia so angje dži atako,so ulo ko vakti taro atako,so kergja o manušpalo atako,so kergja o manuš so kergja adava palo atako. Oven pherde ki deskripcia, numa te ovel tumen ki godi kaj akava si harno hramovibe baši kerdi čipota.te si tumenge zaruri pobut than, istemalkeren džipherdi patrin.

EVIDENTIA BAŠ ADAVA SO KERGA O ATAKO

Pheren sa o čuče thana agjaar sar so si liparde ki patrin,ko čhani jekajek sar adava so istemalkergjen baš uprelipardi viktimi/adava so ačhilo dživdo. Oven sa posahne.

TASDIVIA

Hramonen o lejbethan taro numa savo tasdivi

Ko hulavdo čhani keren deskripcia bašo manuša so nakhle athar,disavo so šungja,numa na dikhlja,disavo so dikhlja,numa koj so šungja ja diso dikhlja.

O anava thaj o adrese (taro tasdivia)

Den hulavde informacie, lendoj thaj i pherdi adresa,džikobor si adava šajutno

LELJARDE NAPIA

Istemalkeren akava kotor ki te šaj te genjen save napia leljargjen tumen,o viktimi/adava so ačhilo dživdo numa koj taro vakti kana phergjape akaja patrin.Liparen o anava,datumia thaj leljarde napia,agjaar sar so si liparde ani Patrin.

DŽIPHERDE ZARURIME NAPIA THAJ NAPIA SO SI KO PLANI

Moldikeribe baš zaruria phandle e fizikane arakhibaja thaj direktno planeskoro aktiviteti

Akava kotor si taro baro džandipe te o viktimi/adava so ačhilo dživdo dživdinela e ja paše dži o lipardo kerutno, thaj te si o kerutno thaj ponadarig ko tromalipe. Den o hulavde bukja baš šajdipe te kontinuirinel i dar taro atako, thaj e arakhibaskoro plani baš o viktimi/adava so ačhilo dživdo.

Oven čačutne ko dejbe e deskripciakere napia so ka leljaren, kola napia planirinela o viktimi/adava so ačhilo dživdo, thaj kola vavera napia aso tumende si zaruri.

Hramonen tumaro anav štampibe šabdencar

Vasthramonen i patrin

Dromsikavibe sar te pherelpe i rig 3 taro raporti bašo doktorengoro dikhibe

SAMA: I rig 3 nane dajatvime. Ko nesvave situacie, šukar si te delpe harni deskripcia baš doktoreskoro dikhibe uzi i Patrin baš havljaribe o čipote taro atako. Ko vavera situacie, e sastipaskere džene anglodikhena akaja Patrin sar nazaruri, thaj baš adava naistemalkerutni. Te o viktimi/adava so ačhilo dživdo angja činavibe i sahani čipota te havljarel ki policia, isi šajdipe kaj ko tumaro dživdipaskoro maškar tergjola kanunea anglodikhlo čhani ja Patrin baš medicinakere tasdivia; ko asavke čipote te pherenpe 3 riga šaj te ovel nazaruri. Ka kamel baš akava te keren lafi e dženea so pakjala tumende/maškaragenciakoro timi, ki te zurarkeren kana thaj ko savo čhani te istemalkeren i 3-to rig tari Patrin baš havljaribe o čipote taro atako.

Pheren o upruno ekvaškotor tari rig: O anav e viktimesko/adava so ačhilo dživdo, beršeskoro bijanibe, poli

- Te o viktimi/adava so ačhilo dživdo na mangela/nane dajatvime te džal ko doktori, den deskripcia soske. Ki asavki čipota, i ačhavdi 3to rig kamla te ačhol čuči. SAMA: Ko nesave čipote sar misal, ki čipota taro seksualnikano bilačhoistemalkeribe, *kote na sine fizikano kontakti thaj nane ratvakeribe*, e doktorengoro dikhibe šaj nane dajatvime te o viktimi/adava so ačhilo dživdo na mangela te vizitkerel e sastipaskoro kher thaj na mangela i čipota te havljarel ki policia.
- Te si o viktimi/adava so ačhilo dživdo dikhlo jekhfara taro doktori ko sastipaskoro kher, pučen ola baš ojavakeribe ki te šaj akaja patrin te den e relevantno sastipaskere bukjarneske sebepi pheribe thaj vasthramovibe.
- Te si e viktimeske/adava so ačhilo dživdo zaruri doktorengoro dikhibe, thaj te na geli panda ko sastipaskoro kher, bičhalen ole/ola dži adarig thaj den i patrin dži relevantno sastipaskoro bukjarno sebepu pheribe.

Akava baš osastipaskoro bukjarno so pherela i patrin

Data kana kergja o dikhibe

Data kana o viktimi/adava so ačhilo dživdo sine andi ko doktoreskoro dikhibe phandlo e atakoja.

Vakti

Vakti kana dikhljape o manuš sar misal bašo seksualnikano atako.

Anav e satipaskere kheresko

O anav e hospitalesko ja avrihospitaleskoro saslaribe kana si kerdo doktorengoro dikhibe.

Harni deskripcia baš o bahankerdo sasljaripe

Akava kotor pheren SALDE džikobor o manuš so ačhilo dživdo mangela i informacia te bičhalelpe ponadarig. Istemalkeren thaj harno dikhibe baš bahankerdo sasljaripe. O hurde bukja baš akala informacie ka arakhenpe ki patrin taro sastipaskere khera, thaj ka oven arakhle ko thana taro adava kher.

Bahankerdo kontinuirime dikhibe e sastipaskoro hali

O zarurime kherora nišankeren e "X".

Džipherde notisia

Akava than istemalkeren salde džikobor isi asavke hulavde bahania ja notisia kolen e sastipaskoro bukjarno dikhela sar bare džandipastar.

Štampime šabdencar hramonen o anav e manušesko so kergja e doktoreskoro dikhibe

Štampime šabdencar hramonen i profesia e manušeski so kergja e doktoreskoro dikhibe.

Vasthramovibe taro dženo so kergja e doktoreskoro dikhibe.

Organizaciakoro anav thaj štembili (te si zaruri)

Dromsikavibe sar te pherelpe i patrin 4 bašo dejbe ojavakeribe te mukenpe ponadarig o informacie

Ko buteder našutnengere pašutnipa, o evidentia bašo čipote taro atako kamla te bičhalenpe dži sastipaskoro kher, socialnikano servisi thaj o džene dži UNHCR džovapialo baš arakhibe. Ko nanašutnengere pašutnipa, baš informaciengoro ponadarig legaribe kamla te den po lafi thaj o agencie so kerena buti dejbaja servisia phandle e seksualnikane atakoja thaj atako fundirime upri poleskoro preperibe. Maškaradava **anglal te muken numa savi te si informacia**, kamla te ovel tumen ojavakeribe taro viktimi/adava so ačhilo dživdo.

O viktimi/adava so ačhilo dživdo kamla te šunel i sahani Patrin thaj nišankeren "X" sa o organizacie kolen ka astaren. Te si o viktimi/adava so ačhilo dživdo kabuli te vasthramonel po anav, olatar/lestar len o vasthramovibe. Te nane, len štembili taro baro naj thaj vasthramovibe taro tasdivi.

O informacie kamla te oven arakhle ko ojavakeribaja e manginencar taro viktimi/adava so ačhilo dživdo, pakivkerindoj numa savo te ovel simantrikeribe so ov/oj ka rodel

Te na mangela o viktimi/adava so ačhilo dživdo te del i informacia, salde o naidentifikuime informacie baš atakoskere čipote šaj te oven legarde dži vavera džene.

SADAKI 3 PATRIN BAŠO MASEKOSKORO RAPORTIDEJBE-PROGRAMA PHANDLI E SEKSUALNIKANE ATAKOJA THAJ ATAKO FUNDIRIME UPRI POLESKORO PREPERIBE (SGVB)*

(Akaja patrin si kerarkerdi arkaja taro evidentia bašo našutnengoro hali ani Tanzania)

Telikancelaria:		Masek:		Berš:				
TIPI INCIDENTI		HAVLJARIBASKORO NUMERO						
Anav e logoresko/than						SAHNO	Angluno masek	Khedime šurakerin-doj taro januari:
Siluiibe (nevo ko akava masek)								
Siluiibe (anglal avibe ko logori)								
Zumavibe te siluinelpe								
Seksualnikano nasansaribe								
Takatime prandibe								
Prandibe ko tikne berša								
Atako ani familia								
Avera čhania atako fundirime upri poleskoro preperibe								
Atako so nane fundirime upri poleskoro preperibe								
KO SAHNIPE-SA O TIPIA								

Niamalo arakhibe

SIKAVUTNE	Num.	SIKAVUTNE	Num.
Sahno numero taro čipote SGVB so panda arakhenape ko adalateskoro procesi ko masekoskoro šuru		Numero taro tromalkerde adalatia:doša palo šovemasekongoro bahankeribe tužbe	
Sahno numero čipote taro SGVB dende dži adalati akava masek		Numero taro naleljarde čipote	
Sahno numero čipote taro SGVB palem dende dži adalati akava masek		Sahno numero načinavde adalateskere čipote ko agor e masekoskoro	
Numero taro adalteskere činaviba ko vakti taro 6 masek taro tužbakoro bahankeribe			
Deskripcia: (problema, solucie, pučiba, talemia, thaj vav)			

* Sexual and gender-based violence = SGB

Sastipaskoro aspekti

SIKAVUTNE	Num.	SIKAVUTNE	Num.
Sahno numero čipote taro siluibe dikhle so sastipaskere khera sebepi dikhibe thaj saslaribe		Taro akava numero ,numero taro siluibaskere čipote ko vakti taro 3 (trin) dive palo incidenti	
Deskripcia: (problema, solucie, pučibe, talem i thaj vav.)			

Khedin/psiho-socialnikano aspekti

SIKAVUTNE	Num.	SIKAVUTNE	Num.
Sahno numero čipote taro SGVB so lena servisia nasijatencar/dumodejbaja			
Deskripcia: (problema, solucie, pučibe, talem i thaj vav.)			

Višvan-arakhibaskoro aspekti

SIKAVUTNE	Num.	SIKAVUTNE	Num.
O numero taro čipote SGVB havljarde ki policia		Procenteskoro baripe/peribe ko vakti taro nakhlo masek	

Butikeribe te činavelpe: (deskripcia)

Butikeribe te koordinirinelpe:(deskripcia)

SADAKI 4 PATRIN BAŠI NASVALIPASKIRI HISTORIA THAJ DOKTORENGORO DIKHIBE

PAKJAVIBASKE

ŠIFRA:

1. GENERAKNIKANE INFORMACIE

Anav:		Paloanav:	
Poli:		Bianibaskiri data:	Phuripe:
Data/vakri dikhibasko:		Lejbaja than taro:	

Ko misal taro čhave, te hramonelpa:e sikljovnakoro anav, e jeriskoro anav ja o anav e arakhutneskoro

2. INCIDENTI

Data taro incidenti:		Vakti bašo incidenti:		
Deskripcia bašo incidenti (taro viktimi/adava so ačhilo dživdo)				
Fizikano atako	Oja	Na	Deskripcia baš atakoskoro čhani thaj o than ko badani	
Čhani (maribe, danderibe, balengoro cidibe, thaj vav.)				
Phandipe Namukibe				
Istemakeribe šastra				
Istemalkeribe droga/alkoholi				
Penetracia	Oja	Na	Na sium višvani	Deskripcia (oralno, vaginalno, analno, nesavo šej)
Penisi				
Naj				
Vaver(deskripcia)				
	Oja	Na	Na sium višvani	Lokacija (oralno, vaginalno, analno, vaver)
Ejakulacija				
Istemalkeribe kondomi				

Te si viktimi/adava so ačhilo dživdo čhavo, jekajek pučen o pučibe: Kergjape akava thaj poangle? Kobor vakti? Koj kergja adava? Si li adava manuštaj ponadarig dar? Jekajek te pučen baš vaginalno thaj rektaleno thavdibe rat, dukh kana phirelape, našukar muteribe, dukhavdo džajbe avripeste, nišana kaj isi nesavo sekretu thaj vaver.

3. NASVALIPASKIRI HISTORIA

Palo incidenti o viktimi /adava so ačhilo dživdo:	Oja	Na		Oja	Na
Čhadlja			Thovgja po muj andre		
Mutergja			Uragja vavera šeja		
Čučargja pe pora			Thovgjape,ja nangili		
Thovgja pe danda			Istemalkergja sanitarno materiali		
Istemalkergja kontracepcia					
Drapi ja hapi			IUD		
Suv ja Injekcija			Vaver (deskripcia)		
Historia baši menstruacia					
Paluni menstruacia	Menstruacia ko vakti taro incidenti			☐ Oja	☐ Na
Indikacia bašo terdo khamnipe	☐ Oja	☐ Na	Kobor kurke isi taro khamnipe _____		
<i>Historia baš manglo ačhovibe khamni (salde te si lele misalia baš analiza DNK)</i>					
Paluno manglo ačhovibe khamni ko vakti taro jek kurko anglal o atako	Data		Anav e manušesko		
Terdutne sastipaskere problemia					
Historia baš sakatikeribe o džuvljane poleskere kotora, thaj čhani					
Alergie					
Drapa ja hapia so o manušelela					
Vacciniribe	☐ Oja	☐ Na	Napendžardo	Diso so dikhljape	
Tetanus					
Hepatitis B					
HIV/AIDS hali	Pozitivnikano	Negativnikano	Napendžardo		

4. DOKTORENGORO DIKHIBE

Preperibe (šeja, bala, thaj vaver, fizikano ja gogjakoro invaliditeti)			
Ruheskoro hali (madro, rovela, gajlelia, mangela te kerel barbarbuti, thaj vaver)			
Pharipe	Učipe	Pubertetesoro vakti (anglopuberteti, puberteti, peko ja baro)	
Pulsi	Rateskiri presia	Ruhi/suluho	Temperatura/Jangia
Fizikane arakhiba Te kerelpe sistematikani deskripcia thaj vizuelno te sikavelpe ko dende dijagramia taro manuškoro badan, o čačo than taro ratvaribe, khuvde thana, šuvlipa, nišania thaj vav. Te dokumentirinelpo o čhani, baripe, sar prperela thaj vaer hurde bukja. I deskripcia si bare džandipastar. O arakhiba te na haljovkerenpe.			
Šero thaj sima		Muj thaj nak	
Jakha thaj kana		Men	
Kolin		Dumo	
Abdomeni		Bul	
Uprune ekstremitetia		Telune ekstremitetia	

Sadaki 1

Sadaki 1.1

Sadaki 2

Sadaki 3

Sadaki 4

5. GENITALNO THAJ ANALNO DIKHIBE

Ladžavutnipa	Introitusi ithaj himen	Anusi
Vagina/penis	Matericakoro krlo	Bimanualnikano/ rektovaginalnikano dikhibe
E pacienteskoro hali (pašljola ko dumo, pašljola ko vogi, o kočaka kori o kolin, ki rig, ke dajakiri angali)		
Ko vakti taro genitaliengoro dikhibe:		Ko vakti taro analnikano dikhibe

6. KERDE RODKERIBA

Čhani thaj lokacia	Rodkeribe kerdo/bičhaldo ki laboratoria	Rezultatia

7. LENDO TASDIVIKERUTNO MATERIALI

Čhani thaj lokacia	Bičhaldo.../arakhlo	Leljardo tari rig(anav)data

8. NIČALO SASLJARIBE

Sasljaripe	Oja	Na	Čhani thaj dikhiba
Čhinavibe SPI*			
Sigutni kontracepcia			
Saradžengoro saljaribe			
Tetanus profilaksa			
Vakcinacia mujal Hepatitis B			
Vaver			

9. NASIATIDEJBE, BIČHALIBE THAJ POADARIG DIKHIBE O SASTIPASKORO HALI

Sahno psihologikano hali					
O Viktimi/so ačhilo dživdo planirinela i čhipota te havljarel ki policia JA kergja adava	☐	Oja	☐	Na	
O viktimi/so ačhilo dživdo isile arakhlo than kote te džal	☐	Oja	☐	Na	Isile nekaskoj ka bičhalel la/le
Save nasijatia si dende					
Bičhalibe					
Kamlape thaj poadarig dikhibe e sastipaskoro hali					
Data kana si i vaver vizita					

Anav e sastipaskere bukjarneskoro so kergja o dikhibe/informativnikano lafikeribe: _____

Titula: _____ Vasthramovibe: _____ Datumi: _____

* SPI = Seksualnikano astaribaskere infekcie (prim.nakh.)

DŽIPHERDI LITERATURA

I. DOKUMENTIA TARO UNHCR

I.1. Čhinaviba taro Egzekutivakoro komiteti

'Conclusion on International Protection', no. 85 (XLIX), 1998.

'Conclusion on Registration of Refugees and Asylum-Seekers', no. 91 (LII), 2001.

'General Conclusion on International Protection', no. 87 (L), 1999.

'General Conclusion on International Protection', no. 81 (XLVII), 1997.

'Refugee Children and Adolescents', no. 84 (XLVIII), 1997.

'Refugee Protection and Sexual Violence', no. 73 (XLIV), 1993.

'Refugee Women', no. 60 (XL), 1989.

'Refugee Women', no. 54 (XXXIX), 1988.

'Refugee Women and International Protection', no. 64 (XLI), 1990.

'Refugee Women and International Protection', no. 39 (XXXVI), 1985.

I.2. Politika thaj Dromsikavutne

'Building Partnerships through Equality. UNHCR Good Practices on Gender Mainstreaming', 2000.

'Camp Security and Refugee Guidelines Vulnerable Groups', 2001.

'Designing Protection Strategies and Measuring Progress: Checklist for UNHCR Staff', July 2002.

'Guidelines on Applicable Criteria and Standards Relating to the Detention of Asylum-Seekers' (revised), February 1999.

'Guidelines on International Protection: "Gender-Related Persecution within the Context of Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or its 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees"', UNHCR/GIP/02/01, 7 May 2002.

'Guidelines on the Protection of Refugee Women', 1991.

Legarutne

- 'Reproductive Health in Refugee Situations. A Community-Based Response to Sexual Violence Against Women, Crisis Intervention Teams, Ngara, Tanzania', How to Guide no.1, January 1997.
- 'Building a Team Approach to the Prevention and Response to Sexual Violence, Report on a Technical Mission, Kigoma, Tanzania', How to Guide no.4, September 1998.
- 'Monitoring and Evaluating of Sexual Gender Violence Programs, Tanzania', How to Guide no.6, April 2000.
- 'Sexual and Gender-Based Violence Programme in Guinea', How to Guide no.7, January 2001.
- 'Sexual and Gender-Based Violence Programme in Guinea', How to Guide no.8, January 2001.

'People-Oriented Planning: A Framework for People-Oriented Planning in Refugee Situations Taking Account of Women, Men and Children', December 1992.

'People-Oriented Planning at Work: Using POP to Improve UNHCR Programming', December 1994.

'Planning and Organising Useful Evaluations', January 1998.

Prevention and Response to Sexual and Gender-Based Violence in Refugee Situations, Inter-Agency Lessons Learned Conference Proceedings (Geneva: 27-29 March 2001), 2001.

'Project Planning in UNHCR: A Practical Guide on the Use of Objectives, Outputs and Indicators', March 2002.

Protecting refugees: A Field Guide for NGOs, May 1999.

'Real-Time Humanitarian Evaluations: Some Frequently Asked Questions', EPAU/2002/05, May 2002.

Refugee Children: Guidelines on Protection and Care, 1994.

'Step-by-Step Guide for Protection Officers, Prevention of and Response to Sexual and Gender-Based Violence', 1998.

'UNHCR Policy on Refugee Children', August 1993.

'UNHCR Policy on Refugee Women', 1989.

'Working with Unaccompanied Children: A Community-Based Approach', 1996.

I.3. Materijali baš sikljovibe

'Introduction to International Protection', 1999.

'Introductory Training Manual: Building a Common Conceptual Understanding among Humanitarian and Development Workers on Gender, Women's Rights

and Gender-Based Violence (including Sexual Abuse and Exploitation)', June 2002.

'Sexual and Gender-Based Violence Prevention and Response: Situation Planning Workshop Pack and Briefing Cards', December 2000.

I.4. Vaver

Handbook for Emergencies (2nd ed.), Geneva, June 2000.

'Refugee Women', Global Consultations on International Protection, U.N. Doc. EC/GC/02/8, 25 April 2002.

Resettlement Handbook (rev. ed.), Geneva, September 2002.

Respect Our Rights: Partnership for Equality, Report on the Dialogue with Refugee Women (Geneva: 20-22 June 2001), 2001.

'Summary Update of Machel Study, Follow-up Activities 1998/1999', 2000.

'UNHCR Code of Conduct', 2002.

II. Maškaragenciengere dokumentia

II.1. Politika thaj Dromsikavutne

Inter-Agency Standing Committee Task Force on Protection from Sexual Exploitation and Abuse in Humanitarian Crises, 'Plan of Action', 13 June 2002.

Inter-Agency Working Group on Unaccompanied and Separated Children (IRC, ICRC, Save the Children-UK, UNHCR, UNICEF, and World Vision), *Inter-Agency Guiding principles on Unaccompanied and Separated Children*, 2003.

United Nations High Commissioner for Refugees, United Nations Joint Programme for HIV/AIDS, United Nations Fund for Population Activities, et al., *Reproductive Health in Refugee Situations: An Inter-Agency Field Manual*, 1999.

II.2. Materijali baš sikljovibe

Office of the High Commissioner for Human Rights, Save the Children, United Nations Children's Fund, and United Nations High Commissioner for Refugees, Action for the Rights of Children Resource Packs, ARC Critical Issues:

- 'Abuse and Exploitation', Revised 2002.
- 'Child Soldiers', 2000.
- 'Disability', 2001.
- 'Separated Children', Revised 2002.

Office of the High Commissioner for Human Rights, Save the Children, United Nations Children's Fund, and United Nations High Commissioner for Refugees, Action for the Rights of Children Resource Packs, ARC Foundations:

- 'Child and Adolescent Development', 2001.
- 'Community Mobilisation', 2001.
- 'International Legal Standards', 2002.
- 'Resettlement', 1999.
- 'Situation Analysis', 1999.

II.3. Vavera

UNHCR and World Health Organization, Clinical Management of Survivors of Rape, 2002.

UNHCR and World Health Organization, Mental Health of Refugees, 1996.

III. Maškardžianeskere dokumentia

III.1. Univerzalna Konvencie thaj Protokolia

Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, General Assembly Resolution A/RES/39/46, 10 December 1984.

Convention against Transnational Organised Crime: Annex I to General Assembly Resolution A/55/383 of 2 November 2000 and contained in A/RES/55/25 of 8 January 2001.

- Protocol Against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organised Crime: Annex III to General Assembly Resolution A/55/383 of 2 November 2000 and contained in A/RES/55/25 of 8 January 2001.
- Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organised Crime: Annex II to General Assembly Resolution A/55/383 of 2 November 2000 and contained in A/RES/55/25 of 8 January 2001.

Convention Concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour, ILO Convention, no. 182, 17 June 1999.

Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women, General Assembly Resolution A/RES/34/180, 18 December 1979.

- Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, General Assembly Resolution A/RES/54/4, 6 October 1999.

Convention on the Nationality of Married Women, General Assembly Resolution A/RES/1040 (XI), 29 January 1957.

Convention on the Political Rights of Women, General Assembly Resolution A/RES/640 (VII), 20 December 1952.

Convention on the Rights of the Child, General Assembly Resolution A/RES/44/25, 20 November 1989.

- Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict, General Assembly Resolution A/RES/54/263, 25 May 2000.
- Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography, General Assembly Resolution A/RES/54/263, 25 May 2000.

Convention relating to the Status of Refugees, 28 July 1951, U.N.T.S. no. 2545, vol. 189, p. 137.

- Protocol relating to the Status of Refugees, 31 January 1967, U.N.T.S. no. 8791, vol. 606, p. 267.

Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 12 August 1949, U.N.T.S. no. 973, vol. 75, p. 287.

- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 1949 and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflict Protocol I, 8 June 1977.
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 1949 and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflict Protocol II, 8 June 1977.

International Covenant on Civil and Political Rights, Annex to General Assembly Resolution A/RES/2200 A (XXI), 16 December 1966.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Annex to General Assembly Resolution A/RES/2200 A (XXI), 16 December 1966.

III.2. Regionalnikane Instrumentia

Afrika

African Charter on Human and People's Rights, 27 June 1981, O.A.U. Doc. CAB/LEG/67/3 Rev.5, 21 I.L.M. 58, 1982.

African Charter on the Rights and Welfare of the Child, O.A.U. Doc. CAB/LEG/25.9/49, 1990.

Utarali thaj Dakšinali Amerika

American Convention on Human Rights, Pact of San Jose, Costa Rica, 1969, U.N.T.S. no. 1144, vol.123.

Convention on the Nationality of Women, 26 December 1933,.. O.A.S. Treaty Series no. 4, p. 38.

Inter-American Convention on the Granting of Civil Rights to Women, 2 May 1948, U.N.T.S. no. 1438, vol. 51.

Inter-American Convention on the Granting of Political Rights to Women, 2 May 1948, U.N.T.S. no. 1438, vol. 51.

Inter-American Convention on the Prevention, Punishment and Eradication of Violence against Women, 'Convention of Belem do Para', 9 June 1994, I.L.M. no.1534, vol. 33.

Europa

European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 4 November 1950, E.T.S. no. 5.

IV. Dokumentia taro Uniime Nacie

IV.1. Generalnikano Khedipe

'Declaration on the Elimination of Discrimination against Women', General Assembly Resolution A/RES/2263 (XXII), 7 November 1967.

'Declaration on the Elimination of Violence Against Women', General Assembly Resolution A/RES/48/104, 23 February 1994.

'Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict', General Assembly Resolution A/RES/3318 (XXIX), 14 December 1974.

'Gender Mainstreaming in Peacekeeping Activities', A Report of the Secretary General, U.N. Doc. A/57/731, 13 February 2003.

'Mainstreaming the Gender Perspective into All Policies and Programmes in the United Nations System', Report of the Economic and Social Council for 1997, U.N. Doc. A/52/3, 18 September 1997, p. 27-35.

'Rome Statute of the International Criminal Court', U.N. Doc. A/CONF.183/9, 17 July 1998 (as corrected by the proces-verbaux of 10 November 1998, 12 July 1999, 30 November 1999, 8 May 2000, 17 January 2001 and 16 January 2002).

'Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees', General Assembly Resolution 428 (V), 14 December 1950.

'Universal Declaration of Human Rights', General Assembly Resolution 217 A (III), 10 December 1948.

IV.2. Konsili baš arakhibe

'Report of the Secretary-General on Women, Peace and Security', U.N. Doc. S/2002/1154, 16 October 2002.

'Security Council Resolution 1325 (2000) on Women, Peace and Security', U.N. Doc. S/RES/1325 (2000), 31 October 2000.

IV.3. Ekonomikano thaj socilanikano Konsili

'Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking', Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights to the Economic and Social Council, Addendum, Substantive Session in 2002, U.N. Doc. E/2002/68/Add.1, 20 May 2002.

IV.4. Komisia baš manuškane niamia

'Guiding Principles on International Displacement', Annex to U.N. Doc. E/CN.4/1998/53/Add.2 titled 'Further Promotion and Encouragement of Human Rights and Fundamental Freedoms, Including the Question of the Programme and Methods of Work of the Commission on Human Rights, Mass Exoduses and Displaced Persons: Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission Resolution 1997/39', 11 February 1998.

'Integration of the Human Rights of Women and the Gender Perspective: Violence Against Women', Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and Consequences, Ms. Rhadika Coomaraswamy, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 2000/45, U.N. Doc. E/CN.4/2001/73, 23 January 2001.

'Contemporary Forms of Slavery: Systematic Rape, Sexual Slavery and Slavery-Like Practices During Armed Conflict', Final Report submitted by Ms. Gay J. McDougall, Special Rapporteur, U.N. Doc. E/CN.4 Sub.2/1998/13, 22 June 1998.

IV.5. Badania baš phandlelafia baš manuškane niamia

Committee on the Elimination of Discrimination against Women, 'General Recommendation 19: Violence against Women', 11th session, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1, p. 84, 1994.

Committee on the Rights of the Child, 'Guidelines Regarding Initial Reports of States Parties to the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict', U.N. Doc. CRC/OP/AC/1, 12 October 2001.

Committee on the Rights of the Child, 'Guidelines regarding Initial Reports to be Submitted by States Parties under Article 12, paragraph 1, of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography', U.N. Doc. CRC/OP/SA/1, 4 April 2002.

IV. 6. Sumnaleskere konferencie

'Beijing Declaration and Platform for Action', Fourth World Conference on Women (Beijing: 4-15 September 1995), U.N. Docs. A/CONF.177/20 and A/CONF.177/20/Add.1, 15 September 1995.

'Copenhagen Declaration on Social Development and Programme of Action of the World Summit for Social Development', World Summit for Social Development (Copenhagen: 6-12 March 1995), U.N. Doc. A/CONF.166/9, 19 April 1995.

'Declaration and Agenda for Action', 1st World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children (Stockholm: 27-31 August 1996), 1996.

'The Yokohama Global Commitment 2001', 2nd World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children (Yokohama: 17-20 December 2001), 2001.

'Vienna Declaration and Programme of Action', World Conference on Human Rights (Vienna: 14-25 June 1993), U.N. Doc. A/CONF.157/23, 12 July 1993.

Submitted by States Parties under Article 12, paragraph 1, of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography', U.N. Doc. CRC/OP/SA/1, 4 April 2002.

V. Džipherdi literatura

Catholic Relief Services, Rapid Rural Appraisal and Participatory Rural Appraisal: A Manual for CRS Field Workers and Partners, CRS, Baltimore, 1999.

Center for Reproductive Law and Policy, Women of the World: Laws and Policies Affecting their Reproductive Lives, Anglophone Africa, CRLP, New York, 1997.

Crehan, K. and Gordon, P., 'Dying of Sadness: Gender, Sexual Violence and the HIV Epidemic', Conference Paper, United Nations Development Programme, 1997.

ECPAT Australia, *Choose with Care*, Child Wise, Melbourne, 2001.

Global Forum for Health Research, Eliminating Sexual Violence Against Women: Towards a Global Initiative, GFHR, Geneva, 2000.

Global Forum for Health Research, Mapping a Global Pandemic: Review of Current Literature on Rape, Sexual Assault and Sexual Harassment of Women, GFHR, Geneva, 2000.

Heise, L., 'Fact Sheet on gender Violence: A Statistics for Action Fact Sheet', International Women's Tribune Center, New York, 1992.

Heise, L., et al., *Ending Violence Against Women*, Population Reports, Series 1, no. 11 Johns Hopkins University School of Public Health, Population Information Programme, Baltimore MD, 1999.

Heise, L., et al., *Sexual Coercion and Reproductive Health: A Focus on Research*, The Population Council, New York, 1995

Heise, L., et al, *Violence Against Women: The Hidden Health Burden*, World Bank Discussion Paper (no. 255), The International Bank for Reconstruction and Development/World Bank, Washington D.C., 1994.

Human Rights Watch, *Seeking Protection: Addressing Sexual and Domestic Violence in Tanzania's Refugee Camps*, HRW, New York, 2000.

Human Rights Watch, *Shattered Lives: Sexual Violence During the Rwandan Genocide and its Aftermath*, HRW, New York, 1996.

Ledray, L., *Sexual Assault Nurse Examiner: Development and Operation Guide*, Office for Victims of Crime, Office of Justice Programmes, United States Department of Justice, Washington D.C., 1999.

Nduna, S. and Goodyear, L., 'Pain Too Deep for Tears. Assessing the Prevalence of Sexual and Gender-Based Violence among Burundian Refugees in Tanzania', International Rescue Committee, Tanzania, 1997.

Nduna, S. and Rude, D., 'A Safe Space Created By and For Women: Sexual and Gender-Based Violence Programme Report', International Rescue Committee, Tanzania, 1998.

Purdin, S., 'Bibliography of Materials on Reproductive Health Issues Concerning Populations Affected by Armed Conflict', prepared for the Inter-Agency Working Group on Reproductive Health, 2002.

Stevens, L., *A Practical Approach to Gender-Based Violence: A Programme Guide for Health Care Providers and Managers*, Pilot Edition, United Nations Fund for Population Activities, New York, 2001.

United Nations, *Women, Peace and Security*, study submitted by the Secretary-General pursuant to Security Council Resolution 1325, 2000, UN, New York, 2002.

United Nations Children's Fund, 'HIV/AIDS and Children Affected by Armed Conflict', Programme Guidance Note, UNICEF, New York, 2002.

United Nations Children's Fund, 'HIV/AIDS and Children Affected by Armed Conflict: A UNICEF Fact Sheet', UNICEF, New York, 2002.

United Nations Children's Fund, 'Links Between Sexual Abuse and Exploitation and HIV/AIDS', UNICEF, New York, 2002.

United Nations Development Fund for Women, *Progress of the World's Women*, UNIFEM, New York, 2000.

United Nations Division for the Advancement of Women, *Sexual Violence and Armed Conflict: United Nations Response*, United Nations, New York, 1998.

United Nations High Commissioner for Human Rights and Joint United Nations Programme on HIV/AIDS, *Guidelines on HIV/AIDS and Human Rights International Guidelines*. Third International Consultation on HIV/AIDS and Human Rights, United Nations, New York and Geneva, 2002.

Vann, B., *Gender-Based Violence: Emerging Issues in Programmes Serving Displaced Populations*, The Reproductive Health for Refugees Consortium, New York, 2002.

Ward, J., *If Not Now, When? Addressing Gender-Based Violence in Refugee, Internally Displaced, and Post-Conflict Settings. A Global Overview*, The Reproductive Health for Refugees Consortium, New York, 2002.

Women's Commission for Refugee Women and Children, 'Minimum Initial Service Package Fact Sheet', WCRWC, New York, 2003.

Women's Commission for Refugee Women and Children, 'Monitoring Implementation of the Minimum Initial Service Package: A Check List', WCRWC, New York, 2003.

World Council of Churches, *Overcoming Violence*, WCC, Geneva, 2000.

World Health Organization, *Annotated Bibliography on Violence against Women: A Health and Human Rights Concern*, WHO, Geneva, 1999.

World Health Organization, *Counselling Skills Training in Adolescent Sexuality and Reproductive Health: A Facilitator's Guide*, Doc. WHO/ADH/93.3, WHO, Geneva, 1993.

World Health Organization, *Female Genital Mutilation: Information Kit*, WHO, Geneva, 1999.

World Health Organization, *Putting Women First: Ethical and Safety Recommendations for Research on Domestic Violence against Women*, Doc. WHO/EIP/GPE/99.2, WHO, Geneva, 1999.

World Health Organization, *Questions and Answers on Health and Human Rights*, Health and Human Rights Publication Series, Issue no.1, WHO, Geneva, 2002.

World Health Organization, *Violence Against Women: A Priority Health Issue*, WHO, Geneva, 1997.

World Health Organization, *World Report on Violence and Health*, WHO, Geneva,